

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

Монографія

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України
Б. М. Головіна

Харків
«Право»
2020

Колектив авторів:

*Б. М. Головкін, В. С. Батиргарєєва, О. В. Новіков, І. О. Христич,
А. Ю. Дзюба, А. Є. Олійниченко, С. В. Панова*

Рецензенти:

А. М. Бабенко – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ;

О. О. Кваша – доктор юридичних наук, професор, провідний співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судострою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(протокол № 11 від 29 грудня 2020 р.)*

Запобігання корупції у приватному секторі : монографія / [Б. М. Головкін, В. С. Батиргарєєва, О. В. Новіков та ін.] ; за заг. ред. Б. М. Головікіна. – Харків : Право, 2020. – 286 с.

ISBN 978-966-998-106-6

Монографію присвячено комплексному дослідженню корупції у приватному секторі. У роботі розкрито поняття цього різновиду корупції, визначено її форми та прояви, досліджено сучасний стан і тенденції поширення корупційних правопорушень у приватному секторі економіки, визначено типові корупційні схеми у сфері підприємництва і розкрито основні напрями запобігання та протидії цьому явищу. Окреми увагу приділено висвітленню системи антикорупційного копласену як основному заходу запобігання корупції у приватному секторі, відповідальності уповноважених осіб юридичних осіб приватного права за вчинення корупційних правопорушень і питанням усунення наслідків вчинення корупційних правопорушень у приватному секторі.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних закладів освіти, фахівців з антикорупції, бізнес-структур, громадських організацій і працівників правоохоронних та антикорупційних органів.

УДК 343.9.01:328.185(477)

© Головкін Б. М., Батиргарєєва В. С.,
Новіков О. В. та ін., 2020

© НДІ ВПЗ НАПрН України, 2020

© Видавництво «Право», оформлення,
2020

ЗМІСТ

Передмова	5
-----------------	---

Розділ I

КОРУПЦІЯ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття, форми та види корупції у приватному секторі (<i>Б. М. Головкін</i>)	7
1.2. Методика дослідження корупції у приватному секторі (<i>І. О. Христинч</i>)	36
1.3. Сприйняття і ставлення до корупції бізнес-середовищем (<i>Б. М. Головкін</i>)	48
1.4. Сучасний стан і тенденції поширення корупційних правопорушень у приватному секторі національної економіки (<i>І. О. Христинч</i>)	60
1.5. Типові корупційні схеми у сфері підприємництва (<i>Б. М. Головкін</i>)	76

Розділ II

БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

2.1. Моделі спеціалізованих інституцій з боротьби проти корупції (<i>В. С. Батургарєєва</i>)	92
2.2. Напрями розвитку державної антикорупційної політики у приватному секторі (<i>О. В. Новіков</i>).....	111
2.3. Антикорупційні розслідування в Україні та за кордоном (<i>О. В. Новіков</i>)	128
2.4. Доброчесність бізнесу і корпоративна етика (<i>А. Ю. Дзюба, С. В. Панова</i>)	142
2.5. Антикорупційні комунікації бізнесу і органів влади у сфері запобігання корупції (<i>С. В. Панова</i>).....	161

Розділ III
ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ
В ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ПРИВАТНОГО ПРАВА

3.1. Система антикорупційного комплаєнсу у діяльності юридичних осіб приватного права (<i>О. В. Новіков, А. Є. Олійниченко</i>).....	176
3.2. Антикорупційна програма юридичної особи та особа, відповідальна за її реалізацію, як основні елементи антикорупційного комплаєнсу (<i>О. В. Новіков</i>)	191
3.3. Особливості юридичної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права та інших суб'єктів приватної сфери за вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень (<i>О. В. Новіков</i>).....	209
3.4. Усунення наслідків вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень у приватному секторі (<i>О. В. Новіков</i>).....	229
Висновки	252
Список використаних джерел	263

==== Передмова

Корупція у приватному секторі економіки на сьогодні залишається однією з топових проблем, що перешкоджає доброчесній конкуренції в бізнес-середовищі, сталому розвитку економіки, залученню інвестицій та веденню бізнесу в Україні, завдає шкоди діловій репутації українських компаній на зовнішньому ринку. Міжнародні дослідження вказують на значне поширення цього різновиду корупції в нашій країні. Так, за даними дослідження «Рейтинг сприйняття корупції в бізнесі», проведеного міжнародною консалтинговою компанією «Ernst & Young Global Limited», Україна займає перше місце рейтингу корумпованості серед 41 країни з Європи, Близького Сходу, Індії та Африки (88 % респондентів вважають, що корупція широко розповсюджена в діловій практиці, а 37 % респондентів готові запропонувати грошову винагороду, щоб допомогти бізнесу вижити). За результатами дослідження Американської торгівельної палати переважна більшість (91 %) українських компаній зіштовхуються з корупцією під час ведення бізнесу.

Водночас, проблема корупції у приватному секторі залишається мало розробленою в кримінології. Вперше цей різновид корупції в нашій державі почав досліджуватися лише після ухвалення нового антикорупційного законодавства України (Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII та Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 № 1700-VII.), в якому відбулася імплементація положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Між тим, держава формально ставиться до вирішення цієї проблеми, а бізнес не поспішає запроваджувати систему антикорупційного комплаєнсу і стандарти корпоративної етики для зниження рівня корупції в комерційній діяльності.

В монографії піднімається широке коло злободенних питань щодо пізнання кримінологічної природи корупції у приватному секторі, оцінюванні її рівня, типових корупційних схем у сфері підприємництва, напрямів розвитку державної антикорупційної політики, системи антикорупційного

комплаєнсу в діяльності юридичних осіб приватного права, відповідальності уповноважених осіб юридичних осіб приватного права за вчинення корупційних правопорушень, усунення наслідків вчинення цих правопорушень у приватному секторі та деякі інші.

Робота розрахована на фахівців з антикорупції, працівників антикорупційних і правоохоронних органів, громадські організації, бізнес-структури, науковців, широке коло правників, соціологів і кримінологів.

Користуючись нагодою, авторський колектив висловлює слова щирої вдячності вельмишановним рецензентам – доктору юридичних наук, професору, професору кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ Бабенко Андрію Миколайовичу та доктору юридичних наук, професору, провідному науковому співробітнику відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Кваші Оксані Олександрівні за слушні поради та конструктивні зауваження.

Б. М. Головкін,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
завідувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права На-
ціонального юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого

Розділ I

КОРУПЦІЯ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття, форми та види корупції у приватному секторі

Корупція в Україні належить до основних перешкод сталому розвитку, економічному зростанню і становить загрозу національній безпеці. Це підтверджується результатами багатьох досліджень. Так, за даними опитування НАЗК щодо рівня корупції в Україні (2020 р.) корупція залишається другою за значущістю суспільною проблемою, після військових дій в Донецькій і Луганській областях, що турбує громадянське суспільство, бізнес та експертів. Разом з цим, 46,3 % суб'єктів господарювання готові обрати корупційну модель поведінки¹. За результатами п'ятого щорічного опитування іноземних інвесторів, проведеного Європейською Бізнес Асоціацією (ЄБА) спільно з Dragon Capital та Центром економічної стратегії (ЦЕС) (жовтень, 2020 р.) в анти-рейтингу найважливіших перешкод для іноземних інвестицій корупція посіла друге місце. При цьому перешкодою номер один для стратегічних і портфельних інвесторів визнано недовіру до судової системи. Монополізація ринків та захоплення влади олігархами посідає третє місце серед перешкод, хоча стратегічним інвесторам також суттєво перешкоджає обтяжливе та нестабільне законодавство². Опитування підприємств приватного

¹ Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність / Info Sapiens, НАЗК, EUACI // Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції URL: [Режиhttps://bit.ly/3f8JPuG](https://bit.ly/3f8JPuG)

² П'яте щорічне опитування іноземних інвесторів. URL: <https://dragon-capital.com/ua/media/press-releases/nedovira-do-sudovoi-sistemi-posila-1-mistse-sered-pereshkod-dlya-inozemnikh-investitsiy/>

сектору, проведене в межах спільного проекту Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР), Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) і Групи Всесвітнього банку (WBG) в Україні у 2019 р., засвідчило, що 74 % керівників і менеджерів підприємств вважають корупцію найбільшою перешкодою або значним обмеженням для бізнес-середовища в Україні; 37,4 % фірм в Україні стикались з вимаганням неправомірної вигоди, що більш як вдвічі перевищує середній показник для усіх країн (16,4 %) і майже вчетверо перевищує показник для регіону Європи та Центральної Азії (9,9 %). Показово, що від вказаної корупційної практики більше страждають великі компанії (46,5 %). Найчастіше бізнес стикається з проблемами корупції у підключенні до комунікацій, отриманні ліцензій та дозволів, у взаємодії з податковою службою, а також під час отримання державних контрактів. Вказаним дослідженням також встановлено залежність між розмірами компаній і обсягами хабарів, що ними виплачуються. Зокрема, для малих компаній обсяг хабарів становить 5 % від річних доходів, середніх компаній – 4 % річних доходів, великих – 3 % річних доходів¹. За оцінками експертів з проекту «Об'єднуємось заради реформ» (2011 р.) витрати українських компаній на корупцію сягають 4–10 % річних доходів. При цьому, більш ніж третина компаній неготові віддавати 3–5 % свого прибутку на боротьбу з корупцією². За даними опитування Американської торговельної палати в Україні щодо бізнес-клімату (жовтень 2019 р.), 41 % підприємців повідомили про наявність корупційного досвіду протягом 2019 р. При цьому 42 % респондентів зазначили про зростання рівня корупції в Україні у 2019 р. порівняно з 2017 р.³ Дослідження Всеукраїнської мережі

¹ Enterprise Surveys. Ukraine 2019. Country Profile / International Bank for Reconstruction and Development; The World Bank Group. URL: <https://www.enterprisesurveys.org/en/data/exploreeconomies/2019/ukraine> // Офіційний сайт Світового банку. 2020.

² Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні : аналітична довідка. / М. Саприкіна, А. Зінченко, Д. Ляпін, А. Данилюк, Д. Каба. Київ : ТОВ «Фарбований лист», 2011. С. 21.

³ Результати опитування Американської торговельної палати в Україні щодо бізнес-клімату (жовтень, 2019 р.). URL: <https://chamber.ua/ua/news/rezultati-opituvannya-amerikanskoi-torgovelnai-palati-v-ukraini-shhodo-biznes-klimatu/>.

доброчесності та комплаєнсу (UNIC, 2018 р.) «Корупційні ризики у діяльності органів влади: погляд бізнесу» здійснене в рамках проекту «Зміцнення засад доброчесності у взаємодії держави та бізнесу» за підтримки ПРООН в Україні та Міністерства закордонних справ Данії, 72 % підприємців вважають, що корупція заважає вести бізнес. Приблизно половина підприємств використовують «блат», дають і пропонують хабарі, користуються послугами посередників для вирішення проблем під час ведення бізнесу¹. Опитування українських респондентів у рамках Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства 2020, проведеного компанією PwC засвідчило, що 47 % українських компаній постраждали від незаконного привласнення майна, хабарництва і корупції за останні 24 місяці². За даними опитування 113 компаній-членів регіональних офісів Європейської Бізнес Асоціації «Бізнес у регіонах: інвестиційне середовище «на місцях»», до ТОП-3 факторів, що негативно впливають на легкість ведення бізнесу в регіонах підприємці віднесли (1) корупцію, (2) незадовільний стан інфраструктури, (3) бюрократію³.

З усього наведеного можна зробити попередні висновки про значну поширеність корупції у приватному секторі економіки та неоднозначне сприйняття і ставлення до неї бізнес-середовища. Якщо корупція ускладнює ведення бізнесу і зменшує прибутки, то вона публічно засуджується, сприймається як перешкода діловій активності та доброчесній конкуренції. Якщо ж корупція спрощує умови ведення бізнесу, забезпечує мінімізацію податків і пришвидшення адміністративних процедур – ставлення до корупційних практик толерантне.

Очевидно, що корупція у приватному секторі становить серйозну загрозу економічному зростанню, майновим правам суб'єктів господарювання, конкурентоспроможності національних компаній

¹ Корупційні ризики у діяльності органів влади: погляд бізнесу : дослідження UNIC: . URL: <https://unic.org.ua/news/corruption-risks-in-the-government-work-business-point-of-view-90/>.

² Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2020 : результати опитування українських організацій. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/economic-crime-survey.html>.

³ «Бізнес у регіонах: інвестиційне середовище «на місцях»». URL: <https://eba.com.ua/biznes-u-regionah-investytsijne-seredovyshhe-na-mistsyah/>.

на зовнішніх ринках, інвестиційній привабливості України, корпоративним інтересам господарських товариств. Між тим, подоланню корупції у приватному секторі не приділяється належна увага з боку держави і громадянського суспільства. Недооцінюються масштаби та наслідки цього явища.

Досі вважається, що державний і комунальний сектори відіграють значну роль в економіці України і формуванні внутрішнього валового продукту (ВВП). Відтак, за старою традицією діяльність антикорупційних і правоохоронних органів спрямовується на виявлення, запобігання, розслідування, припинення корупційних злочинів, пов'язаних з корпоративним управлінням і господарською діяльністю державних та комунальних підприємств. Такий підхід не відповідає сучасним корупційним викликам й загрозам та недостатньо узгоджується з глобальною антикорупційною політикою і міжнародними стандартами запобігання корупції.

Річ у тім, що після проведення масштабної приватизації та продажу левої частки об'єктів державної і комунальної форми власності приватний сектор економіки став превалюючим, відіграє провідну роль у створенні доданої вартості. За даними міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України частка державного сектору у складі економіки за I півріччя 2020 р. склала 11,5 %, а питома вага суб'єктів господарювання державного сектору економіки становить лише 4,2 %¹. Разом з тим, доволі складно здійснити точний розрахунок питомої ваги приватного сектору економіки. Експертних оцінок з цього питання майже немає, інформації з відкритих джерел відверто бракує, а тому зробити однозначний висновок доволі складно. Однак загальне уявлення про структурне співвідношення суб'єктів господарювання публічного і приватного права можна створити за даними Держкомстату України щодо кількості юридичних осіб приватного права і фізичних осіб-підприємців. Так, станом на 01 грудня 2020 р. в Україні зареєстровано усього 1 390 292 юридичні особи, із них фермерських господарств – 47 735 (3,4 %), приватних

¹ Питома вага державного сектору в економіці. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=3f9cbf0b-24bf-48f8-8360-04d559e41d60&tag=UpravlinniaDerzhavnimSektoromEkonomikils>.

підприємств – 200 127 (14,4 %), акціонерних товариств – 13 752 (0,9 %), товариств з обмеженою відповідальністю – 704 389 (50,7 %), кооперативів (державної і приватної форми власності) – 28 550 (2 %), приватних організацій (установ, закладів) – 1326 (0,1 %), товарних бірж – 622 (0,04 %), кредитних спілок – 1054 (0,07 %) споживчих товариств – 4382 (0,3 %), решта – юридичні особи державної, комунальної та змішаної форми власності. З наведеного випливає, що частка юридичних осіб приватного права складає понад 70 %¹. Крім того, за 2019 р. кількість фізичних осіб-підприємців склала 1 561 028 або 80,4 % від усіх зареєстрованих суб'єктів господарювання (1 941 625)².

Таким чином, за самими приблизними підрахунками частка приватного сектору економіки України становить 70–80 %. Наявний структурний дисбаланс в економіці виник внаслідок багаторічної великої і малої приватизації державних підприємств. А як відомо із світової практики, масштабна приватизація об'єктів державного сектору економіки створює сприятливі умови для корупції. Існує й інша закономірність, згідно з якою зменшення частки державного сектору економіки супроводжується зосередженням матеріальних активів і фінансових ресурсів у приватному секторі економіки, що суттєво підвищує його вразливість перед корупцією. Однак, вказана закономірність недостатньо врахована в Антикорупційній стратегії на 2014–2017 роки. За час проведення антикорупційної реформи запобігання корупції у приватному секторі так і не стало пріоритетним напрямом антикорупційної діяльності держави і суспільства. У цій частині національне законодавство обмежується закріпленням конвенційних норм та міжнародних механізмів запобігання корупцією у приватній сфері. Більш того, зазначений напрям антикорупційної діяльності залишається малорозвиненим на рівні Антикорупційної стратегії на 2020–2024 роки. У відповідному розділі вказаного документа стратегічного планування фігурують тільки положення

¹ Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання : Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua.

² Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та мікробізнесу за видами економічної діяльності у 2010–2019 роках. / Державна служба статистики України: URL: ukrstat.gov.ua.

ст. 12 Конвенції ООН проти корупції (2003 р.). Видається, що на рівні вищого політичного керівництва держави, серед працівників антикорупційних інституцій, а також в академічному середовищі досі панують доволі абстрактні уявлення про цю проблему та загрозу від неї для економічної безпеки. Бракує розуміння ключових питань, а саме: що таке корупція у приватному секторі, які її ознаки, форми прояву та межі існування, в чому полягають відмінності від корупції у державному секторі, а також які загрози несе ця явище для економіки, безпеки і суспільства. Нерозуміння сутності, масштабів і наслідків проблеми виливається в її знецінення та замовчування державою, перекладенням відповідальності за боротьбу проти корупції в приватному секторі на бізнес-структури. Не останню роль у ситуації, що склалася відіграють нерозробленість теоретичної складової корупції у приватному секторі, слабка законодавча база, складнощі у виявленні і розслідуванні корупційних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, замалий багаж судово-слідчої практики та всезагальна невпевненість антикорупційних інституцій у доцільності розгортання боротьби з корупцією у приватному секторі економіки, як такої. Наразі, малодослідженою у кримінології залишається соціально-правова природа корупції у приватній сфері, не розроблено її поняття, невизначені форми і види, суб'єкти корупційних діянь, немає оцінок масштабів цього явища. Саме такі завдання ставляться у цьому підрозділі монографії.

Вперше актуалізація проблеми боротьби з корупцією в комерційній діяльності відбулася в США після серії гучних скандалів з компаніями, що займалися зовнішньоекономічною діяльністю і давали хабарі у великих розмірах членам урядів та іноземним посадовим особам багатьох країн. Реакцією на корупційні прояви у зовнішньоекономічних операціях стало прийняття у 1977 р. федерального закону США «Foreign Corrupt Practices Act (FCPA)» або «Про корупцію за кордоном». Вказаний закон має екстериторіальну дію і спрямовується на боротьбу з корупцією та хабарництвом на міжнародному рівні, зокрема у сфері зовнішньоекономічної діяльності. За цим законом фізичним та юридичним особам забороняється надавати або обіцяти

в корупційних цілях прямо чи через посередників будь-які матеріальні блага (гроші, подарунки, цінне майно, послуги або переваги) іноземним посадовим особам з метою відкриття, збереження бізнесу чи сприяння інтересам бізнесу. Дія FCPA розповсюджується на американські та іноземні компанії, акції яких котируються на американських біржах; компанії, що зобов'язані подавати звітність до Комісії США з цінних паперів; бізнес-організації незалежно від форми власності, що здійснюють свою діяльність на території США; нерезидентів, які здійснюють свою діяльність в США¹. Особливістю FCPA є визнання корупційними широкого кола правопорушень у сфері фінансової звітності, що створюють умови для хабарництва та загрожують стабільності фінансової системи США². В цілому закон спрямовується на заборону здійснення корупційних платежів іноземним посадовим особам, встановлення контролю за прозорістю фінансової звітності компаній, обігом активів та господарськими операціями³.

Через двадцять років американський досвід боротьби з корупцією у сфері міжнародної торгівлі та інвестицій знайшов своє втілення в Міжнародних документах, насамперед у Конвенції Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових операцій (1997 р.). Конвенція зобов'язує Держави-учасниці, криміналізувати в національному законодавстві підкуп посадових осіб іноземних держав⁴ з боку юридичних або фізичних осіб з метою одержання або збереження ділової вигоди, а також одержання незаконних переваг при здійсненні міжнародних ділових операцій. Щоправда кримінальна відповідальність передбачається тільки для надавачів неправомірної вигоди і при цьому не поширюється на посадових осіб

¹ Кремянская Е. А. FCPA – Закон США о коррупции за рубежом. Особенности и применение. URL: <http://www.complianceblog.ru/?p=63>.

² Антикорупційний комплаєнс : посіб. для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми / Окунев О., Бойко О., Лукін С. Київ : ПАКУ, 2018. С. 22.

³ Кремянская Е. А. FCPA – Закон США о коррупции за рубежом. Особенности и применение. URL: <http://www.complianceblog.ru/?p=63>.

⁴ Підкуп здійснюється у формі пропозиції, обіцянки або надання прямо або через посередників будь-яких матеріальних благ, грошових коштів або інших переваг.

іноземних держав за вимагання або одержання неправомірної вигоди. Заслугує на увагу розширене трактування терміну «посадова особа іноземної держави», що охоплює будь-яку особу, яку призначено чи обрано, яка обіймає посаду в органі законодавчої, виконавчої або судової влади іноземної держави, здійснює державні функції для іноземної держави, в тому числі для державного агентства чи державного підприємства, а також є представником державної міжнародної організації (ст. 1)¹. Для підвищення ефективності боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав міжнародним документом передбачені додаткові заходи, зокрема щодо встановлення кримінальної відповідальності для юридичних осіб (ст. 2); кримінальної відповідальності за легалізацію доходів, одержаних у зв'язку з комерційним підкупом посадових осіб іноземних держав (ст. 7); цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності за порушення правил ведення бухгалтерського обліку та аудиту (відкриття прихованих рахунків, укладення і проведення неврахованих або сумнівних угод, запис неіснуючих видатків, записи пасивів з неправильною ідентифікацією їх об'єкта), а також за фальсифікацію бухгалтерської звітності, інших облікових документів, рахунків і фінансових звітів компаній з метою підкупу посадових осіб іноземних держав або приховування факту такого підкупу (ст. 8); конфіскація майна, грошей і доходів від підкупу посадової особи іноземної держави (ст. 3)².

У Кримінальній конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS 173), (1999 р.) і Конвенції ООН Проти корупції (2003 р.), ратифікованих Україною 18.10.2006 р., на міжнародному рівні визнано транснаціональний характер корупції, закріплюються орієнтований перелік злочинів, пов'язаних з корупцією, вказується на зв'язки корупції з організованою та економічною злочинністю, у тому числі відмиванням коштів, а також пропонується комплекс заходів щодо запобігання

¹ Конвенція ОЄСР з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових операцій (Бельгія, 1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_154#Text.

² Конвенція ОЄСР з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових операцій (Бельгія, 1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_154#Text.

корупції, боротьби з нею, виявлення та повернення активів, отриманих від корупційних та інших злочинів. Проте легального визначення корупції у приватному секторі в міжнародних документах не наводиться.

Так, у Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173) встановлюється кримінальна відповідальність за такі прояви корупції у приватному секторі як хабарництво (надання хабара – ст. 7; одержання хабара – ст. 8) під час здійснення підприємницької діяльності особами, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості; відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних з корупцією, у тому числі, за надання і одержання хабара у приватному секторі (ст. 13); фінансові злочини, пов'язані з вчиненням, приховуванням чи маскуваням злочинів, пов'язаних з корупцією (ст. 14); надання хабара, зловживання впливом та відмивання доходів, вчинені на користь юридичної особи фізичною особою, яка обіймає керівну посаду у цій юридичній особі і діє від імені та в інтересах юридичної особи (ст. 18)¹.

В Конвенції ООН проти корупції описано можливі прояви корупції в приватному секторі та визначено механізми запобігання їм. Із приписів ст.ст. 12, 21 Конвенції випливає, що суб'єктами вчинення корупційних діянь в приватному секторі виступають керівники і посадові особи приватних юридичних осіб, а також підприємці (фізичні особи); корупційні діяння вчиняються умисно, під час здійснення економічної, фінансової або комерційної діяльності, або якщо такі дії пов'язані із створенням корпоративних організацій та управління ними; корупція у приватному секторі охоплює відносини між комерційними підприємствами (організаціями), договірні відносини між ними та державою, дозвольно-розпорядчі відносини між державою і приватними юридичними особами щодо надання субсидій і ліцензій для здійснення комерційної діяльності; корупційні діяння у приватному секторі сприяють злочини, поєднані з порушенням бухгалтерського обліку і фінансової звітності. До останніх належать «створення неофіційної звітності;

¹Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією № ETS173 від 27 січня 1999 р. (ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 жовтня 2006 р. № 252-V). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.

ведення обліку неіснуючих витрат; відображення зобов'язань, об'єкт яких неправильно ідентифікований; використання підроблених документів та навмисне знищення бухгалтерської документації, раніше строків, передбачених законодавством»¹. Конвенцією ООН встановлюється такі види корупції у приватному секторі як: 1) комерційний підкуп керівників і посадових осіб організацій приватного сектору у виді обіцянки, пропозиції або надання неправомірної вигоди, або вимагання чи прийняття такої вигоди за вчинення або не вчинення дій всупереч посадовим обов'язкам (ст. 21); 2) розкрадання майна в приватному секторі, вчинене керівниками і посадовими особами під час економічної, фінансової або комерційної діяльності з використанням службового становища (ст. 22).

В Рамковому рішенні Ради Європейського Союзу 2003/568 від 22 липня 2003 року про боротьбу з корупцією у приватному секторі закріплюється поняття активної і пасивної корупції. Так, згідно з частиною першою ст. 2 активна корупція передбачає обіцянку, пропозицію або надання особі, яка керує або працює на підприємство приватного сектору неналежної переваги у будь-якого типу за здійснення дій або утримання від дій, що завдають чи можуть завдати шкоди конкуренції в купівлі товарів та наданні комерційних послуг. При цьому частина перша застосовується до ділової діяльності як прибуткових, так і неприбуткових підприємств. Пасивна корупція включає пряме або опосередковане одержання неналежної переваги, для себе або для третьої сторони керівниками чи особами, які працюють на підприємство приватного сектору². Рамкове Рішення закликає держави-члени до криміналізації підбурення, пособництва та співучасті в активній або пасивній корупції у приватному секторі (ст.3), а також до встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення злочинів, пов'язаних з активною або

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18 жовтня 2006 року № 251-V).

² Рамкове рішення Ради 2003/568/ПДВ від 22 липня 2003 року про боротьбу з корупцією у приватному секторі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_945#Text.

пасивною корупцією, у тому числі за підбурення, пособництво та співучасть в них (ст. 5)¹.

Розділ 7 Закону Великої Британії «Про хабарі» (UKBA – Bribery Act 2010) передбачає кримінальну відповідальність комерційних організацій за нездатність запобігти хабарництву від імені та інтересах організацій. Зокрема, комерційна організація (компанія) підлягає кримінальній відповідальності за хабарництво у разі, коли пов'язана із нею особа підкупує іншу особу з метою отримати чи зберегти бізнес, або набути чи зберегти на користь компанії переваги у господарській діяльності². Проте, якщо компанія доведе застосування належних процедур щодо припинення хабарництва з боку осіб пов'язаних з компанією, тоді вона звільняється від кримінальної відповідальності. Заслуговує на увагу розширене тлумачення пов'язаних з компанією осіб (асоційованих осіб). Останні можуть займати будь-які посади, як в самій компанії, так і в її філіях; мати інше відношення до компанії, однак при наданні хабара діяти від імені або в інтересах комерційної організації. Концепція пов'язаних з компанією осіб спрямована на недопущення хабарництва по усьому ланцюжку постачання товарів і надання послуг, на повне охоплення усього кола осіб, які мають відношення до компанії і могли вчинити хабарництво на її користь³. Поняттям пов'язаних з компанією осіб охоплюються фізичні особи, акціонери і не акціонери компанії, ділові партнери, працівники компанії, контрагенти, субпідрядники, постачальники послуг, дочірнє підприємство компанії, що надають хабарі державним посадовим особами або іншим комерційним організаціям від імені чи інтересах своєї компанії⁴. Юрисдикція закону Великої Британії «Про хабарі»

¹ Рамкове рішення Ради 2003/568/ПДВ від 22 липня 2003 року про боротьбу з корупцією у приватному секторі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_945#Text.

² Відповідальність бізнесу за корупцію: що варто знати приватному сектору? : Методичні рекомендації щодо застосування положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Київ : *Transparency International Ukraine*, 2014. С. 48.

³ Там само, С. 48.

⁴ Там само, С. 49.

поширюється на організації та об'єднання юридичних осіб, що зареєстровані чи засновані на території Великої Британії, незалежно від того де вони здійснюють комерційну діяльність, а також організації, що здійснюють бізнес чи частину комерційної діяльності у Великій Британії, незалежно від місця реєстрації чи заснування¹.

У Міжнародному стандарті ISO 37001:2016 Системи менеджменту протидії корупції – вимоги і керівництво до застосування (*Anti-bribery management systems – Requirements with guidance for use*) передбачаються такі прояви корупції у діяльності організацій, як «корупція в державному, приватному і некомерційному секторах; хабарництво з боку організації; хабарництво з боку персоналу організації, який діє від її імені або в її інтересах; хабарництво з боку партнерів організації, які діють від її імені або в її інтересах; одержання хабарів організацією; одержання хабарів персоналом організації, у зв'язку з господарською діяльністю організації; одержання хабарів бізнес-партнерами організації, у зв'язку з господарською діяльністю організації; надавання/одержання хабарів третіми особам, пов'язаним з господарською діяльністю організацій. При цьому, поняття «організація» включає, але не обмежується приватним підприємцем, фірмою, підприємством, компанією, корпорацією, товариством, благодійною організацією, а також їхніми підрозділами і чи об'єднання, юридична чи фізична особа, державний чи приватний сектор»².

У зарубіжній літературі корупція у приватній сфері розуміється як «зловживання службовим становищем і довірою заради особистої вигоди за рахунок інтересів компанії і суспільства»³.

¹ Відповідальність бізнесу за корупцію: що варто знати приватному сектору? : Методичні рекомендації щодо застосування положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Київ : *Transparency International Ukraine*, 2014, С. 49.

² Международный стандарт ISO 37001:2016 : Системы менеджмента противодействия коррупции- Требования и руководство по применению. URL:<https://iso-management.com/wp-content/uploads/2019/10/ISO-37001-2016.pdf>. 66 с. (с. 7).

³ Private-to-Private Corruption. A survey on Danish and Estonian business environment / Lars Johannsen, Karin Hilmer Pedersen, Maaja Vadi, Anne Reino, Mari-Liis Soot. Aarhus, Tartu, Tallinn, 2016. 40. P. 9.

Підсумовуючи викладене можна сформулювати наступне робоче визначення досліджуваного типу корупції – **це підкуп в комерційних інтересах посадових осіб і працівників суб’єктів господарювання приватного сектору, а так само підкуп держаних службовців чи осіб, що надають публічні послуги, або зловживання повноваженнями службовими особами юридичної особи приватного права та особами, які надають публічні послуги з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третіх осіб.**

Корупція у приватному секторі економіки є протизаконним засобом одержання економічної вигоди, здобуття суб’єктами господарювання неправомірної переваги у конкуренції. Неправомірна вигода при здійсненні господарської діяльності носить економічний характер. Зміст і предмет неправомірної вигоди залишається незмінними – це обіцянка, пропозиція, надання або одержання без законних на те підстав грошових коштів або іншого майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи не грошового характеру (ч.1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»¹). Однак треба враховувати, що господарська (підприємницька) діяльність здійснюється у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ та ділових відносин між суб’єктами господарювання, тобто має економічний зміст. Призначенням, кінцевою метою і сутністю такої діяльності є одержання економічної вигоди. У зв’язку з цим, корупційні практики у сфері комерційної господарської діяльності спрямовані на одержання економічної вигоди, що різновидом неправомірної вигоди у традиційному розумінні.

У чинному законодавстві категорія «економічна вигода» похідна від родового поняття «комерційна господарська діяльність» і пов’язана з діловою метою та економічним ефектом. Згідно із ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 №996-XIV в редакції від 14.11.2020, економічна вигода трактується як «потенційна можливість отримання грошових коштів

¹ Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 № 1700-VII.

від використання активів»¹. Нагадаємо, що згідно із ст. 42 ГКУ підприємницька діяльність є «різновидом комерційної господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) на власний ризик з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку». Така діяльність спрямована на «виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність» (ст. 3 ГКУ)². За спрямованістю господарська діяльність може бути комерційною (прибутковою) або некомерційною (неприбутковою).

Корупція у приватному секторі економіки пов'язана з комерційною діяльністю суб'єктів господарювання, спрямованою на одержання економічної вигоди та досягнення ділової мети. Прибуток від підприємницької діяльності – це різниця між сумою одержаних доходів і сумою понесених витрат та амортизаційних відрахувань. Економічна вигода є родовим поняттям, тоді як прибуток видовим. Виходячи з економічного змісту господарської (підприємницької) діяльності, в її основі лежать комерційний інтерес, економічні мотиви, комерційний ризик, ділова мета, а сама вона здійснюється у формі господарських операцій, спрямованих на одержання економічної вигоди. Оскільки за правовою природою підприємницька діяльність носить ризикований характер, то вона незавжди призводить до одержання прибутків, може обернутися збитками в результаті її здійснення. Прибуткові і збиткові ділові операції знаходяться в діалектичній єдності і становлять цілісність підприємницької діяльності. Однак, у будь-якому разі підприємницька діяльність має бути економічно обґрунтованою, мати розумні економічні причини для її здійснення, а суб'єкти підприємництва керуються прагненням одержати економічний ефект у результаті господарської діяльності. За загальним правилом, економічна вигода полягає у збільшенні прибутковості бізнесу (зростанні власного капіталу), підвищенні рентабельності використання активів, покращенні економічних і фінансових результатів підприємницької діяльності. Зазвичай, такий результат досягається

¹ Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 №996-XIV в редакції від 14.11.2020.

² Господарський кодекс України від 16.01.2003 №431-IV в редакції від 16.10.2020.

шляхом збільшення доходів або зменшення зобов'язань (витрат). У Податковому кодексі України вказується, що економічний ефект передбачає приріст (збереження) активів платника податків та/або їх вартості, а так само створення умов для такого приросту (збереження) в майбутньому (п. 1.231 ст. 14. ПКУ)¹. Водночас, економічна вигода може полягати у мінімізації збитків (зменшенні обсягів шкоди) від операцій, що призвели до негативних економічних (фінансових) результатів, потягли зменшення активів або збільшення зобов'язань. У зв'язку з цим часткове збереження активів, уникнення повної втрати капіталу, мінімізація негативних наслідків підприємницької діяльності є економічно обґрунтованим і доцільним з точки зору збереження бізнесу та його розвитку в майбутньому. Поєднання в економічній вигоді двох складових: збільшення прибутків і мінімізації збитків відповідає економічній сутності, змісту, спрямованості і меті підприємницької діяльності, що завжди носить ризикований характер.

Корупція у приватному секторі економіки належить до типу ділової корупції. Її зміст полягає в порушенні у комерційних інтересах правових основ підприємництва, основоположних засад ринкової економіки, створенні умов для максимізації прибутку, мінімізації збитків, або уникнення юридичної відповідальності за незаконне підприємництво. Сутність корупції у приватному секторі проявляється у зловживанні правами і порушенні обов'язків особами, наділеними господарською компетенцією, спеціально уповноваженими особами, чи особами, які діють на користь юридичних осіб приватного права. В основі корупційної діяльності у цій сфері лежить комерційний інтерес, а саме: одержати економічну вигоду і здобути незаконну конкурентну перевагу. Комерційних інтерес притаманний як окремим господарським операціям (угодам, контрактам), так і усьому ланцюгу постачання товарів і послуг від виробників до споживачів, лежить в основі глобальних ланцюжків створення доданої вартості у світовій торгівлі. Комерційний інтерес втілюється в економічну мету, пов'язану з одержанням прибутку чи здобуття незаконної конкурентної переваги. При цьому комерційні інтереси і цілі корупційної поведінки бувають різними: від стратегічних до тактичних. Стратегічна мета корупційної

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI.

діяльності в приватному секторі полягає у встановленні контролю за розподілом, перерозподілом матеріальних ресурсів, в управлінні фінансовими потоками, здійсненні впливу на економічну політику держави та бізнес-середовище. Тактична мета корупційної діяльності в основному зводиться до здобуття конкурентної переваги шляхом підкупу адміністрації і персоналу конкурентів, ділових партнерів, державних службовців для вирішення поточних проблем з ведення бізнесу і досягнення проміжних цілей підприємницької діяльності.

Корупція у приватному секторі створює умови для монополізації ринків, накопичення і обігу тіньових активів, що легалізуються через капіталовкладення в легальну економіку, або використовуються у злочинних цілях. Іноді корупційні практики використовуються для убезпечення від протидії законній господарській діяльності з боку організованих злочинних угруповань, конкурентів, корумпованих представників контролюючих і правоохоронних органів, суддів. Корупційні правопорушення можуть вчинятися під час законної підприємницької діяльності, при здійсненні тіньової комерційної діяльності, або використовуватися для прикриття забороненого бізнесу (рейдерство, наркобізнес, торгівля зброєю, торгівля людьми, проституція).

Серед особливостей корупції у приватному секторі треба *вказати сферу злочинної діяльності і суспільні відносини, що піддаються негативному впливу, форми корупції і цілі корупційної діяльності (поведінки), суб'єктів корупційних діянь, види корупційних злочинів.*

Досліджуваний тип корупції та її прояви мають місце у сфері комерційної господарської діяльності. Це означає пов'язаність корупції з економічними, комерційними і фінансовими відносинами, що виникають між учасниками такої діяльності на основі права приватної власності або на договірних засадах.

В цілому для приватного сектору економіки характерні такі ознаки: 1) комерційний зміст і спрямованість підприємницької діяльності, що здійснюється з метою одержання прибутку на систематичній основі, на власний комерційний ризик, базується на засадах вільної конкуренції; 2) приватна власність на засоби виробництва і продукти праці, ринковий механізм регулювання ділової активності, немож-

ливість бюджетних інвестицій і обмеженість державних дотацій; 3) суб'єктами господарської діяльності виступають юридичні особи приватного права та їх об'єднання, що створюються за ініціативою засновників (учасників) на добровільних засадах на підставі установчих документів; 4) майно, що використовується суб'єктами господарювання одноосібно або спільно для здійснення підприємницької діяльності належить їм на праві приватної власності, або інших речових прав; 5) управління господарською діяльністю, у т.ч. розпорядження майном, використання прибутку від підприємницької діяльності здійснюється власником /співвласником майна особисто, або через уповноважені ними органи; управління господарською діяльністю об'єднання юридичних осіб приватного права – через вищі органи управління; управління підприємницькою діяльністю господарських товариств здійснюється за участю власників корпоративних прав; 6) суб'єкти підприємницької діяльності несуть самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями усім належним їм майном, при цьому держава не відповідає за наслідки підприємницької діяльності у приватному секторі.

У приватному секторі корупційні правопорушення вчиняються під час виробничих, управлінських, бізнесових (ділових), представницьких чи посередницьких відносин, що виникають в межах господарської діяльності і зумовлюються одержанням економічної вигоди. Управлінські відносини складаються між суб'єктами господарювання (юридичними і фізичними особами) і органами державної влади з приводу: а) створення юридичної особи, її державної реєстрації, одержання дозволів, ліцензій, сертифікатів, квот; б) організації підприємницької діяльності (одержання фінансових ресурсів на розвиток бізнесу від кредитно-фінансових установ; в) одержання матеріальної підтримки на зміцнення бізнесу (податкові пільги, дотації, розстрочки, списання боргових зобов'язань та ін.); г) укладення договорів, контрактів з контрагентами, створення інфраструктури та логістики; г) управління виробництвом, персоналом, фінансами, інвестиціями, маркетингом, діяльністю структурних підрозділів, розпорядження майном; д) здійснення контролю за господарською діяльністю. Ви-

робничі відносини складаються між суб'єктами господарювання приватного сектору під час закупівлі сировини, виготовлення, переробки, зберігання, перевезення продукції (товарів) до моменту введення їх у вільний товарообіг. Бізнесові або ділові відносини складаються між суб'єктами підприємництва з приводу реалізації продукції, надання послуг, виконання робіт, що передбачає одержання виручки (доходу). Представницькі відносини виникають між суб'єктом підприємництва (юридичною або фізичною особою) її представником і третіми особами при укладенні договорів у сфері підприємництва. Представник діє за винагороду в комерційних інтересах фізичних чи юридичних осіб у відносинах з третіми особами. Посередницькі відносини виникають між агентами юридичної особи, що на професійній основі за винагороду надають послуги з пошуку контрагентів та укладення договорів. Посередництво є різновидом комерційної діяльності, що здійснюється на оплатній основі на користь суб'єкта підприємницької діяльності.

Корупція у приватному секторі економіки може проявлятися у двох формах: **1) підкуп в комерційних інтересах посадових осіб та працівників суб'єктів господарювання приватного сектору, а так само держаних службовців чи осіб, що надають публічні послуги;** **2) зловживання повноваженнями службовими особами юридичної особи приватного права та особами, які надають публічні послуги з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третіх осіб.**

Для комерційного підкупу (підкупу в комерційних інтересах) характерні такі істотні ознаки: а) комерційний інтерес і економічна мета (одержання економічної вигоди або здобуття неправомірної переваги у конкуренції); б) різні суб'єкти «активних» дій і «пасивних» дій, пов'язаних із підкупом; в) неправомірна вигода як засіб досягнення мети; г) спрямованість підкупу на схилення особи до певних дій або бездіяльності, пов'язаних з використанням наданих повноважень в чужих комерційних інтересах; г) умисні злочинні дії у вигляді надання/одержання неправомірної вигоди в обмін на завчасно обумовлені дії чи бездіяльність; д) різноманітні способи вчинення підкупу у комерційних цілях.

Для підкупу характерно реалізація комерційного інтересу і досягнення економічної (ділової) мети, зміст яких були розкриті раніше. Комерційний підкуп носить форму неофіційної ділової угоди, зміст якої становлять взаємні зобов'язання сторін, визначення виду, розміру неправомірної вигоди і конкретних умов її надання/одержання. Предметом підкупу є неправомірна вигода. Суб'єкти комерційного підкупу діляться на два види: активні (надавачі неправомірної вигоди) і пасивні (одержувачі неправомірної вигоди). Призначенням комерційного підкупу є законне або незаконне сприяння підприємницькій діяльності, або створення умов чи приховування злочинної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Цілями комерційного підкупу виступають комерційна чи банківська таємниця, інсайдерська інформація, розпорядчі акти, документи, рішення, послуги, владний вплив та ін. Комерційний підкуп вчиняється в межах двох типів відносин: бізнес-бізнес і бізнес-влада.

Зазвичай, комерційний підкуп здійснюють конкуренти по бізнесу та їх довірені особи. Іноді це роблять бізнес-партнери. У відносинах бізнес-бізнес неправомірну вигоду одержують керівники і посадові особи, працівники та спеціально уповноважені особи підприємств, установ, організацій приватного сектору чи наймані працівники фізичних осіб-підприємців за дії або бездіяльність в комерційних інтересах надавачів вигоди або кінцевих бенефіціарів. Особливістю цього виду комерційного підкупу є те, що особи, які приймають неправомірну вигоду взамін вчиняють-невчиняють певні дії з використанням наданих повноважень не на користь роботодавців, а в чужих комерційних інтересах. Це може бути розголошення за винагороду банківської або комерційної таємниці, укладення договорів на невідгідних умовах, продаж товарів, за ціною нижчою від ринкової, відчуження активів конкурентам та ін.

У відносинах між об'єднаннями юридичних осіб, комерційний підкуп стосовно власників/співвласників майна, учасників господарських товариств здійснюється в цілях здійснення вирішального впливу на управління корпоративними правами, розпорядженням акціями в інтересах надавачів неправомірної вигоди чи третіх осіб. Підкуп в межах

корпоративних відносин спрямовується на задоволення колективних бізнес-інтересів, здобуття неправомірної конкурентної переваги на ринку товарів і послуг. Йдеться про створення умов для узгоджених дій (змови) суб'єктів господарювання щодо встановлення та утримання цін на придбання і реалізацію товарів, обмеження/припинення виробництва, постачання сировини, нав'язування додаткових зобов'язань за договорами, усунення з ринку або обмеження доступу на ринок.

Комерційний підкуп може здійснюватися простим і завуальованим способом. Простий передбачає безпосереднє чи через посередників вручення неправомірної вигоди адресату або третій особі¹. Способами надання завуальованого підкупу можуть бути переказ коштів на рахунки наперед визначених благодійних фондів, нееквівалентна оплата послуг, надання знижок, фінансування різних неформальних заходів, закордонних відряджень, розрахунки за товари і послуги у криптовалюти і т. д.

Підкуп осіб, які надають публічні послуги і не є державними службовцями відрізняється за колом суб'єктів, що одержують неправомірну вигоду та характером дій/бездіяльності в межах професійної компетенції. Тут, суб'єктами, що підкупувються є нотаріуси, арбітражні керуючі, експерти, оцінювачі, аудиторі, приватні виконавці та інші особи, які уповноважені державою надавати публічні послуги. Характер корупційної поведінки обумовлюється професійною компетенцією таких осіб (ухвалення рішень, складання документів, винесення розпорядчих актів та ін.). Взамін на обіцянку, пропозицію, надання, прохання неправомірної вигоди зазначені особи можуть засвідчити господарські договори з ознаками фіктивності, зняти заборону розпоряджатися/користування нерухомим майном за договором іпотеки, пришвидшити оформлення та видачу правостановлюючих та інших документів державного зразка, зняти арешт з майна боржника тощо. Внаслідок корупційних дій надавачі неправомірної вигоди і пов'язані з ними особи задовольняють власні комерційні інтереси і досягають економічну мету.

¹ Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Харонюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. С. 119.

Підкуп в комерційних інтересах суб'єктів підприємницької діяльності вчиняється в межах відносин бізнес-влада. Не секрет, що для організації і провадження економічно вигідної підприємницької діяльності певною частиною бізнес-середовища вибудовуються корупційні відносини з службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, контролюючих органів. В нинішніх реаліях успішним став бізнес з привілейованим становищем, що розвивається під патронатом або за участю державних чиновників та їх родичів, політичних діячів, керівників контролюючих органів і органів правопорядку. Власники такого бізнесу мають доступ до засвоєння публічних фінансів, практикують мінімізацію податків, одержують необґрунтовані преференції, виготовляють і реалізують продукцію з порушенням нормативно визначеного порядку і за все це сплачують корупційну ренту органам, покликаним забезпечувати господарський правопорядок і боротися із злочинністю. Чиновники мають великий вплив на провадження підприємницької діяльності. Через бюрократичні бар'єри, формальні процедури, державний примус вони можуть заблокувати самий успішний бізнес-проект, зробити вибір на користь конкурентів, влаштувати безкінечні перевірки, не продовжити ліцензії та ін.

Насправді, у сфері підприємництва порівняно частіше підкупуються державні службовці, депутати різних рівнів, ніж конкуренти по бізнесу. При цьому стороною, що надає неправомірну вигоду державним службовцям може бути будь-яка особа, що діє на користь суб'єктів підприємницької діяльності. Щоправда, у кримінальному законі указаний вид підкупу позначається як обіцянка, пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі за вчинення або не вчинення будь-якої дії з використанням службового становища в інтересах надавача такої вигоди або третіх осіб. Розглядувані види корупційної поведінки схожі за внутрішнім змістом, формою виразу і юридичною природою. На наш погляд, коли неправомірна вигода надається державним службовцям в комерційних інтересах суб'єктів підприємницької діяльності, то вказаний вид корупційної поведінки охоплюється поняттям «підкуп». В результаті підкупу у комерцій-

них цілях сторона, що купує владний вплив безпідставно одержує блага у вигляді лояльності і преференцій, потрібних управлінських рішень, регуляторних актів центральних органів державної влади і органів місцевого самоврядування, документів єдиного державного зразка, а також корупційне прикриття «сірої», «тіньової» чи відверто кримінальної діяльності. Спрямовується такий підкуп на одержання незаконного доступу до ресурсів, пришвидшення надання адміністративних послуг, сприяння уникненню чи скороченню обов'язкових витрат, невиконанню формальних процедур, спотворення результатів контрольно-наглядових заходів, або ж на сприяння чи приховування злочинної діяльності. Зокрема, підкуп державних службовців в комерційних інтересах виступає засобом одержання доступу до публічних фінансів, наприклад, під час закупівель товарів і послуг шляхом повернення певного відсотку від загальної суми укладеного договору закупівлі («відкату») за необґрунтовану перемогу у відкритих торгах, або за одержання банківського кредиту на вигідних умовах. Підкуп службових осіб контролюючих органів здебільшого вчиняється за бездіяльність щодо мінімізації податкових платежів, аж до ухилення від сплати податків, незаконного відшкодування ПДВ за експортними операціями і фіктивними господарськими договорами, у тому числі, шляхом використання вигодоформуючих суб'єктів «податкових ям», транзитерів за ланцюгом постачання товарів, конвертаційних центрів (майданчиків), що здійснюють банківські операції по переведенню в готівку безготівкових коштів через створення і використання фіктивних фірм, транзитні рахунки, платіжні картки фізичних осіб та ін.

При «пасивному» підкупі бездіяльність державних службовців полягає у порушенні посадових обов'язків щодо запобігання, виявлення, документального оформлення, припинення корупційних правопорушень і притягнення винних до юридичної відповідальності. Неправомірна вигода надається за не перешкодження незаконній комерційній діяльності суб'єктів підприємницької діяльності чи приховування такої діяльності. Наприклад, невживання заходів запобігання і припинення порушень правил користування природними ресурсами, порядку виробництва і реалізації підакцизних товарів, неправомірного

використання знака для товарів і послуг, або порушень митних правил, правил оптової і роздрібно́ї торгівлі товарами, правил пасажирських і вантажних перевезень та ін.

Друга форма корупції в приватному секторі охоплює зловживання повноваженнями службовими особами юридичних осіб приватного права та особами, які надають публічні послуги з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третіх осіб. До істотних ознак розглядуваної корупційної поведінки належать: а) умисне зловживання наданими правами і порушення службових обов'язків в межах наданої компетенції або з виходом за її межі; б) суб'єкт – посадові особи юридичних осіб приватного права і підприємців, а також особи, які надають публічні послуги у цій сфері; в) мета – одержання неправомірної вигоди для себе або третіх осіб; г) діяння у формі дій або бездіяльності; г) спосіб злочинної поведінки – зловживання повноваженнями спеціальними суб'єктами як основне діяння, або зловживання службовим становищем як спосіб «розкрадання» майна юридичної особи приватного права через привласнення, розтрату чи заволодіння ним; г) правові наслідки: заподіяння істотної шкоди комерційним інтересам власників майна, правам та інтересам споживачів чи громадським інтересам.

Особливістю цієї форми корупції є те, що суб'єкт корупційної поведінки використовує спеціальні повноваження для безпідставного збагачення чи задоволення комерційних інтересів третіх осіб за рахунок активів, що належать суб'єктам господарювання у приватному секторі економіки (майно, грошові кошти, валютні цінності, об'єкти права інтелектуальної власності). Внаслідок корупційних дій заподіюється істотна шкода комерційним інтересам власників/співвласників майна. У спеціальній літературі наголошується, що зміст зловживання повноваженнями становлять незаконні дій, вчинені службовими особами як в межах їхньої компетенції, так із виходом за них (з перевищенням). Головне, щоб службові повноваження (службове становище) використовувалися усупереч інтересам юридичної особи приватного права, заподіювали шкоду власникам майна і при цьому приносили вигоду винній особі або іншим особам за його

вибором. Коло службових повноважень, пов'язаних із займаною посадою в юридичних особах приватного права, а також у фізичних осіб-підприємців (на умовах трудового договору) визначається законом, установчими документами, положеннями, наказами засновників та іншими локальними актами¹.

Зловживання повноваженням службовими особами юридичних осіб приватного права може проявлятися в активних діях, що суперечать комерційним інтересам роботодавців, а саме: економічно необґрунтований вибір контрагентів, створення особливих умов для господарської діяльності окремим клієнтам; здійснення фінансово-господарських операцій з підвищеним ризиком; безпідставне списання з балансу підприємства майна; дострокове розірвання господарських договорів з надійними партнерами з метою укладення з афілійованими підприємства і особами; використання не за призначенням кредитних коштів та інвестицій; приховане започаткування власного бізнесу за рахунок незаконного використання матеріальних, фінансових ресурсів, клієнтської бази компанії роботодавця; здійснення авансових платежів по фіктивним операціям; необґрунтована оплата неіснуючих представницьких витрат; неправомірне відчуження майна компанії та ін. Бездіяльність при зловживанні службовими повноваженнями проявляється у невиконанні посадових обов'язків щодо вживання заходів із погашення-зменшення дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в судовому порядку, або заборгованості з податків, зборів, платежів до бюджету; невиконанні умов господарських договорів (контрактів); невиконанні зобов'язань по сплаті кредитів тощо.

Зловживання службовим становищем особами, які надають публічні послуги у сфері здійснення підприємницької діяльності серед іншого пов'язані з перереєстрацією прав на нерухомість на користь інших осіб, заниженням ціни продажу майна на аукціоні арбітражними керуючими, спотворенням результатів аудиторської перевірки, затягуванням виконання рішень у примусовому порядку (виконавчих листів та наказів, що видаються судами, виконавчих написів нотарі-

¹ Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2017. С. 213–215.

усів, рішень Національного Банку України, що визнані виконавчими документами та ін.).

Ще одним видом корупційної поведінки у приватному секторі, поєднаної із службовими зловживаннями є так зване «розкрадання» майна шляхом привласнення, розтрати або заволодіння ним. В. О. Навроцький зазначає, що при «розкраданнях» майна, поєднаного із зловживанням службовим становищем переважно відбувається вилучення майна із володіння власника чи уповноваженої ним особи та звернення його на власну користь чи користь інших осіб. У ситуаціях привласнення майна суб'єктів підприємницької діяльності, поєднаного із зловживанням службовим становищем має місце звернення на свою користь чи користь інших осіб майна, яке перебуває у правомірному володінні винного будучи ввіреном йому чи переданим у його віддання, але без його вилучення із володіння власника чи уповноваженої ним особи¹. У ситуаціях розтрати майна вказаних суб'єктів, поєднаної з використанням службового становища відбувається розпорядження майном, що споживається і припиняє існувати у початковому натурально-речовому вигляді. А при заволодінні майном – відбувається його вилучення і обернення на користь винного чи інших осіб².

«Розкрадання» майна юридичних осіб приватного права, поєднане із зловживанням службовим становищем здійснюється найрізноманітнішими способами: неоприбуткування готівкових коштів, оплата товарів, робіт, послуг по завищеним цінам задля привласнення різниці у ціні, переказ коштів на рахунки фіктивних фірм на виконання надуманих договірних зобов'язань, безоплатна передача майна у користування, заволодіння не облікованими товарно-матеріальними цінностями, нарахування заробітної плати, премій, разових виплат на основі підроблених документів та ін.

Суб'єктів корупційної діяльності (поведінки) в приватному можна поділити на декілька категорій: 1) службові та спеціально уповноважені особи підприємств, установ, організацій юридичних осіб

¹ Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Харонюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. С. 23–24.

² Там само, С. 23–25.

приватного права; 2) працівники підприємств, установ, організацій приватного сектору, які не службовими особами; особи, які працюють на користь таких підприємств, установ, організацій; інші особи, які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією в приватному секторі; 3) особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги.

Загальною ознакою вказаних суб'єктів корупційної поведінки є сфера вчинення злочинів, а саме господарська (підприємницька) діяльність у приватному секторі економіки. Істотними ознаками таких суб'єктів є статус (займана посада, функціональні обов'язки), спеціальні повноваження, місце роботи або сфера діяльності, зв'язок між наданими повноваженнями і корупційною поведінкою.

Під першу категорію суб'єктів підпадають особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих і адміністративно-господарських обов'язків на підприємствах, в установах, організаціях юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також особи, спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у вказаних юридичних особах. Останніх спеціальними повноваження може наділити повноважний орган чи повноважна особа підприємства, установи, організації, суд або закон¹. Визначальними при цьому є обсяг обов'язків працівника, що встановлюється локальними нормативно-правовими актами (наказами, розпорядженнями, рішенням органу управління), або засновницькими документами статуту (положенням) підприємства, установи, організації юридичної особи приватного права.

Під організаційно-розпорядчими розуміються обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях. Такі функції, зокрема, виконують власник (власники) або уповноважені ним службові осо-

¹ Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Банчук О. А., Дудоров О. О., Луцик В. В. та ін. / наук. ред. Хавронюк М. І. К. : Ваіте, 2018. С. 103.

би органу управління, наймані за контрактом керівники підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів, їх заступники¹.

Адміністративно-господарські – це обов’язки з управління або розпорядження майном підприємств, установ, організацій юридичних осіб приватного права (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження є в начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідувачів складів, магазинів, майстерень, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів і контролерів тощо².

Із положень ч. 3 ст. 65 Господарського кодексу України слідує, що посадовими особами підприємства приватного сектору є керівник підприємства, головний бухгалтер, члени наглядової ради (у разі її утворення), члени виконавчого органу та інших органів управління підприємства відповідно до статуту. Сюди належать також інші категорії працівників визначених статутом підприємств юридичних осіб приватного права³.

Отже, статус посадових (службових) осіб підприємств, установ, організацій юридичних осіб приватного права визначається законом, або на підставі їх установчих документів (статуту або положення, засновницького договору, модельного статуту), а також наказами, розпорядженнями власників та уповноважених ними осіб.

Певні складнощі виникають з приводу розмежування юридичних осіб (їх об’єднань) публічного права і юридичних осіб приватного права різних організаційно-правових форм. У разі, створення підприємств, установ, організацій на основі приватної власності – все більш-менш зрозуміло. Втім, коли юридичні особи приватного права створюються державою, органом місцевого самоврядування (за їх участю) на основі змішаної форми власності, не все так однозначно. Із Роз’яснення НАЗК щодо застосування окремих положень Закону

¹Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 № 5.

²Там само.

³Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 31-IV в редакції від 16.10.2020.

України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (зі змінами від 08.02.2019) можна вирізнити такі конститутивні ознаки юридичних осіб приватного права: створення на основі приватної власності рішенням засновника (власника) на підставі установчих документів, а у разі створення за участю держави чи органів місцевого самоврядування на основі змішаної форми власності – одночасно на підставі розпорядчого акта органу державної влади (місцевого самоврядування) і установчих документів; метою і основним видом діяльності є підприємництво та одержання прибутків, а не здійснення публічних чи соціальних функцій; закріпленість майна на самостійному речовому праві; покладення юридичної відповідальності за результати діяльності на юридичних осіб приватного права, а не на державу¹.

Організаційно-правовими формами юридичних осіб приватного права виступають підприємства, організації, установи, господарські товариства. До підприємств належать приватні підприємства і підприємства, засновані на змішаній власності. Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи. До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Друга категорія осіб включає працівників підприємств, установ, організацій юридичної особи приватного сектору, які не є службовими особами; осіб, які працюють на користь таких підприємств, установ, організацій; інших осіб, які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією в приватному секторі. Усі зазначені суб'єкти не є посадовими особами. Зазвичай це рядові працівники або вільнонайманий персонал, що працюють на підприємствах, в установах, організаціях на умовах трудового договору.

¹ Зміни до Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (рішення від 08 лютого 2020, № 368). URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/2-1.pdf>.

До осіб, які працюють на користь підприємств, установ, організацій приватної форми власності, належать посередники (комерційні агенти, брокери, рієлтори), які на оплатній основі надають професійні послуги суб'єктам господарювання у веденні бізнесу і виступають від імені та в інтересах суб'єкта, якого вони представляють. Повноваження таких осіб визначаються договором про посередницькі послуги. Це можуть бути обов'язки щодо пошуку контрагентів і клієнтів, їх перевірки, підготовки та оформлення документів, організації зустрічей і ведення ділових переговорів, сприяння укладанню господарської угоди, підписанню контрактів між зацікавленими сторонами, проведенню рекламної компанії, забезпеченню своєчасного і в повному обсязі виконання договірних зобов'язань та ін.

До інших осіб, які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією в приватному секторі, належать особи, які за винагороду в межах договорів підряду (субпідряду), оренди чи інших цивільно-правових договорів провадять господарську діяльність від імені і в інтересах юридичних осіб приватного права. Ідеться про фізичних осіб-підприємців та інших осіб. Права і обов'язки таких суб'єктів визначаються цивільно-правовими договорами.

Третю категорію суб'єктів корупційної поведінки в приватному секторі становлять особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, приватні виконавці, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, інші особи, визначені законом)¹. Такі суб'єкти не є службовими особами, здійснюють свою діяльність професійно – на підставі відповідного закону, доручення компетентного органу, надають послуги, що мають публічний характер, за якими може звернутися будь-яка особа і при цьому забороняється відмова в їх наданні².

¹ Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 № 1700-VII.

² Настільна книга детектива, прокурора, судді : коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2017. С. 219.

У приватному секторі економіки можуть вчинятися такі види корупційних злочинів: підкуп службової особи юридичної особи приватного права (ст. 368³ КК); підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК) за умови, якщо ці підприємства, установи, організації належать до юридичних осіб приватного права; підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК) за умови, якщо публічні послуги пов'язані з господарською діяльністю юридичних осіб приватного права; зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права (ст. 364¹ КК); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК) за умови, що такі послуги пов'язані із здійсненням господарської діяльності; пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК), якщо це пов'язано із господарською діяльністю юридичних осіб приватного права; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) у частині майна підприємств, установ, організацій юридичних осіб приватного права.

══════ 1.2. Методика дослідження корупції у приватному секторі

При дослідженні рівня корупційної злочинності слід урахувати, що поняття «вимірювання» та «оцінювання» не є тотожними. Вимірювання рівня корупції здійснюється за допомогою соціальних індикаторів або індексів (кількісний показник), а оцінювання корупції слід розуміти як узагальнення результатів виміру та надання відповідної оцінки щодо корупції, формулювання висновків тощо (якісний показник). Вимірювання рівня (характеристика) корупції здійснюється при оцінюванні: взаємовідносин між країнами; в окремій країні; в кожній сфері соціального життя країни (глобальне, державне та локальне вимірювання). Ключові критерії для оцінювання: реальний

стан корупції (поширеність); сприйняття корупції населенням; ефективність заходів протидії корупції¹.

Експерти різних країн з питань антикорупційної політики пропонують як індикатори виміру корупції використовувати такі позиції: рівень сприйняття корупції; світовий індекс «Економічна свобода»; обсяг хабарів, даних підприємцями та домогосподарствами; контроль над виявами корупції; якість реагування на корупційні правопорушення; кількість давання хабарів протягом певного часу (частіше за 12 місяців); кількість громадян, які готові дати хабар; ефективність правління; регуляторна якість; верховенство права; підзвітність; політична стабільність; політичні та громадянські права; якість життя суспільства².

Для оцінювання рівня корупції існують два варіанти методик такого оцінювання в масштабах країни: 1) інтеграція результатів міжнародних порівняльних досліджень у національну антикорупційну політику, 2) проведення національних соціологічних (діагностичних) досліджень³.

Методологія науки – це система основних поглядів, принципів, розуміння оточуючого світу, що є базовими для наукового пізнання⁴. Як загальновідомо, під методикою ми розуміємо сукупність способів, заходів, методів, які використовуються для збирання, оброблення та аналізу інформації⁵. Методика кримінологічного дослідження – сукупність методів, способів, заходів, які використовуються для збирання, обробки та аналізу кримінологічної інформації, які визначаються конкретними завданнями і метою дослідження⁶.

¹ Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Бусол Олена Юрійвна. Київ, 2015. С. 103.

² Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. С. 176.

³ Засади методології оцінювання рівня корупції в Україні. URL: http://www.iah.com.ua/files/works_docs/74.pdf.

⁴ Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голина, О. В. Лисодед та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 28.

⁵ Кальман О. Г., Христич І. О. Правова статистика : підручник. Харків: Право, 2004. С. 25.

⁶ Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии : терминологический словарь / под общей ред. проф. Голины В. В. Харьков : Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. С. 112.

Застосування тих чи інших методів у кримінологічному дослідженні зумовлюється предметом, метою і завданням конкретного кримінологічного дослідження, адже в науці не існує універсальних методів і кожному з них притаманні як переваги, так і недоліки. Тому найчастіше при кримінологічних дослідженнях використовуються методи в сукупності.

Методи наукового пізнання будь-якої науки, у тому числі кримінології, можна класифікувати таким чином: 1) методи, що безпосередньо впливають із філософського діалектичного методу пізнання; 2) загальнонаукові методи, якими користується будь-яка наука, вони є складовою і продуктом розвитку теорії наукового пізнання; 3) методи інших наук, що використовуються однією наукою при пізнанні у своїх цілях об'єктів, що належать до предмета інших наук, але частково, у певному ракурсі, є предметом пізнання й цієї науки; 4) методи певної науки, які є результатом і частиною розвитку її власної теорії (теорій)¹.

Доцільно дотримуватися такої послідовності етапів кримінологічного дослідження: 1. Встановлення проблеми, ознайомлення з профільною літературою, визначення наукової гіпотези запланованого дослідження; 2. Розробка програми дослідження, визначення джерел інформації, методів дослідження, учасників, матеріально-технічного забезпечення; 3. Безпосереднє збирання інформації та її фіксація; 4. Узагальнення та аналіз отриманої інформації². Деякі вчені-кримінологи відокремлюють іншу кількість послідовних етапів кримінологічного дослідження, інколи відокремлюють 8 етапів. Незалежно від того, скільки етапів не відокремлювати, зрозуміло, що кожне дослідження обов'язково їх проходить, інакше ми не одержимо реальних даних про те чи інше явище.

Під час проведення кримінологічних досліджень найчастіше застосовуються такі методи: соціологічний, статистичний, психологічний, системний аналіз. Соціологічний (анкетування, інтерв'ювання, вивчення документів, експеримент, експертних оцінок тощо), який дає

¹ Кримінологія: підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодед та ін. ; за заг.ред. Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2020. С. 36.

² Там само. С 38.

зможу глибше пізнати соціальний аспект явищ, процес їх детермінації, зібрати емпіричний матеріал, що характеризує як стан і динаміку злочинності в цілому, так і окремі її види, предметно з'ясувати чинники злочинності та розробити заходи щодо запобігання. Статистичний метод дозволяє дослідити масив злочинів і за допомогою отриманих показників встановити закономірності та взаємозалежності їх розвитку, перейти від випадкового й одиничного до стійкого і закономірного, побачити якісні ознаки досліджуваного явища. Історико-порівняльний метод допомагає вивчити тенденції розвитку злочинності, зміни її стану і структури за той чи інший період, без чого неможливо розробити ефективні заходи щодо запобіганням. Психологічні методи (наприклад, соціометрії, тестування) слугують для вивчення співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в поведінці злочинця, процесу формування антисоціальних властивостей особи, виникнення злочинного наміру, мотивації вчинення кримінального правопорушення тощо. Системний аналіз дає змогу розглядати злочинність як феномен, для якого характерні певні зв'язки між складовими елементами, з одного боку, а з другого – між злочинністю та іншими соціальними явищами і процесами, які впливають на неї. Результати дослідження, отримані під час використання того чи іншого методу, потрібно належно оформити та довести до зацікавлених користувачів¹.

В більшості країн світу протидія фактам корупції є введення системи звітності. Кожна особа повинна звітувати перед вищими органами и доказувати дотримання нею фінансової дисципліни. Інакше кажучи, вивчення документів є істотним джерелом щодо встановлення фактів корупційної діяльності.

Зрозуміло, що під час проведення кримінологічних досліджень найчастіше використовуються соціологічні методи, особливо в нашій країні. Тим паче важко встановити реальний обсяг корупції в нашій країні особливо у приватному секторі.

В нашій країні основним джерелом збору інформації щодо встановлення обсягу корупційної діяльності – є такий метод, як опиту-

¹ Кримінологія : підручник / заг. ред. І.Г. Богатирьова, В.В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. С. 28–29.

вання. Опитування – збирання значущої для дослідження інформації шляхом спілкування (безпосереднього або опосередкованого) з респондентами. Відбувається у двох формах: анкетування та інтерв'ю¹.

Але на практиці основні дослідження того явища, як корупція – це соціологічні методи дослідження, у вигляді масового опитування, при цьому найчастіше використовуватися методи анкетування. Спроба провести анкетування нами на шпальтах Інтернету чітко продемонструвало не зацікавленість респондентів надавати інформацію про стан корупції у приватному секторі. В першу чергу це підкреслюється розповсюдженістю цього явища у суспільстві. 29 березня 2018 р. телеканал 1+1 «Право на владу» спитав присутніх і встановив, що 79 % з них давали хабарі, хоча більшість з них відносяться до дачі хабара негативно. Але в суспільстві давно склалася думка, що без хабара те чи інше питання буде вирішити або складніше, або зовсім неможливо.

Крім того респонденти не зовсім впевнені, що результати опитування не можна бути використати проти них. Інакше кажучи, мають сумніви про анонімність використання наслідків, особливо це стосується, тих випадків коли масив опитуваних є незначним, або коли в колективі відомо, хто відповідав на питання.

Зрозуміло що при проведенні інтерв'ю, коли дослідник самостійно задає питання опитуваним і фіксує відповіді у спеціально розроблених бланках, він отримує значно кращі результати. Але цей спосіб порівняно з анкетним буде більш тривалим і витратним.

Заслуговує на позитивну оцінку проведене емпіричне дослідження, методологія якого для вимірювання стану та динаміки корупційних правопорушень склала: а) опитування підприємців; б) опитування співробітників правоохоронних органів; в) глибинних інтерв'ю з підприємцями та співробітниками співробітників правоохоронних органів. Загалом було опитано 304 респонденти (підприємці). Інтерв'ю проводилися в 5-ти регіонах України, в 13 областях, АР Крим та місті Києві. Були опитані власники та вищі посадові особи (директор, заступник директора, керівник струк-

¹ Кримінологія: підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голина, О. В. Лисодед та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 39.

турного підрозділу). Респонденти відбирались методом «снігової грудки» з урахуванням статі, розміру бізнесу (малий, середній, великий), основної сфери діяльності. Опитування проводилось методом «face-to face» інтерв'ю, окремі блоки опитувальника самостійно заповнювались респондентами з метою підвищення якості та достовірності інформації, що носить особистісний характер. Інтерв'ю з респондентами-чоловіками та респондентами-жінками проводили інтерв'юери тієї ж статі, що і респонденти. Опитування співробітників правоохоронних органів. Всього було опитано 730 правоохоронців. Опитування було проведено в 5-ти регіонах України, в 23 областях, АР Крим та місті Києві. При формуванні вибірки було визначено підрозділи (департаменти, управління, тощо), що належать до спеціалізованих антикорупційних підрозділів у відповідних правоохоронних органах. Респонденти відбирались за квотним принципом з урахуванням посади, рівня структури де вони працюють (центральні, обласні, районні), місця роботи (МВС, СБУ, податкова міліція, державна митна служба, державна прикордонна служба, військова служба правопорядку в збройних силах, відділи/управління внутрішньої безпеки), стажу роботи в правоохоронних органах. Вибірка дослідження є репрезентативною щодо співробітників спеціалізованих підрозділів з протидії корупції. Опитування проводилось методом анкетування. Глибинні інтерв'ю проводились після завершення узагальнень результатів кількісних досліджень (опитувань). Було проведено дві серії якісних досліджень: а) Глибинні інтерв'ю підприємців різного рівня. Було опитано 10 респондентів, які представляли малий бізнес, 10 представників середнього і 10 представників великого бізнесу. б) Глибинні інтерв'ю співробітників правоохоронних органів. Було опитано 20 співробітників правоохоронних органів, які спеціалізуються. Відбір респондентів проводився методом «снігової грудки»¹.

Зрозуміло, що наша країна в подальшому буде вдосконалювати і використовувати методи анкетування, як правило, анонімні.

¹ Корупція в приватному секторі. URL: <http://iahr.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/119.pdf>.

В рамках проекту міжнародної технічної допомоги «Підтримка діагностики, моніторингу та переслідуванню корупції в Україні», спільно з Координатором проектів ОБСЄ в Україні, НАЗК було працювано і в січні 2017 р. схвалено Методику стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні¹. В презентації цього проекту, яка відбулася 29 листопада 2016 р.², брали участь представники Інституту прикладних гуманітарних досліджень, влади (Адміністрації Президента, Уряду, МЮ, Національної поліції, НАБ, ГП, САП), міжнародних організацій (ЕУАМ, ПРООН, ЄС), експертної спільноти (РПР та ін.) та медіа.

Протягом 2017 р. було проведене дослідження стану корупції в Україні соціологічною компанією GfK Ukraine з 29 травня по 14 липня 2017 р. Усього було опитано 3709 респондентів, з них 2585 серед населення, 1005 підприємців та 119 експертів³. Серед опитаних підприємців 39 % склали власники чи співвласники бізнесу; 41 % – директор, заступник директора; 15 % – бухгалтер, заступник бухгалтера; 5 % – керівник відділу, підрозділу та інші керівні посади. Інакше кажучи усі ті особи, які можуть бути суб'єктами вчинення корупційних діянь у приватному секторі. Половина з них чітко усвідомлюють, щодо рівня корупції в країні, 2/3 що це за явище корупція.

Метою дослідження було визначення параметрів феномену сприйняття корупції, як специфічного виміру масової свідомості, а також оцінка рівня поширеності її в реальних відносинах за різними сферами діяльності. Методами збору інформації щодо підприємців було телефонне опитування, тому що на особисті інтерв'ю вони, як правило, не погоджуються на відміну від пересічних громадян України.

¹ Методика стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні : офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: ftp://91.142.175.4/nazk_files/МЕТОДИКА_НАЗК_21.12.2016.pdf.

² В НАЗК презентували проект Методики стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні / Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/news/v-nazk-prezentuvaly-proekt-metodyky-standartnogo-opytuvannya-shchodo-rivnya-korupcii-v-ukrayini>.

³ Корупція в Україні: 2017. Аналіз результатів пілотного застосування Методики оцінки рівня корупції в Україні : офіційний веб-сайт НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/doslidzhennya-shchodo-korupcii-v-ukrayini>.

Дане дослідження чітко продемонструвало практичне однаково розуміння і сприйняття корупції як населенням, так і підприємцями і експертами. За оцінкою населення України за цим дослідженням рівень корупції в країні сьогодні становить 48,9 %, за оцінкою підприємців – 46,7 %.

В той же час, фактично кожен третій українець знає про те, які саме державні органи уповноважені протидіяти корупції в суспільстві (частка поінформованих респондентів складає 28,9 %). Краще обізнаними у проведенні антикорупційних реформ є представники бізнесу та підприємці: фактично кожен другий з тих, хто займається комерційною діяльністю поінформований про наявність та повноваження державних органів, які діють в цьому полі (частка поінформованих респондентів складає 42 %). А про результати їх роботи поінформовано не більше 22–23 % всіх опитаних

Дослідження також показало, що пересічні українці більш толерантні до проявів корупції, ніж представники бізнесу. Лише 14,7 % схильні викрити корупціонера (серед бізнесменів таких 24,7 %). Ще 26 % готові заплатити необхідний хабар (серед підприємців таких 20,9 %). Натомість представники бізнесу частіше нейтрально ставляться до корупції (53,8 %) і використовують зв'язки для вирішення проблем (22,4 %). А ось при реальній вимозі хабара повідомити про це хотіли лише 19 % опитаних. З них 7 % повідомили і не шкодують про це, 3 % – шкодують, 84 % – зберегли мовчання. У причинах відмови 45 % відповіли, що сумніваються в дієвості покарання, 32 % – не довіряють антикорупційним органам, 19 % – виправдовують корупцію. При цьому 52 % вважають викривачів порядними людьми, 11,9 % – кар'єристами, 3,3 % – диваками, 9,6 % – заздрісникам, 7,7 % – жаднюгами, 7,4 % – зрадниками.

Що стосується позитивних тенденцій, то дослідження показало: як підприємці, так і пересічні українці вважають, що найвищі результати в боротьбі з корупцією демонструють представники ЗМІ, громадські організації, антикорупційні органи (НАБУ і НАПК), а також Національна поліція. А ось в кінці списку «довіри» виявилися українські суди, народні депутати, прокуратура, митниця і Кабмін.

Існують і багато інших досліджень, але в більшості – це опитування населення України і вони характеризують рівень корупції в цілому в суспільстві, а не рівень досліджень корупції в приватному секторі України.

Була проведена спільна зустріч експертної місії Ради Європи з українськими фахівцями з питань антикорупційної політики, на ній було підкреслено, що план антикорупційних реформ України повинен враховувати специфіку стану корупції в державі, проникнення її у всі сфери життя та єдність політичної влади та бізнесу¹.

16 жовтня 2017 р. було опубліковано звіт Гельсінської комісії США про корупцію в Україні на офіційному сайті ОБСЄ. Гельсінська комісія вважає, що в Україні присутні всі три види корупції, відповідно до класифікації Transparency International: «велика» корупція, політична та «дрібна». Висновки Гельсінської комісії можуть стати дорожньою картою в подальшій імplementації українських реформ. Як показує звіт, і владі, і громадянському суспільству є над чим працювати. Головний висновок полягає в тому, щоб не зійти з наміченого шляху кардинальних перетворень, незважаючи на потужний опір всередині країни з боку олігархічних кланів і зовнішню агресію Росії².

З метою доповнення ІСК та відображення різних аспектів корупції Transparency International робить низку досліджень на міжнародному і національному рівнях. Всесвітньо відоме міжнародне дослідження Барометр світової корупції (БСК) традиційно присвячується вимірюванню впливу корупції на життя громадян у різних країнах світу. Барометр дозволяє визначати суспільну думку щодо участі громадян у корупційних діях та їхню оцінку діяльності органів влади в подоланні корупційних зловживань. Результати БСК-2016 свідчать про більш проактивний підхід до змін – 29 % наших співгромадян готові відмовитись платити хабар.

За результатами дослідження Рейтинг сприйняття корупції в бізнесі 2017» проведеного міжнародною консалтинговою компанією

¹ Active group. Соціологічні та маркетингові дослідження. URL: <http://new.activegroup.com.ua>

² Корупція – «внутрішній ворог» України : аналіз звіту Гельсінської комісії // ua.news. URL: <https://ua.news/ua/koruptsiya-vnutrishnij-vorog-ukrayiny-analiz-zvitu-gelsinskoyi-komisiji>

«Ernst & Young Global Limited», станом на 2017 р. Україна займала перше місце за рівнем корупції у приватному секторі серед 41 країни з Європи, Близького Сходу, Індії та Африки (88 % респондентів вважали, що корупція широко розповсюджена в діловій практиці, а 37 % респондентів готові були запропонувати грошову винагороду, щоб допомогти бізнесу вижити)¹.

Експерти Світового Банку вважають корупцію головною економічною проблемою сучасності. За їх даними, 40 % підприємців у всьому світі вимушені давати хабарі. У розвинутих країнах ця цифра становить 15 %, в азіатських – 30 %, а в країнах СНД – 60 %.

У результатах дослідження проведеного Американською торгівельною палатою у 2017 р. щодо сприяння корупції зазначалося, що переважна більшість (91 %) опитаних українських компаній зіштовхуються з корупцією під час ведення бізнесу.

На думку Європейської бізнес асоціації корупція та недовіра до судової системи вже багато років поспіль очолюють рейтинг найголовніших перешкод для іноземних інвесторів (за даними міжнародного дослідження Dragon Capital, Європейської Бізнес Асоціація (ЄБА) та Центру економічної стратегії (ЦЕС), що було проведено у серпні – вересні 2018 р.

На жаль, істотних змін не відбулося і зараз. У першому півріччі 2020 р. індекс інвестиційної привабливості України склав 2,51 балів з п'яти можливих. «Цей показник є найгіршим від 2015 року. Це дуже поганий сигнал для держави, бо свідчить про небажання інвесторів вкладати сюди свій капітал», – сказала виконавча директорка Європейської бізнес асоціації ЄБА Анна Дерев'яно. Для складання індексу ЄБА в співпраці з юридичною компанією «Василь Кісіль і Партнери» опитали понад 105 керівників компаній, які є членами асоціації. У другому півріччі 2019 р. цей показник становив 2,95 бала. За словами Дерев'яно, лише 4 відсотки опитаних фахівців вважають сприятливим поточний інвестиційний клімат в Україні, несприятливим – 62 відсотка, а решта 34 відсотки – нейтральним. Дерев'яно

¹ Згідно з дослідженням EY, керівникам не вдається ефективно формувати принципи ділової етики. URL: <https://www.ey.com/ua/uk/newsroom/news-releases/news-ey-senior-managers-failing-to-set-right-tone-on-business-ethics-finds-ey-fraud-survey..>

зазначила, що коронавірусна криза стала далеко не головним фактором ризику для інвесторів, посівши в списку лише сьоме місце. Найбільше їх турбує слабка судова система, брак поступу в боротьбі з корупцією та тіньова економіка в Україні¹.

В рамках Національного антикорупційного опитування, проведеного Програмою сприяння громадській активності «Долучайся!» за підтримки USAID 36,4 % українців готові долучитися до різних форм організованої боротьби з корупцією. Розроблена для дослідження вибірка є репрезентативною для дорослого населення (віком 18 років і старше) України в цілому, а також для кожної області України. Дослідження проводились з липня по серпень 2018 р. за випадковою багатоступінчастою вибіркою з квотним відбором на останньому етапі. Обсяг вибірки складає 10 169 респондентів, теоретична похибка вибірки для України в цілому складає 1 %. Більшість переконана у тому, що корупція в українському суспільстві є поширеним явищем. Так, 65,5 % респондентів вважають, що корупція дуже поширена, 21,2 % – достатньо поширена, 9,2 % – не надто поширена, і лише 1,1 % вважають, що корупції в Україні немає взагалі².

Загальнонаціональне дослідження, яке було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 11 грудня 2019 р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, продемонструвало, що громадяни вважають головними проблемами, що найбільше заважають розвитку України, корупцію (69 %), війну на Донбасі (69 %), засилля олігархів в економіці (31 %), відсутність професіоналів у владі (25 %) та міграцію, виїзд працездатного населення з країни (25 %). Опитано 2018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 %³.

¹ Більшість інвесторів розчарувалась в Україні. URL: <https://www.dw.com/uk/-54028565>.

² Кожна третя українка/ець готові долучитися до організованої протидії корупції. / Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/kozhna-tretya-ukrainkaets-gotovi-doluchitisa-do-organizovanoi-protidii-koruptsii>.

³ Реформи в Україні: громадська думка населення – 2019. / Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naseleння-2019>.

Підсумовуючи результати вищевикладеного можна констатувати, що корупція у приватному секторі України вважається більш нормою, ніж виключенням. Лише незначна частина правоохоронців зазначила, що випадки притягнення службових осіб юридичних осіб – суб'єктів приватного права, зустрічаються часто в діяльності правоохоронних органів. Це пояснюється складністю застосування правоохоронних засобів для виявлення корупції у приватному секторі; високою латентністю таких злочинів; небажанням підприємців та бізнесменів звертатися до правоохоронних органів заявляти до правоохоронних органів про корупційні дії своїх колег або співробітників. Необхідно також пам'ятати і про те, що підприємці є частиною суспільства і на них впливають існуючі стереотипи розуміння та сприйняття корупції в суспільстві. Тому важливим впливом на зменшення рівня корупції у приватному секторі буде зміна ставлення до цього феномену у суспільстві в цілому.

На жаль, можна констатувати, що практично при спробі встановити реальний обсяг корупційних діянь, особливо в Україні, спрацьовує соціологічний метод – опитування, але він може давати позитивні результати лише тоді, коли застосовується систематично й з тим же самим контингентом, щоб реально можна було оцінити зміну точку зору населення.

Корупція в нашій країні стала повсякденною практикою, а антикорупційні заходи на підприємствах застосовуються відносно не тривалий час і в більшості компаній носять декларативний характер. Тому розробка методика реальних обсягів корупції у приватному секторі є одним з найважливіших інструментів реалізації стратегії їх мінімізації та дотримання юридичними особами приватного права вимог антикорупційних законів держави. Проблеми, з якими стикаються при її розробці, – це відсутність реальних даних щодо стану корупції в Україні.

Причому необхідно враховувати, що протидія корупції є також заключним серед 10-ти принципів Глобального договору ООН – добровільної ініціативи, яку підтримали понад 8 тисяч компаній та організацій у світі та понад 190 в Україні. Долучившись до Глобального договору, компанії беруть на себе зобов'язання створювати та під-

тримувати етичні засади корпоративної культури як на стратегічному, так і на операційному рівнях.

Однією зі складових успішного запобігання корупції є отримання достовірної інформації про її кількісний і якісний стан. На сьогодні існують різноманітні методики вимірювання та оцінювання корупції. Окремі з них використовуються і в Україні, проте жодна з існуючих методик не є досконалою, тому для ефективності дослідження доцільно використовувати різні індикатори й різні способи отримання інформації. На сьогодні ефективним вбачається застосування системного підходу (про що зазначається і в Концептуальних засадах національної системи оцінки рівня корупції), який включатиме, крім опитування, об'єктивні дані (індекси) вимірювання корупції, як, наприклад, статистичну інформацію про судові справи, пов'язані з корупцією, дані про корупцію в публічних закупівлях, фінансові витрати політичних партій, кількість повідомлень громадян про факти корупції тощо.

1.3. Сприйняття і ставлення до корупції бізнес-середовищем

Дослідження феномену корупції у бізнес-середовищі лише нещодавно стало предметом для публічних дискусій та обговорень. Традиційно при проведенні загальнонаціональних опитувань щодо рівня корупції в Україні проблемі поширення корупції у приватному секторі приділяється незначна увага. За словами експертів Світового банку корупція є однією з головних економічних проблем сучасності, оскільки вона негативно впливає на економічне зростання, корупційні прояви загрожують цілісності ринків, послаблюють чесну конкуренцію, порушують баланс у системі розподілу ресурсів та сприяють перерозподілу капіталів на користь тих компаній та осіб, які ведуть справи в обхід загальновстановлених правил. Корупційні процеси, які спостерігаються в різних сферах, негативно впливають на політичну, економічну та соціальну сфери, а також на імідж України

у міжнародних відносинах¹. Наочним прикладом негативного впливу корупційних процесів на економіку продемонструвала компанія Ernst & Young, яка дослідила тіньову економіку України. За результатами дослідження української економіки, 846 млрд гривень або 23,8 % від офіційного ВВП країни за 2018 рік, перебуває в тіні².

Відповідно до положень Антикорупційної стратегії на 2020–2024 роки досі невирішеною залишається проблема з високим рівнем толерування корупції у приватному секторі економіки. Припускаємо, що це результат непродуманої та несистемної антикорупційної політики держави. Антикорупційні реформи, які було розпочато в 2014 році зосереджувались в основному на обмеженні, насамперед, політичної корупції та топ-корупції в органах державної влади й місцевого самоврядування. В той час як питанням корпоративної доброчесності, етики, комплаєнсу, прозорості діяльності бізнесу приділялась незначна або опосередкована увага.

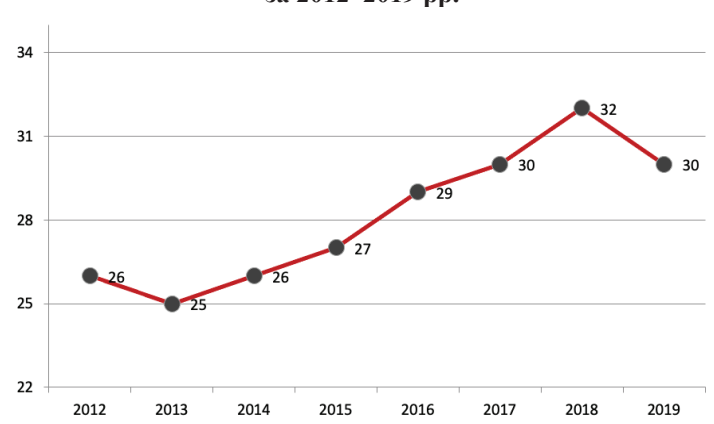
Одним із основних показників, який вказує на ефективність чи неефективність вжиття тих чи інших антикорупційних заходів є індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI). Показники індексу CPI розраховуються міжнародною організацією Transparency International починаючи з 1995 року. Аналіз показників індексу сприйняття корупції за 2019 рік вказує на негативну динаміку у боротьбі з корупцією. Так, в 2019 році індекс CPI склав 30 балів, що на 2 бали менше ніж в попередньому 2018 році. Відтак дані індексу CPI України повернулися до показника 2017 року. Найбільшого регресу Україна досягла за показниками дослідження Global Insight Country Risk Ratings, за яким на відміну від 2018 року рейтинг нашої країни знизився на 13 пунктів. Мова йде, насамперед, про збільшення потенційних ризиків хабарництва чи інших корупційних практик ведення бізнесу як великого, так і малого, середнього підприємництва (далі – МСП). Більш

¹ Прозорість корпоративної звітності: оцінка найбільших приватних та державних компаній України. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2017/02/ti_rating_ukr_final_web.pdf

² Тіньова економіка України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuyaye-v-tini>.

детальніше динаміка показників індексу СРІ відображена нижче у вигляді графіка.

**Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні
за 2012–2019 рр.**

Як ми можемо побачити із графіку СРІ Україна з показником 30 балів стабільно перебуває у другій сотні (130 місце в 2019 році) рейтингу країн з відносно високим рівнем сприйняття корупції за оцінками як з боку експертного середовища, так і бізнесу. Однак індекс СРІ здебільшого відображає сприйняття корупції у державному секторі та побічно вказує на проблеми, які стосуються приватного сектору економіки. Для більш детального розуміння ситуації із сприйняттям корупції у бізнес-середовищі слід проаналізувати результати національних та міжнародних опитувань із цього питання.

Аналіз загальнонаціональних опитувань 2015–2018 на тему «Корупція в Україні: сприйняття, досвід, ставлення» проведений Київським міжнародним інститутом соціології (далі – КМІС) показав, що корупція є однією з найбільших проблем в Україні, при цьому головною корупційною проблемою опитані вважають політичну корупцію на топ-рівні. Корупцію в бізнес-середовищі вважають проблемою 72,4 % опитаних респондентів. При цьому корупцію в бізнесі дуже серйозною проблемою вважають 47,4 % респондентів

і скоріше серйозною – 25 % опитаних респондентів. Прикметно, що бізнес-середовище прагне подолати корупцію лише на думку 22,5 % опитаних респондентів. В той же час відповідальність за подолання корупції на бізнес покладають лише 1 % респондентів¹. Наведені показники вказують на побутове сприйняття корупції переважної більшості опитаних респондентів. Вони ототожнюють антикорупційну діяльність із одноособовою відповідальністю держави за поширення корупційних практик і повністю ігнорують роль та участь бізнесу в антикорупційній політиці.

Паралельне пілотне соціологічне дослідження рівня корупції та рівня сприйняття корупції здійсненого в 2017 році соціологічною компанією GfK Ukraine за підтримки Координатора Проектів ОБСЄ в Україні в межах реалізації проекту «Підтримка діагностики, моніторингу та переслідування корупції в Україні» дозволило встановити індекс сприйняття поширеності корупції в окремих сферах чи інститутах, в тому числі й сприйняття корупції у бізнес-середовищі. Так, відповідно до звіту «Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність» індекс сприйняття корупції підприємцями у великому бізнесі оцінено в 3,92 бали за 5-бальною шкалою². Поширення корупції у МСП опитані підприємці оцінили значно нижче – 2,65 бали із 5 можливих³. За даними дослідження Всеукраїнської Мережі Добросовісності та Комплаєнсу (UNIC) проведеного в 2018 році МСП перебуває на останньому місці в їхньому рейтингу корумпованості, такої думки притримуються 33 % опитаних респондентів. Більше половини опитаних – 61 % зазначили, що корупція та не добросовісна поведінка

¹ Аналіз загальнонаціональних опитувань 2015-2018 на тему «Корупція в Україні: сприйняття, досвід, ставлення». URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/6343688805c078ceee4aa6.97852084.pdf>.

² Середній бал за 5-бальною шкалу: де «5» – дуже поширена корупція; «1»- корупція відсутня

³ Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність : звіт за результатами опитування підприємців, експертів та населення в цілому / колектив авторів. Київ : Ваїте, 2018. С. 42. URL: https://old.nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2018/anticor_polityka/Level%20of%20Corruption%20Survey%20%28ENG%20TR%29%20D%20%20%28Re%2012W%29%20%28RT%20Checked%29%20%28UA%29.pdf.

більш характерні для великого бізнесу, за їхніми оцінками великий бізнес входить до топ-3 найбільш корумпованих сфер¹. З наведеного слідує, що більш високо оцінюються ризики корупційних практик з боку великого бізнесу, одночасно презюмуючи, що МСП є менш толерантними до корупційних проявів, ніж великий бізнес. Пояснити це явище можна тим, що у великого бізнесу більше фінансових можливостей для задоволення приватноправових інтересів в незаконний спосіб (від підкупу контрагентів до купівлі інформації тощо), в той час як МСП вимушені обмежуватись, наприклад, зарплатою у конвертах, неофіційним працевлаштуванням тощо.

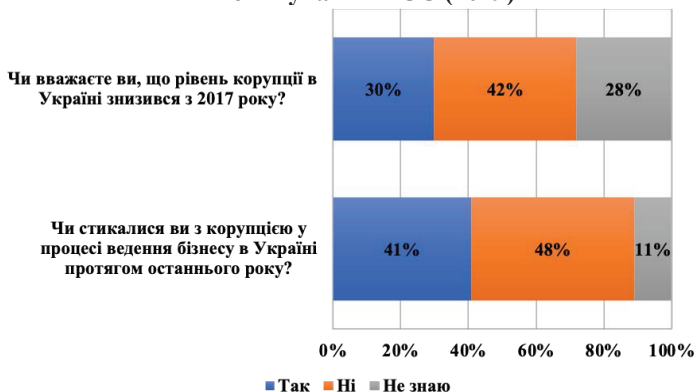
Відповідно до даних щорічного опитування щодо сприйняття рівня корупції в Україні, проведеного в 2017 році Американською торгівельною палатою (АСС), близько 96 % опитаних бізнесменів вважають корупцію широко поширеним явищем в Україні. Зауважимо, що в 2016 році такої думки притримувались 97 %, у 2015 році 98 %, а у 2014–99 %. Разом з тим, 91 % опитаних підприємців стикалися із корупційними практиками при веденні бізнесу в Україні. На думку 89 % опитаних респондентів боротьба з корупцією є першочерговим завданням для покращення бізнес-клімату в Україні. При цьому 76 % бізнесменів вважають, що для досягнення успіху та отримання прибутків не обов'язково вдаватись до корупційних дій².

Повторне опитування щодо бізнес-клімату в Україні проведене АСС в жовтні 2019 року засвідчило покращення якості інвестиційного середовища, такої думки притримуються 64 % опитаних респондентів. Стикалися із корупцією у процесі ведення бізнесу 41 % підприємців, не стикалися – 48 %, 11 % не змогли відповісти. В порівнянні із 2017 роком рівень корупції в Україні знизився на думку 30 % опитаних, 42 % вважають, що рівень корупції залишився на тому самому рівні/або збільшився, 28 % не змогли відповісти на дане питання.

¹ Зміцнення засад доброчесності у взаємодії держави та бізнесу.

² Результати щорічного опитування Американської торгової палати щодо сприйняття рівня корупції. URL: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2020/01/chamber_cps_2017.pdf.

Сприйняття корупції бізнес-середовищем в 2019 році за даними опитування АСС (2019)

На думку 54 % опитаних топ-менеджерів боротьба з корупцією входить до топ-3 кроків, які допоможуть покращити бізнес-клімат в Україні та залучити прямі іноземні інвестиції. Понад 62 % опитаних бізнесменів висловили стримано-оптимістичні прогнози щодо покращення умов для ведення бізнесу в Україні в найближчі роки¹. Резюмуючи, зазначимо, що переважна більшість інвесторів розглядають Україну як потенційно сприятливу зону для своїх інвестицій. Найбільш привабливими на сьогодні залишаються аграрний сектор, ІТ-індустрія, паливно-енергетичний комплекс. В той же час бізнес вимагає від органів державної влади, Ради бізнес-омбудсмена, бізнес-асоціацій, міжнародних партнерів та інших інституцій забезпечити реалізацію рівних правил ведення бізнесу та вжити реальних заходів боротьби з корупцією.

Натепер в бізнес-середовищі корупція сприймається як один із елементів ведення бізнесу. Для одних підприємців вона виступає сприятливим фактором, а для інших як фактор, що заважає нормальному веденню бізнесу. Згідно даних дослідження Всеукраїнської Мережі Добročесності та Комплаєнсу (UNIC) проведеного в 2018 році на думку більшості експертів (72 %) корупція заважає веденню бізнесу,

¹ Результати опитування Американської торговельної палати в Україні щодо бізнес-клімату (жовтень, 2019 р.). URL: <https://chamber.ua/ua/news/rezultati-opituvannya-amerikanskoi-torgovelnoi-palati-v-ukraini-shhodo-biznes-klimatu/>.

дуже заважає на думку 47 % експертів, заважає певною мірою на думку 25 % опитаних експертів. Водночас на питання «Чи можливо в Україні законно вести бізнес?» схвально відповіли лише 31 % опитаних експертів. Більш детально дані щодо відповідей респондентів наведені нижче у формі діаграми.

Підтверджують наведені показники й дані інвестиційного індексу України, що розраховуються Європейською Бізнес Асоціацією¹. Індекс інвестиційної привабливості у першій половині 2020 року склав 2,51 балів з 5-ти можливих та продовжує перебувати у негативній площині (попередній показник 2,95 балів). Лише 4 % опитаних вважають інвестиційний клімат сприятливим, тоді як у попередній хвилі таких було 17 %. Більшість, а саме 62 % вважають поточний інвестиційний клімат несприятливим, а ще 34 % – нейтральним². Згідно із регулярним опитуванням іноземних інвесторів найбільш суттєвою перешкодою іноземним інвестиціям в Україну слугує розповсюджена корупція, яку оцінили у 8,3 бали за десятибальною шкалою³.

На відміну від негативних показників інвестиційного індексу позитивну динаміку демонструє індекс настроїв малого бізнесу. За

¹ Інвестиційний індекс відображає настрої бізнесу щодо поточного стану інвест-клімату країни та прогнози на найближчі 6 місяців.

² Інвестори погіршили оцінку бізнес-клімату України до рівня 2015 року. URL: <https://eba.com.ua/investory-pogirshly-otsinku-biznes-klimatu-ukrayiny-do-rivnya-2015-roku/>.

³ Регулярне опитування іноземних інвесторів: Спеціальний випуск. EBA, Dragon Capital. Centre for economic strategy. 2019.

даними Європейської Бізнес Асоціації на сьогодні вбачається зростання оптимістичних поглядів серед українських підприємців. Так, показник Індексу піднявся до 3 балів з 5-ти можливих, порівняно з 2,7 балами минулого року. На 10 % зросла кількість підприємців, які очікують покращення стану справ у бізнесі у порівнянні з минулим роком – 58,7 % проти 47,4 %. За оцінкою 69,1 % опитаних підприємців економічна ситуація все ще є несприятливою для ведення бізнесу. Водночас спостерігається незначна позитивна динаміка щодо зменшення кількості незадоволених бізнесменів на 3 % (у 2018 році таких було 72,2 %). Однак як зазначають фахівці кількість підприємців скептичних до наявних в країні економічних умов залишається досить великою. Так, найбільшими перешкодами для бізнесу були названі податкове навантаження (49,6 %) та високий рівень корупції (46 %). Слід відмітити, що незадовільність цими двома факторами зменшилася у порівнянні з 2018 роком (56,4 % і 51,9 % відповідно). Також зросло занепокоєння з приводу складності адміністрування податків та тиску з боку судових та контролюючих органів¹.

Водночас Рада бізнес-омбудсмена зауважує, що індекс політики щодо МСП в Україні на 2020 рік, підготовлений Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) в межах Євразійської програми конкурентноспроможності, незважаючи на суттєві покращення не відповідає середнім показникам інших країн Східного партнерства. На сьогодні Україна демонструє відставання за переважною більшістю показників – інноваційною політикою, інституційною структурою, операційним середовищем, процедурами банкрутства та відновлення платоспроможності, екоорієнтованістю економіки, послугами з розвитку бізнесу, інтернаціоналізації, доступу до фінансів, публічними закупівлями та навичками представників МСП. Випередження Україною інших порівнюваних держав має місце лише в контексті навчання підприємництва та регулювання/стандартизації. Відповідно до звіту з оцінки реалізації державної політики розвитку малого і середнього підприємництва в Україні, USAID KEY 2019 однією з найбільших перешкод для ведення бізнесу в 2019 році в Україні стала корупція,

¹ Настрої малого бізнесу покращуються. URL: <https://eba.com.ua/nastroyi-malogo-biznesu-pokrashhuuyutsya/>.

такої позиції дотримуються 44,6 % опитаних респондентів. Це один із визначальних чинників, який негативно впливає на покращення індексу політики малого та середнього підприємництва в Україні¹.

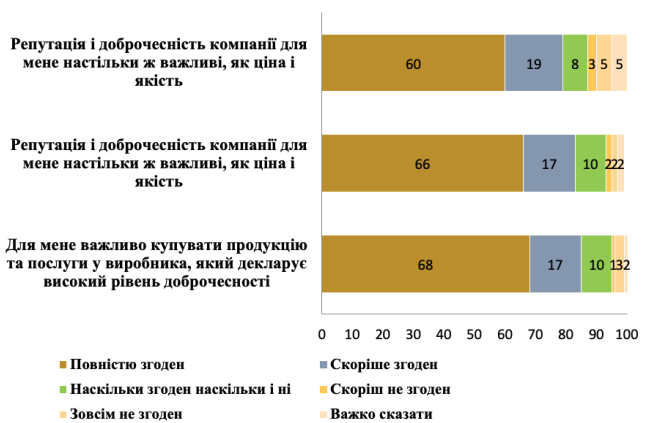
Для того, щоб покращити ситуацію малого та середнього підприємництва в боротьбі з корупційними практиками Рада бізнес-омбудсмена наполягає на невідкладному впровадженні політики комплаєнсу та підвищення рівня поінформованості про ділову доброчесність серед суб'єктів МСП. В цьому напрямку Рада бізнес-омбудсмена виробила три типи рекомендацій, які включають: а) розбудову потенціалу Офісу розвитку МСП у сфері поширення застосування комплаєнс-практик серед МСП; б) розробку уніфікованого підходу до того як заохочувати МСП запроваджувати комплаєнс-систему в своїй діяльності; в) запровадження комунікаційних ініціатив для поліпшення рівня розуміння та застосування комплаєнс-практик. Більш детальноше з цими та іншими рекомендаціями можна ознайомитись у звітах Ради бізнес-омбудсмена.

За даними дослідження «Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність» проведеного соціологічною компанією Info Sapiens за фінансової підтримки Антикоруptionної ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI), корупція в 2020 році стала другою за значущістю суспільною проблемою після військових дій у Донецькій і Луганській областях. Найбільш корумпованими сферами економіки за оцінками бізнесу є містобудування, будівництво великих інфраструктурних об'єктів, земельні відносини, енергетика та закупівлі. Водночас підприємці зазначили про незначне зниження корупції у порівнянні із 2017 роком. Втім, загальна картина залишається невтішною: як малий та середній бізнес, так і великі бізнес компанії стикаються із різноманітними корупційними практиками під час ведення бізнесу. В основному це пов'язано із небажанням підприємців запроваджувати антикорупційні механізми в середині своїх підприємств, рідше із тиском контрагентів та ділових партнерів.

¹ Системний звіт. Великі проблеми малого бізнесу. Оцінка реалізації стратегії малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року та подальші напрямки політики. URL: https://boi.org.ua/media/uploads/system_bigproblems-smalbusiness/3_2020_system_ua.pdf

На існування в суспільстві підвищеного запиту на доброчесність з боку приватного сектору вказують результати дослідження Всеукраїнської Мережі Доброчесності та Комплаєнсу «Доброчесний бізнес: здобутки та можливості» (2018). За даними дослідження понад 60 % респондентів підтримують ідею важливості репутації та доброчесності компаній принаймні на рівні декларування таких принципів в своїх установчих документах та цілях діяльності. Більше 80 % респондентів скоріше та повністю згодні з необхідністю запровадження інструментів доброчесності в українському бізнесі. Лише 12 % опитаних респондентів відомі компанії, які мають кодекс корпоративної етики або еквівалентну офіційну політику щодо заборони будь-яких форм хабарництва (публічного чи приватного, прямого чи опосередкованого) та вимагає дотримання законів, застосованих до компанії чи підконтрольних компаній (в основному це іноземні компанії)¹. Більш детально інформація щодо відповідей респондентів відображена нижче у вигляді лінійної діаграми.

Сприйняття компаній, які дотримуються принципу доброчесності, за результатами дослідження UNIC, 2018

З наведеного слідує, що запровадження в свій бізнес інструментів доброчесності та прозорості, ймовірно, позитивно вплине не лише

¹ Зміцнення засад доброчесності у взаємодії держави та бізнесу. URL: https://www.dropbox.com/s/99mdbrlrlduf5fk5/UNIC_Report_General_Population_UKR.pdf?dl=0.

на загальний рівень корупції у бізнес-середовищі, а й сприятиме покращенню іміджу такої компанії у ділових колах, підвищення її рівня конкурентноспроможності, збільшення довіри з боку замовників та споживачів.

Дослідити ставлення підприємців до корупції можна з'ясувавши наскільки вони готові вдаватись до різних корупційних практик задля забезпечення гарантій успішності ведення власного бізнесу. В суспільстві побутує думка про те, що підприємці, як правило, налаштовані вирішувати свої бізнесові питання та проблеми корупційним шляхом. Однак, такі твердження базуються на інформації, яка отримується в основному від друзів, колег, ЗМІ, Інтернету, телебачення та власного досвіду. Згідно з дослідженням UNIC (2018) основне джерело поширення інформації про корупцію в бізнесі так зване «сарафанне радіо» (близько 60 %). З огляду на це, більш детального дослідження потребує питання готовності підприємців обрати корупційну модель поведінки задля вирішення питань власного бізнесу. Відповідно до результатів дослідження Info Sapiens спільно із Антикорупційною ініціативою Європейського Союзу в Україні (EUACI) орієнтація бізнесу на викриття корупції в 2020 році в порівнянні із 2017 роком знизилась на 4,6 %.

Готовність бізнесу використовувати корупцію як інструмент, за даними дослідження Info Sapiens та EUACI, 2020

З наведених даних ми бачимо, що чверть (25,1 %) підприємців готові вдаватись до корупції як інструменту задоволення власних

потреб. Близько 17,5 % бізнесменів розглядають корупцію як альтернативний варіант досягнення позитивного результату. Лише кожен п'ятий (20,1 %) представник бізнесу орієнтований на викриття корупції. Занепокоєння викликає нейтральна або пасивна позиція 46,3 % опитаних підприємців, які індіферентно ставляться до проблем поширення корупції в бізнес-середовищі. Незацікавленість великої частини підприємців у впровадженні антикорупційних механізмів у власний бізнес, імовірно, як нами зазначалось раніше, сприяє поширенню корупційних практик у приватному секторі економіки.

Одним із можливих пояснень чому підприємці вкрай неохоче готові ставати викривачами корупції є неоднозначність антикорупційного законодавства. За даними дослідження UNIC (2018) близько 80 % опитаних підприємців вважають себе обізнаними із змістом антикорупційного законодавства. Достатньо обізнаними щодо особливостей антикорупційного законодавства є лише 15 % опитаних, переважна більшість – 66 % поверхнево обізнані, зовсім необізнаними виявили 18 % підприємців. Позитивне враження від антикорупційного законодавства мають тільки 27 % підприємців, негативно відгукуються 11 %, більше половини (56 %) бізнесменів висловились про неоднозначність антикорупційного законодавства. Результати національного опитування «Щодо ставлення до антикорупційного законодавства», яке проведено Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України в 2020 році засвідчили погіршення суспільної думки щодо якості антикорупційного законодавства. Позитивно ставляться до антикорупційного законодавства 14,3 % опитаних респондентів. В переважній більшості (44 %) на сьогодні склалось негативне ставлення до антикорупційних законів. Частка осіб, в яких незрозуміле ставлення склала 17,7 %. Не змоги визначитись із відповіддю 18,6 % опитаних. Близько 5,4 % респондентів незнайомі із особливостями антикорупційного законодавства взагалі¹.

З наведеного випливає, що чинне антикорупційне законодавство не відповідає уявленням та вимогам бізнес-середовища й суспільства. Окрім того, наведені дані підтверджують раніше висунуту тезу про

¹ Опитування: Ваше ставлення до антикорупційного законодавства URL:<https://me.gov.ua/Surveys/Detail?lang=uk-UA&id=7c20daad-669f-4f34-abfc-270ad430fa38>.

несистемність антикорупційних норм та їх орієнтованість в основному на корупцію в державному секторі. Вбачається, що головним завданням на сьогодні є об'єднання зусиль законодавчих органів та бізнесу щодо обов'язкового впровадження інструментів корпоративного управління в приватному секторі, популяризації механізмів підзвітності, відкритості, доброчесності.

В цілому слід зазначити, що сприйняття та ставлення до корупції в середині бізнес-середовища відбувається по-різному. Великий бізнес асоціюється із топ-корупцією та порівнюється за рівнем корумпованості із найвищими органами державної влади, правоохоронною та судовою структурами. Мале та середнє підприємництво називаються найменш корумпованими із всіх. Такі оцінки вітчизняних підприємців співпадають з позицією іноземних інвесторів, які більш стримані в своїх оцінках щодо ситуації з корупцією в Україні. Разом з тим, більшість респондентів зауважують про зниження рівня корупції в середині бізнес-середовища у 2020 році порівняно із попередніми роками. Пов'язано це, в першу чергу, із активним проведенням просвітницької роботи серед компаній щодо особливостей запровадження доброчесного корпоративного управління. Активну участь та підтримку в реалізації антикорупційних ініціатив в сфері корпоративного управління надають такі інституції як Центр міжнародного підприємництва (CIPE), Антикорупційна ініціатива Європейського Союзу в Україні (EUACI), Агентство США із міжнародного розвитку (USAID), Американська Торгівельна Палата в Україні (ACC), Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), Всеукраїнська Мережа Доброчесності та Комплаєнсу (UNIC), Рада бізнес-омбудсмена та ін.

1.4. Сучасний стан і тенденції поширення корупційних правопорушень у приватному секторі національної економіки

Оцінити рівень корупції у приватному секторі досить складно. У глобалізованому світі важливе значення має визначення тенденцій

поширення тих чи інших явищ, зокрема корупції. Розробка тих чи інших запобіжних заходів має здійснюватися на основі всебічного аналізу її поширення в тій чи іншій країні. При цьому основним джерелом інформації для такого аналізу є статистичні дані. Тому у багатьох країнах світу офіційна звітність порівнюється з альтернативними джерелами інформації про стан корупції. В нашій країні для перевірки та доповнення показників офіційної звітності в Україні необхідно провести на національному рівні репрезентативні віктимологічні опитування, які в нашій країні відсутні на сучасному етапі. Більшість вчених вважала, що таке опитування про стан корупції в нашій країні було доцільно провести одночасно з переписом населення, який, на жаль, систематично відкладається.

На жаль, загального опитування в масштабі всього суспільства у нас ніколи не проводилося. Перепис населення був проведений останній раз у 2001 р. Розрахунок демографів і соціологів щодо встановлення соціального здоров'я населення та його структури, який, вважалося, отримуємо під час перепису населення 2020 р., не справдився. Чинна влада замінила його реєстровим, або комбінованим і встановила, що на 1 грудня 2019 р. нас 37 млн. 289 тис. осіб, зауваживши при цьому, що похибка склала, за думкою тих, хто проводив цю оцінку чисельності населення, $\pm 2,86\%$ від визначеної величини, і це дасть змогу заощадити 2–3 млрд. грн. до бюджету 2020 р.

Тому проведені на сьогодні міжнародні та вітчизняні дослідження лише опосередковано вказують на сучасний стан цього явища в Україні.

Зараз вказується, що це не був перепис населення. Проведення чергового Всеукраїнського перепису населення визначено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2020 року № 1542-р «Про проведення у 2023 році Всеукраїнського перепису населення». Тому зараз можна розраховувати, що опитування населення пройде суцільним методом і ми визнаємо, скільки нас.

Індекс сприйняття корупції базується на незалежних опитуваннях, в яких беруть участь міжнародні фінансові та правозахисні експерти, в тому числі Світового банку, Freedom House, World Economic Forum, Азійського та Африканського банків розвитку тощо. Індекс є оцінкою від 0 (найвищий рівень корупції) до 100 (відсутність корупції).

Як вже було зазначено, корупційними злочинами у приватному секторі за чинним КК України необхідно вважати: підкуп службової особи юридичної особи приватного права (ст. 368³ КК); підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК) за умови, якщо ці підприємства, установи, організації належать до юридичних осіб приватного права; підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК) за умови, якщо публічні послуги пов'язані з господарською діяльністю юридичних осіб приватного права; зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права (ст. 364¹ КК); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК) за умови, що такі послуги пов'язані із здійсненням господарської діяльності; пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК), якщо це пов'язано із господарською діяльністю юридичних осіб приватного права; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) у частині майна підприємств, установ, організацій юридичних осіб приватного права.

Також не виключаємо можливості віднесення до корупційних злочинів у приватному секторі й інших корупційних злочинів, у випадку, якщо вони вчинені службовими особами юридичних осіб приватного права шляхом зловживання службовим становищем (зокрема, ст. ст. 262, 308, 312, 313, 320, 357 КК України).

Традиційно в кримінології для його характеристики того чи іншого явища використовують кількісні (рівень злочинності, рівень судимості, коефіцієнти злочинності, ціна), якісні (структура, географія), а також кількісно-якісні (динаміка) показники вимірювання. Для розуміння стану та тенденцій розвитку корупції у приватному секторі проаналізуємо офіційну кримінально-правову та судову статистику щодо наведених вище злочинів.

Розпочнемо наш аналіз із визначення рівня корупційних злочинів у приватному секторі. Рівень злочинності відбиває її кількісний розмір. Ідеться про виражену в числових показниках загальну кількість злочинів і осіб, що їх вчинили за певний період часу (місяць, квартал,

або рік) на конкретній території (в державі, області, районі)¹. Рівень корупційних злочинів у приватному секторі за 2013–2020 рр. наведено у табл. 1. Ми принципово почали аналізувати з 2013 р., тому що наприкінці 2012 р. було введено в дію новий кримінальний процесуальний кодекс, а також Єдиний реєстр досудових розслідувань. З введенням їх в практику більшість вчених і практичних працівників вважали, що відбудеться істотна зміна у реєстрації тих чи інших злочинів. І офіційна статистика почне відображати реальний стан злочинності в нашій країні. На жаль, так не сталося.

Зараз для характеристики рівня злочинності при складанні звітів Генеральною прокуратурою України використовується поняття облікованих кримінальних правопорушень, яке істотно відрізняється від поняття зареєстровано кримінальних правопорушень. Так, в 2020 р. було зареєстровано 784096, а обліковано – 360622, в 2019 р. було зареєстровано 840447, а обліковано – 444130, в 2018 р. було зареєстровано 915431 кримінальних правопорушень, а обліковано – 487133, в 2017 р. було зареєстровано 1050617 кримінальних правопорушень, а обліковано – 523911, в 2016 р. було зареєстровано 1124401 кримінальних правопорушень, а обліковано – 592604, в 2015 р. було зареєстровано 1093314 кримінальних правопорушень, а обліковано – 565182; в 2014 р. зареєстровано – 1137436, а обліковано – 529139; в 2013 р. зареєстровано 1553056, а обліковано – 563560. Інакше кажучи питома вага облікованих від загальної кількості зареєстрованих в 2020 р. склала 46,0 %, 2019 р. склала 52,8 %, в 2018 р. склала 53,2 %, в 2017 р. склала 49,9 %, в 2016 р. склала 52,7 %, в 2015 р. склала 51,7 %; в 2014 р. – 46,5 %; в 2013 р. – 36,3 %. Таке незначне зростання питомої ваги облікованих серед зареєстрованих, в першу чергу, свідчить про те, що за цей період істотно скоротилося кількість зареєстрованих (в 2020 р. – на 49,5 % порівняно з 2013 р.) кримінальних правопорушень. Така різниця в показниках пояснюється тим, що для характеристики рівня злочинності використовується поняття облікованих кримінальних правопорушень, кількість яких також скорочується (в 2020 р. – на 36,0 % порівняно з 2013 р.).

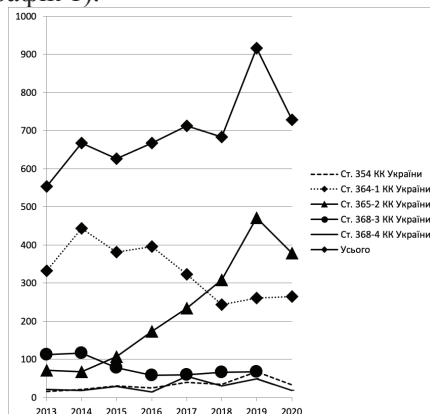
¹ Кримінологія: підручник / Б.М. Головін, В.В. Голина, О.В. Лисодєд та ін. ; за заг.ред. Б.М. Головіна. Харків: Право, 2020. С. 69.

Таблиця 1

**Кількість облікованих кримінальних правопорушень
за ст. ст. 354, 364¹, 365², 368³, 368⁴ КК України за 2013–2020 рр.¹**

Кваліфікація	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ст. 354 КК України	16	21	31	25	40	34	67	33
Ст. 364 ¹ КК України	333	444	382	396	323	244	261	265
Ст. 365 ² КК України	72	68	107	174	234	308	472	379
Ст. 368 ³ КК України	112	117	78	58	60	66	68	33
Ст. 368 ⁴ КК України	21	18	29	15	55	31	49	18
Усього	554	668	627	668	712	683	917	728

Наочно можна представити картину кількості облікованих кримінальних корупційних правопорушень у приватному секторі можна на графіку (див. графік 1).

Графік 1. Кількість облікованих кримінальних корупційних правопорушень у приватному секторі України

¹ В офіційній статистичній звітності відсутні дані щодо ст. 191 частини 2 КК України.

За даними кримінальної статистики у приватному секторі фіксується помірний рівень корупційних злочинів. В середньому на рік обліковується близько 690 злочинів, що складає приблизно 10 % від загальної кількості зареєстрованих корупційних злочинів. Лише показник 2019 р. істотно збільшився, що може характеризувати більш уважне ставлення правоохоронної системи до реєстрації корупційних правопорушень у приватному секторі.

Як можна помітити з графіку 1, з 2014 по 2018 рр. відбувається поступовий спад кількості облікованих корупційних злочинів, передбачених ст. 364¹ КК України. В цей же період відбувається суттєве збільшення кількості облікованих злочинів, передбачених ст. 365² КК України. Зазначені тенденції потребують додаткових досліджень. Що стосується рівня інших корупційних злочинів у приватному секторі, то вони залишаються відносно стабільними.

Наступним показником, який характеризує стан злочинності – це кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість виявлених осіб, що їх вчинили, за ст. ст. 354, 364¹, 365², 368³, 368⁴ КК України за 2013–2020 рр.

Кваліфікація	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ст. 354 КК України	8	16	23	12	28	25	53	...
Ст. 364 ¹ КК України	102	105	31	20	18	35	29	16
Ст. 365 ² КК України	13	6	6	3	3	24	18	24
Ст. 368 ³ КК України	86	87	61	28	29	29	44	8
Ст. 368 ⁴ КК України	15	14	19	9	18	18	29	6
Усього	224	228	140	72	96	131	173	...

Необхідно також звернути увагу на розрив між кількістю облікованих злочинів, які ми досліджуємо, та злочинців, що їх вчинили. Так, правоохоронними органами виявляється у 4,77 рази менше винних осіб, порівняно із кількістю облікованих кримінальних правопорушень у цій сфері.

Тепер подивимося судову статистику щодо кількості засуджених осіб за корупційні злочини у приватному секторі. *Рівень судимості* – це кількість засуджених осіб за обвинувальними вироками, що набули законної сили¹. Дані щодо рівня судимості за корупційні злочини у приватному секторі наведено у табл. 3.

Таблиця 3

**Кількість засуджених осіб за ст. ст. 354, 364¹, 365², 368³, 368⁴
КК України за 2013–2019 рр.**

Кваліфікація	Кількість засуджених осіб по рокам						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ст. 354 КК України	4	4	17	23	22	23	29
Ст. 364 ¹ КК України	44	19	18	17	9	15	8
Ст. 365 ² КК України	1	1	1	2	1	0	1
Ст. 368 ³ КК України	44	39	39	10	15	8	15
Ст. 368 ⁴ КК України	6	9	8	9	1	7	4
Усього	99	72	83	61	48	53	57

За останні сім років (2013–2019 рр.) в Україні засуджено 473 осіб за вчинення корупційних злочинів у приватному секторі.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупційним підкупом у приватній сфері, становить менше 5 % від усього загалу корупційних підкупів. Таке співвідношення навряд чи

¹ Кримінологія: підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голина, О. В. Лисодед та ін. ; за заг.ред. Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2020. С. 70.

можливо обґрунтувати значно нижчим рівнем корумпованості приватного сектору. Скоріше за все такий результат свідчить про те, що правоохоронні органи, уповноважені реалізовувати антикорупційну політику держави, здебільшого спрямовані на протидію корупційному підкупу саме у публічній сфері, а не в приватній¹.

Для зіставлення між собою кількості вчинених кримінальних правопорушень у різних адміністративно-територіальних одиницях застосовуються коефіцієнти: злочинної інтенсивності та злочинної активності². З урахуванням, що рівні дуже незначні, навряд доцільно їх порівнювати на 1, 10 або 100 тис. населення. (Ми такі розрахунки не робили).

Наступний дуже важливий показник – це структура. Структура злочинності – це розподіл і співвідношення (у відсотках) окремих одиниць сукупності до їх загальної кількості. Вона визначається як питома вага частини до цілого³. На основі наведених раніше даних ми можемо побудувати структуру облікованих кримінальних правопорушень за кримінально-правовою ознакою – кваліфікацією діяння (таблиця 4).

Таблиця 4

Структура облікованих кримінальних корупційних правопорушень в Україні

Кваліфікація	Питома вага у % до загальної кількості							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ст. 354 КК України	2,9	3,1	4,9	3,7	5,6	5,0	7,3	4,5
Ст. 364 ¹ КК України	60,1	66,5	60,9	59,3	45,4	45,1	28,5	36,4

¹ Михайлов М. В. Напрями протидії корупційному підкупу в Україні. II Кримінологічні читання, присвячені пам'яті професора О. Г. Кальмана : матеріали науково-практичної інтернет-конференції (21 листопада – 12 грудня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. С. 70–71.

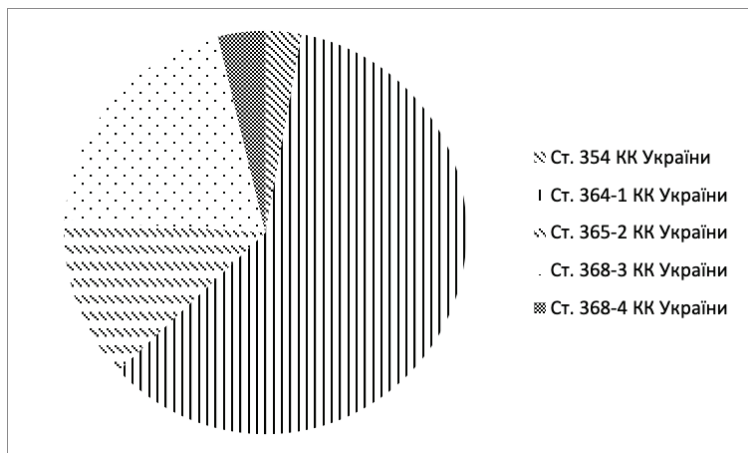
² Кримінологія: підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодед та ін. ; за заг.ред. Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2020. С. 70

³ Там само. С. 71.

Продовження таблиці 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ст. 365 ² КК України	13,0	10,2	17,1	26,0	32,9	35,7	51,5	52,1
Ст. 368 ³ КК України	20,2	17,5	12,5	8,7	8,4	9,7	7,4	4,5
Ст. 368 ⁴ КК України	3,8	2,7	4,6	2,3	7,7	4,5	5,3	2,5
Усього	100	100	100	100	100	100	100	100

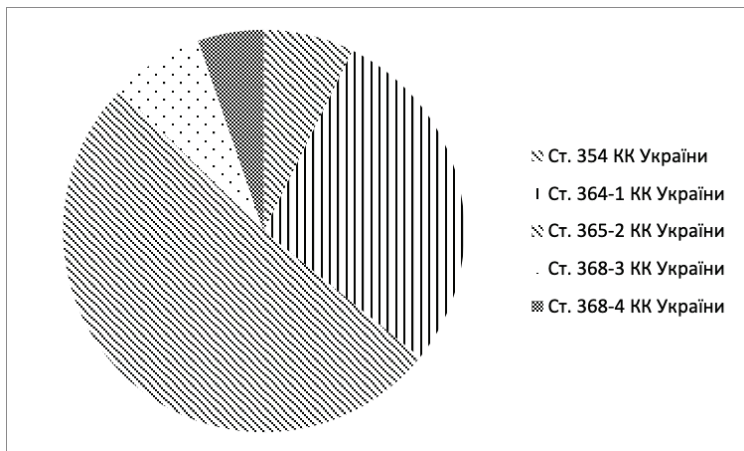
Наочно зобразити структуру облікованих кримінальних корупційних правопорушень у приватному секторі можна за допомогою діаграм (графіки 2 та 3).

Графік 2. Структура облікованих кримінальних корупційних правопорушень у приватному секторі України в 2013 р.

Станом на 2020 р. найбільша кількість облікованих корупційних злочинів у приватному секторі припадає на: зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК України – 52,1 %); на другому місці йде зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК України – 36,4 %). Третє місце посідають два склади злочинів – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової

форми (ст. 368³ КК України – 4,5 %) та підкуп працівника підприємства, установи, організації (ст. 354 КК України – 4,5 %). Найменш поширеним є підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК України – 2,5 %).

Графік 3. Структура облікованих кримінальних корупційних правопорушень у приватному секторі України в 2019 р.

Судячи з офіційної статистики, для приватної сфери характерні такі форми корупції як зловживання повноваженнями, хабарництво, комерційний підкуп, привласнення/розтрата майна. Водночас, на думку правоохоронців у бізнес-середовищі найчастіше мають місце «відкати» (46 %), антиконкурентні узгоджені дії (змови) щодо утримання цін на певному рівні (38 %), купівля комерційної інформації про конкурентів (37 %), купівля-продаж інформації щодо тендерних пропозицій (34 %), хабарі за працевлаштування (33 %).

Деякі вчені пропонують при вивченні явищ, які істотно видозмінюються, переходити до характеристики середніх показників за більш-менш тривалий час¹. Ми можемо проаналізувати стан корупційної злочинності за сім років (табл. 5).

¹ Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, покарання (2002–2014 рр.). Київ, 2015. С. 114–115.

Таблиця 5

**Стан кримінальних корупційних правопорушень в Україні
за сім років (в середньому)**

Кваліфікація	Кримінальні правопорушення		Виявлено осіб		Засуджено осіб	
	кількість	у % до усього	кількість	у % до усього	кількість	у % до усього
Ст. 354 КК України	33	4,8	24	15,8	17	25,4
Ст. 364 ¹ КК України	340	49,3	49	32,2	19	28,4
Ст. 365 ² КК України	205	29,7	10	6,6	1	1,5
Ст. 368 ³ КК України	80	11,6	52	34,2	24	35,8
Ст. 368 ⁴ КК України	32	4,6	17	11,2	6	8,9
Усього	690	100	152	100	67	100

Наведені дані чітко демонструють, що засуджених осіб у середньому за ці сім років практично в 2,3 рази менше ніж виявлених осіб.

Тепер проаналізуємо динаміку корупційних правопорушень у приватному секторі. *Динаміка злочинності* – це комплексний показник, який характеризує злочинність з кількісно-якісної сторони. Вона відображає зміну розміру явища в часі (рівня і структури злочинності протягом певного періоду часу)¹. При цьому приріст, як правило, не позначається ніяким знаком, а зменшення позначається знаком «-». Відносні величини динаміки можна обчислювати двома способами: базисним та ланцюговим. Базисний дає змогу порівнювати за тривалий час (за нашими даними ми можемо його застосувати, тому що 7 років – це достатньо тривалий час). Ланцюговий дає змогу порівнювати кожний наступний період з попереднім. В практичній ді-

¹ Кримінологія: підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голина, О. В. Лисодед та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2020. С. 72.

ральності правоохоронних органів, як правило, застосовується лише ланцюговий спосіб.

Обчислимо усі показники і дані наведемо у таблиці 6.

Таблиця 6

Динаміка корупційної злочинності у приватному секторі

Рік	Обліковано правопорушень		Виявлено осіб		Засуджено осіб	
	У % порівняно до		У % порівняно до		У % порівняно до	
	2013	попереднього року	2013	попереднього року	2013	попереднього року
2013	100,0	–	100,0	–	100,0	–
2014	120,6	120,6	101,8	101,8	72,7	72,7
2015	113,2	93,9	62,5	61,4	83,8	115,3
2016	120,6	106,6	32,6	51,4	61,6	73,5
2017	128,5	106,6	42,9	133,3	48,5	78,7
2018	123,3	96,0	58,5	126,0	53,5	110,4
2019	165,5	134,3	77,2	132,1	57,6	107,6

Як можна помітити з графіку 1 і таблиці 6, з 2014 по 2018 рр. відбувається поступовий спад кількості облікованих корупційних злочинів, передбачених ст. 364¹ КК України (–82 %). В цей же період відбувається суттєве збільшення кількості облікованих злочинів, передбачених ст. 365² КК України (+353 %).. Щодо стосується динаміки інших корупційних злочинів у приватному секторі, то вона залишається відносно стабільною. Зрозуміло, що усі наведені дані наочно свідчать, про підвищення або навпаки зменшення уваги правоохоронних органів до фактів корупції у приватному секторі. В цілому ми можемо констатувати той факт, що дійсно активізації діяльності правоохоронних органів, щодо виявлення та розкриття кримінальних корупційних правопорушень у приватному секторі, не відбувається. Тому якщо дійсно кількість облікованих кримінальних правопорушень має тенденцію до незначного зростання, то кількість виявлених, а особливо засуджених осіб має зовсім іншу тенденцію – неухильно зменшується.

Крім зазначених показників можна аналізувати географію, топографію та ціну злочинності¹. За даними, які наводяться в окремих статистичних даних можна проаналізувати географію корупційної злочинності у приватному секторі за ст. ст. 364¹ та 365² КК України² (за даними даного документа офіційно оцінити географію інших корупційних правопорушень оцінити не можливо, тому що дані відсутні). (таблиця 7).

Таблиця 7

**Кількість облікованих корупційних правопорушень
по окремих регіонах України**

Регіони	Ст. 364 ¹ КК України			Ст. 365 ² КК України		
	2019 р.	2020 р.	Динаміка, %	2019 р.	2020 р.	Динаміка, %
1	2	3	4	5	6	7
Вінницька	2	3	50,0	12	31	2,6 р.
Волинська	1	5	5 р.	5	4	-20,0
Дніпропетровська	35	19	45,7	53	16	-69,8
Донецька	10	23	2,3 р.	7	10	42,9
Житомирська	0	3	0	3	5	66,7
Закарпатська	4	1	75,0.	27	4	-85,2
Запорізька	13	6	53,8	13	16	23,1
Івано-Франківська	9	8	-11,1	4	7	75,0
Київська	15	22	2,2 р.	29	22	-24,1
м. Київ	82	79	-3,7	155	134	-13,5
Кіровоградська	5	3	-40,0	11	4	-63,6
Луганська	4	2	-50,0	0	1	0

¹Кримінологія: підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голина, О. В. Лисодед та ін. ; за заг.ред. Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2020. С. 73.

²Довідка про стан та структуру кримінальних правопорушень Україні упродовж січня – грудня 2019 року. Київ : Офіс Генерального прокурора, 2020. С. 41, 42.

Продовження таблиці 7

1	2	3	4	5	6	7
Львівська	13	10	-23,1	17	19	11,8
Миколаївська	8	5	-37,5	4	4	0,0
Одеська	10	6	-40,0	59	20	-66,1
Полтавська	7	9	28,6	8	5	-37,5
Рівненська	2	1	-50,0	4	5	25,0
Сумська	2	5	2,5 р.	6	4	-33,3
Тернопільська	1	0	-100,0	4	5	25,0
Харківська	11	14	27,3	18	27	50,0
Херсонська	1	5	5 р.	14	14	0,0
Хмельницька	6	5	-16,7	2	4	2 р.
Черкаська	12	8	-33,3	8	7	-12,5
Чернівецька	3	10	3,3 р.	5	6	20,0
Чернігівська	5	2	-60,0	4	5	25,0
Всього по Україні	261	265	1,5	472	379	-19,7

Визначивши показники вимірювання корупційної злочинності у приватному секторі, можна перейти до аналізу результатів вітчизняних та зарубіжних досліджень, які прямо чи опосередковано свідчать про корупцію у приватному секторі в Україні.

Відповідно до проведеного дослідження, загалом, залежно від виду корупційної практики від 33 % до 46 % правоохоронців вважають, що корупційні практики часто застосовуються підприємцями у приватному секторі і від 26 % до 31 %, що помірно поширені. Інакше кажучи, можна говорити про те, що від 59 % до 77 % правоохоронців свідчать про певну поширеність корупційних практик у приватному секторі. Дослідники зазначають, що подібний рівень поширеності корупції в приватному секторі дозволяє оцінювати його як дуже високий, а також стверджувати, що корупція є глибоко укоріненою у бізнесову практику українських підприємців та є, по суті, складовою бізнес процесів. В цей же час, кожен третій респондент із великого

бізнесу (33 %) та майже кожен четвертий із малого і середнього бізнесу (22 %) повідомили про зацікавленість у збереженні існуючого стану речей¹.

Наведений кримінологічний аналіз свідчить про латентність і поширеність корупційних злочинів². Це ще раз підкреслює висновок вчених, які склали коментований науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції», що, на жаль, Україна істотно не покращує свої показники щодо стану корупції. При цьому вони підкреслюють, що корупцію можна поділити на службову, політичну, побутову, ділову. З їх точки зору побутова, як ракова пухлина, поступово з'їдає суспільство. Ділова корупція виникає при взаємодії влади і бізнесу та пов'язана з господарською діяльністю фізичних та юридичних осіб. Підприємці скаржаться, що їм доводиться стикатися з численними здириками, і найчастіше ухилитися від корупційної оборудки їм не вдається³.

Наведені дані чітко підкреслюють, що рівень латентності корупції у приватному секторі значний. При цьому правова небезпека полягає і у її стійкості і відповідних складностях доведення вини корупціонерів, що призводить до відсутності вироків, а також до недоведення кримінальних справ щодо корупційних діянь до судового розгляду.

Якщо звернутися до альтернативного звіту з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики можна встановити, що поступово в цілому підвищується кількість облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Так, кількість облікованих корупційних, пов'язаних з корупцією правопорушень, за відомостями статистики ГПУ, збільшились майже на третину:

¹ Корупція у приватному секторі: аналітична довідка. URL: http://www.iahr.com.ua/files/works_docs/119.pdf.

² Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади та місцевого самоврядування : монографія / автор. кол.: В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін. ; за заг. ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і проф. В. Л. Федоренка. Київ : Видавництво Ліра-К ; НАДУ, 2016. С. 318. URL: <http://academy.gov.ua/manage/pages/dop/8/files/79ef06ff-d20f-491f-81c9-d91d1eae0231.pdf>.

³ Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / В. С. Ковальський, О. І. Миколенко, Є. Л. Стрельцов, О. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 5.

у 2015 р. загальна кількість становила 15 908, у 2016 р. – 15 770, але вже у 2017 р. було обліковано 20 250 кримінальних правопорушень, а у 2018 р. – 20 385. Пропорційно «сплеску» кількості облікованих кримінальних правопорушень збільшилась і кількість проваджень, у яких особам повідомлено про підозру: у 2015 р. – 6 408, у 2016 р. – 6 052, у 2017 р. – 7 893, а у 2018 р. – 8 504. Але, на жаль, через розбіжність підходів до ведення статистики щодо кримінальних правопорушень та до ведення судової статистики співставити ці дані між собою неможливо, а у разі співставлення можна дійти хибних висновків: у статистиці ГПУ йдеться про кількість кримінальних правопорушень, від яких йде обчислення усіх похідних показників, а у судовій статистиці – про кількість осіб. Відтак, найбільш доречно розділити порівняння цих показників між собою. У 2015 р., відповідно до розміщених на офіційному веб-сайті ДСА даних, всього у провадженнях щодо корупційних, пов'язаних з корупцією злочинів було винесено вироки, що набрали законної сили, щодо 2235 осіб. У 2016 р. цей показник різко скоротився до 1489, а у 2017 р. продовжив своє скорочення – було винесено вироки, які набрали законної сили щодо 1392 осіб. При цьому кількість засуджених також продовжує скорочуватись: у 2015 р. – 1781 особа, у 2016 р. – 1141 особа, а у 2017 р. – лише 1012 осіб. Зростає кількість виправдувальних вироків: із 38 виправданих осіб у 2015 р. до 59 виправданих у 2016 р. і 66 осіб – у 2017 р¹. І це йдеться про загальний обсяг корупції у державі.

Існує точка зору, що в нашій країні офіційні дані про корупцію відображають лише активність правоохоронних органів у протидії цьому явищу, але не реальний рівень корупційної злочинності. Інакше кажучи, статистична інформація не повинна автоматично сприйматися як надійний вимірник рівня корупції. Офіційна статистика щодо корупційних злочинів може бути однаково як індикатором рівня корупції, так й індикатором активності правоохоронних органів. І навпаки, інтерв'ю з кваліфікованими експертами можуть дати точні висновки щодо поширеності, рівня та природи корупції. У разі, коли

¹ Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / О. В. Калітенко, Д. О. Калмиков, І. Б. Коліушко та ін. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. С. 292–293.

завданням дослідження не є проблеми ефективності роботи правоохоронних органів, то немає концентруватися виключно на аналізі офіційної статистики цих органів, хоча стан, структура, динаміка і географія корупційної злочинності є важливими складовими дослідження цього явища¹.

Зрозуміло, що в цілому політика держави впливає на поширеність і структуру корупційних правопорушень. Особливо це стосується активності діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, реєстрації та відповідного реагування на факти корупційної діяльності.

Як підсумок, слід сказати, що хоча дані офіційної статистики і не відображають в повній мірі обсяги корупції у приватному секторі, але на їх підставі, можна побачити стан та результати протидії корупційним злочинам у цій сфері з боку правоохоронних органів. В цей же час, результати дослідження корупції у приватному секторі свідчать про високий рівень її поширення та значний вплив на економіку держави.

══════ 1.5. Типові корупційні схеми у сфері підприємництва

Корупція в державному секторі економіки, політичному середовищі та серед топ-чиновників чи не щодня стає приводом для гучних новин у ЗМІ, є предметом журналістських розслідувань та перебуває в полі зору органів кримінальної юстиції. На противагу їй корупційні практики в середині бізнес-середовища не зважаючи на свою поширеність з різних причин не отримують такої уваги ні від медіа, ні від правоохоронців. Викликано це здебільшого тим, що органи досудового розслідування зосереджують свою увагу насамперед на порушеннях пов'язаних із незаконним розпорядженням бюджетними коштами, отриманням неправомірної вигоди посадовцями та політиками. Відносини суб'єктів господарювання між собою та вирішення бізнесових

¹ Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. ; 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. С. 263.

питань в незаконний спосіб не становлять для органів правопорядку аналогічної процесуальної зацікавленості, за винятком випадків, коли такі дії завдають шкоди державним інтересам.

Більшість досліджень присвячених корупції опосередковано звертають увагу на поширеність та розповсюдженість корупційних практик в середині бізнес-середовища. Ще рідше ставиться питання про конкретні форми, способи вчинення корупційних дій, типові корупційні схеми. За даними звіту «Зміцнення засад доброчесності у взаємодії держави та бізнесу» підготовленого за результатами дослідження Всеукраїнської мережі доброчесності та комплаєнсу (UNIC) до найбільш типових проявів корупції та недоброчесної поведінки у бізнес-середовищі належать: хабарництво, ухилення від сплати податків, зловживання під час проведення тендерних закупівель, порушення трудового законодавства, антиконкурентні дії, «відкати», лобіювання, виплата зарплати у «конвертах», необґрунтоване підвищення цін тощо¹.

З метою сприяння ефективній антикорупційній співпраці громадських активістів та органів місцевого самоврядування ГО «Разом проти корупції» спільно з *Інститутом висвітлення війни та миру (IWPR) за підтримки МЗС Королівства Норвегії в 2020 році* розробили Посібник «ТОП 20 корупційних схем на місцях – які вони та як їх здолати». В посібнику акумульовано перелік найбільш поширених та масштабних корупційних схем на місцях, а також запропоновано інструменти для їх подолання. Корупційні схеми представлені до огляду стосуються різних сфер: від суто міських проблем (як то зовнішня реклама, паркування, пересувна торгівля) до питань конфлікту інтересів керівників комунальних підприємств та особливостей оскарження рішення міських рад. Окрім того, в жовтні 2020 року ГО Антикорупційний штаб у співпраці з ГО «Разом проти корупції» та за підтримки UNDP Ukraine/ПРООН в Україні оголошено про початок проведення дослідження 100 корупційних схем в регіонах. Дане до-

¹ ЗВІТ UNIC: «Зміцнення засад доброчесності у взаємодії держави та бізнесу». URL: <https://unic.org.ua/news/corruption-risks-in-the-government-work-business-point-of-view-90/>.

слідження повинно виявити системні корупційні механізми в роботі органів влади та місцевого самоврядування.

Незважаючи на існуючий вагомий доробок «антикорупціонерів» щодо вивчення особливостей здійснення корупційних практик на місцевому та державному рівні, на сьогодні відсутні повноцінні дослідження, які стосуються особливостей корупційних механізмів в приватній сфері. В межах даного параграфа спробуємо описати найбільш поширені та типові корупційні схеми, що застосовуються сьогодні підприємцями. До огляду будуть представлені схеми, що найбільш розповсюджені в паливно-енергетичному комплексі, проведенні митних процедур, при оподаткуванні господарської діяльності, розпорядженні земельними ресурсами та сільськогосподарською продукцією, будівництві автомобільних доріг, в банківській та кредитній сферах, при працевлаштуванні.

Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) є стратегічної сферою економіки країни, яка відповідає за енергопостачання для всіх без виключення сфер суспільного життя. Водночас, в літературі відзначається, що ПЕК на сьогодні є сильно корпоративізованим сектором економіки, сферою боротьби корпоративно-бюрократичних структур (кланів) за енергетичні ресурси, тіньові активи, монопольне становище на ринку енергоносіїв і зрештою за політичну владу в державі в цілому¹. Останнім часом тіньові схеми отримання прибутку в ПЕК набувають все більшого розголосу та попадають в поле зору правоохоронців. Розглянемо деякі із них.

«Уступка права вимоги боргу за спожиту електроенергію третім особам». Суть цієї схеми зводиться до незаконного укладення договорів відступлення права вимоги боргу за спожиту електроенергію, яку постачальник електроенергії відпускає так званим «великим споживачам», які в свою чергу зобов'язуються здійснювати оплату за отримані послуги не безпосередньо постачальнику, а посереднику – приватній фірмі. Такі дії оформлюються між сторонами тристороннім договором відступлення права вимоги за поставлену електроенергію. В свою чергу між

¹ Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / Б. М. Головкін, Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христин та ін. Харків : Право, 2013. С. 3.

приватними суб'єктами господарювання – «великими споживачами» та посередником додатково укладається договір, яким передбачається порядок проведення розрахунків за тристороннім договором. Договір між приватними суб'єктами на перерахунок коштів в свою чергу не передбачає перерахунку таких коштів на рахунок постачальника (що прямо заборонено законом). Як наслідок, кошти за спожиту електроенергію перераховуються на рахунок посередника, який в свою чергу не здійснює їх перерахування постачальнику енергії. Існування подібної схеми в 2015 році за даними Національного антикорупційного бюро завдало шкоди державі на суму понад 1,4 млрд гривень. Зауважимо, що практична реалізація цієї схеми залежала в тому числі й від уповноважених осіб постачальника електричної енергії, участі народних депутатів та політичного лобіювання, а також невтручання державного регулятора, за мовчазної згоди якого й вдалось вивести такі суми коштів та освоїти їх приватним суб'єктам господарювання.

«Торгівля електроенергією наперед». 31 липня 2019 року в Україні запрацювала нова модель ринку купівлі-продажу електричної енергії. Нововведення були покликані ліквідувати монополію держави на продаж та купівлю електричної енергії, створити добросовісне конкурентне середовище та збалансований ринок. Водночас, нові норми законодавства створили сприятливі умови для зловживань з боку одного із виробників електроенергії та трейдерів, які афілійовані або наближені до менеджменту такого виробника. Суть цієї схеми полягає в тому, що між одним із виробників електричної енергії та трейдером, або групою трейдерів укладаються двосторонні договори купівлі-продажу значного обсягу електричної енергії «на добу наперед». Така можливість передбачена чинним законодавством, оскільки споживачі орієнтуються насамперед на ті ціни, що будуть існувати наступного дня. Важливо те, що виробник взагалі не збирається виробляти заявлені обсяги електричної енергії. Ціна у такому договорі завжди є нижчою ніж складає собівартість виробництва заявленого обсягу електричної енергії.

Такі штучні завищення обсягів електроенергії наперед та демпінгування цінами призводить до дисбалансу на ринку, оскільки інший виробник електричної енергії не має змоги виробити аналогічний об-

сяг через відсутність попиту. Оператор системи передачі електричної енергії з метою забезпечення достатніх обсягів електричної потужності та енергії, необхідних для балансування в реальному часі обсягів виробництва електричної енергії та її споживання на наступний день вимагає від такого виробника не виробляти заявлений обсяг електроенергії. Створений небаланс електричної енергії врегулюється оператором шляхом укладення договорів купівлі-продажу електроенергії із стороною відповідальною за баланс в обсягах небалансів електричної енергії, за цінами небалансів, визначеними відповідно до правил ринку. Як наслідок, не виробляючи ні одного Мегавата електроенергії один із виробників отримує задля забезпечення умов укладених договорів передбачену правилами ринку знижку на купівлю електроенергії, виробленої іншими виробником, майже в півціни і надалі продає таку електроенергію відповідно до раніше укладених договорів трейдерам. Фактично відбувається «торгівля повітрям». В свою чергу, трейдери продають такому виробнику сировину для виробництва електроенергії за завищеними цінами, розрахунок за договорами відбувається за кошти отримані внаслідок штучного демпінгування. Шкоди зазнає держава в особі виробника електроенергії, що змушений врегулювати небаланс електричного ринку. За попередніми оцінками тимчасової слідчої комісії парламенту держава в особі енергетичних компаній в 2019–2020 році зазнала збитків на понад 20 млрд грн., а один із приватних суб'єктів господарювання отримав таким чином незаконну вигоду на суму понад 4,2 млрд грн.

«Постачання вугілля з невідконтрольних територій України». Не лише відносини всередині енергетичного ринку країни між суб'єктами господарювання містять корупційну складову. Виробництво електричної енергії силами ТЕЦ потребує значних об'ємів вугілля, що виступає основним ресурсом роботи електроцентралі. З моменту окупації окремих районів Донецької та Луганської областей Україна змушена закуповувати вугілля із залученням ресурсів суб'єктів зовнішньої економічної діяльності (ЗЕД). Втім такі суб'єкти часто виступають афілійованими з представниками та менеджментом компаній з окупованих територій. Суть схеми закупівлі вугілля на невідконтрольній

території зводиться до того, що сировина вивозиться залізницею з ОРДЛО на підконтрольні Російській Федерації території, де відбувається її легалізація шляхом документально оформлення як добутої на шахтах РФ. Інший шлях це вивезення такого вугілля транзитом до невизнаних республік Абхазії та Південної Осетії, де відбувається аналогічна процедура. Далі, через низку компаній посередників (прокладок) вугілля перепродається та завозиться через державний кордон України комерційними структурами як сировина, що добута на території різних країн від Африки до Західної Європи. Ввезення відбувається як легальним шляхом, коли кінцевим пунктом призначення є український трейдер, або ж нелегальним – у формі так званого перерваного транзиту. Перерваний транзит передбачає, що після проходження митного контролю відбувається підміна документів коли замість кінцевого пункту відвантаження сировини (наприклад, трейдерів Польщі, Молдови, Словаччини) вугілля спрямовується на адресу українських компаній залучених до цієї схеми, які перепродають незаконну сировину українським ТЕЦ. Як наслідок, масштаби такої схеми призводять до незаконного збагачення ряду комерційних структур, що пов'язані між собою, ненадходження податків до українського бюджету. Збитки від існування такої схеми щорічно складають більше 3 млрд грн. Важливо, що в описаній схемі участь беруть не тільки комерційні структури, але й посадові особи митниці та прикордонної служби, з мовчазної згоди яких й відбувається успішна реалізація подібних зловживань.

Проблема корупції на митниці є похідною від тіньової зовнішньої торгівлі та тіньової економіки в цілому. Однак корупційні операції стосуються не лише давання хабарів інспекторам та зловживання впливом з метою утворення «зелених коридорів». Бізнес вдається до різноманітних схем ухилення від сплати митних платежів, які перебивають в напівлегальній площині. Розглянемо окремі з них.

«Поштовий імпорт» або «поштова контрабанда». Чинним законодавством передбачено окремі пільги для товарів, що ввозяться на митну територію України фізичними особами для власного використання, зокрема способом міжнародних поштових (експрес) відправ-

лень. Так, відповідно до ст. 374 Митного кодексу України товари, які пересилають поштовими (експрес) відправленнями для власного використання фізичними особами вартістю менше 100 євро, що ввозяться не частіше одного разу на добу в ручній поклажі та в супроводжуваному багажі вартістю до 1000 євро (повітряним транспортом) або 500 євро та вагою до 50 кг (інші види транспортування автомобілем чи автобусом) не обкладаються ПДВ. Головна умова для отримання пільг – сумарна еквівалентна вартість товару, що пересилається не повинна перевищувати 100 Євро (раніше 150 Євро) або інший еквівалент. Сутність схеми зводиться до того, що одна із комерційних компаній нерезидентів, як правило з офшорною реєстрацією, постачає партію певного товару на товарні склади сусідніх країн (Польща, Словаччина тощо). На такому товарному складі відбувається документальне дроблення та оформлення цієї партії товару на невеликі об'єми, що не перевищують пільгову вартість такого товару згідно українського законодавства. Після цього дроблена партія товару відправляється оператором поштових відправлень на адреси попередньо сформованої групи підставних фізичних осіб. Такі поштові експрес-відправлення успішно проходять митний контроль (не сплачуючи податків) і скеровуються до торговельних мереж, які реалізують їх у роздрібній торгівлі. Однією із ключових фігур у цій схемі є посередник – поштовий оператор. Ця компанія займається виключно подібними схемами, відправити звичайні посилки таким оператором не можливо пересічним громадянам чи суб'єктам господарювання.

«Норма, мурахи, піджаки». На відміну від попередньої схеми маскування партій товарів під поштові (експрес) відправлення, схема так званих «піджаків» передбачає реальне залучення фізичних осіб з метою ввезення на митну територію України товарів. Ввезення відбувається у ручній поклажі або супроводжуваному багажу під виглядом особистого імпорту чи ввезення особистих речей. Для цього великі партії товару підлягають дробленню, як і в попередньому випадку на ту кількість, яка відповідає встановленим нормам. Після цього вони роздаються фізичним особам, які пішки або ж на власному транспорті чи спеціальних автобусах переносять/перевозять товар

через кордон. Після успішного проходження митного контролю товар знову збирається у велику партію, завантажується у вантажівки та відправляється до кінцевої точки призначення, де розповсюджується в роздрібній мережі. Така схема користується популярністю серед жителів прикордонних районів, для яких це один із основних видів заробітку. Великі ж торговельні мережі таким чином уникають надмірних податкових зобов'язань.

«Недостовірне декларування». Ще одна схема, яка є більш ризикованою ніж попередні дві та передбачає обов'язкове залучення працівників митних органів. Основне завдання недостовірного декларування – зниження митної вартості, характеристик та якості товару, підміни товарних кодів чи найменування окремих груп товарів задля істотного зменшення розмірів митних платежів. Задля цього використовують так звані товари прикриття, коли декларант вказує одну групу товарів, а насправді ввозить набагато дорожчу. Наприклад, за документами ввозяться лимони, а насправді манго тощо. Популярністю користується також так званий «пересорт» – під видом вживаного одягу ввозяться брендові речі. Також не гребують зниженням ваги товару на папері, коли замість 50 тон вантажу ввозиться за митним документами лише 5. Існування довгий час подібних схем недостовірного декларування призвело до утворення так званих майданчиків, які займаються переміщенням товарів через митний кордон на постійній основі.

Оподаткування господарської діяльності приватних підприємств теж нерідко супроводжується різними корупційними схемами. Український бізнес завжди намагається зменшити податковий тягар. Відбувається це в більшості випадків в законний спосіб, використовуються прогалини в законодавстві, недоліки фіскального контролю, особливості здійснення господарської діяльності в певній сфері. Однак, існують і не зовсім законні способи отримання податкових переваг, які містять корупційну складову. Свого часу до основних схем мінімізації податкового навантаження належали «податкові ями», їм на зміну прийшли «конвертаційні центри». Однак з часом було розроблено запобіжники, які значно ускладнили використання подібних схем, хоча й не призвели до їх остаточного зникнення. На сьогодні

найбільш популярною схемою, яку використовують для ухилення від сплати ПДВ є так звана «податкова скрутка».

«Податкові скрутки». Використання цієї схеми має на меті формування неіснуючого податкового кредиту. Суть полягає в тому, що одне із приватних підприємств здійснює імпорт товарів або закуповує товари, які обкладаються ПДВ на території України. Така операція супроводжується сплатою ПДВ та автоматичним формуванням податкового кредиту на цю суму. Куплений товар реалізується за готівкові кошти на внутрішньому ринку (заклади роздрібною торгівлі, ринки тощо). Такі операції не оформлюються податковою накладною, а «сірий кеш» залишається на руках у вигодонабувача, який окрім готівки продовжує володіти сформованим податковим кредитом. Після цього штучно створений податковий кредит продається підприємствам, які мають заборгованість із податкового зобов'язання зі сплати ПДВ. На вже проданий за готівку товар оформляється податкова накладна, неіснуючий товар за якою оплачується в безготівковий спосіб. За таку операцію підприємство отримує попередньо обумовлений відсоток від суми проданого товару. Як правило, «скрутки» стосуються однорідної групи товарів, так важче контролюючим органам виявляти маніпуляції із накладними. Однак, зустрічаються випадки «скручування» товарів із різних груп (банани та меблі, підакцизні товари та сільськогосподарська продукція). До прикладу, в липні 2020 року ГУ ДПС у Київській області спільно упереджено використання реальним сектором економіки податкового кредиту з ознаками фіктивності на суму більше 20 млн грн. ПДВ. Підприємство сформуло в системі електронного адміністрування (СЕА) ПДВ ліміт за рахунок реєстрації податкових накладних на отримання лікєро-горілочаних виробів та пива в асортименті. Після цього суб'єкт господарювання здійснив спробу подальшої реєстрації за рахунок сформованого таким чином ліміту податкових накладних на відвантаження сільськогосподарської та промислової продукції (насіння соняшнику та ріпаку, пшениця, ячмінь, запасні частини до тепловозів тощо). Тобто реєструвалися податкові накладні на відвантаження товару, походження якого в СЕА не прослідковувалось. Зазначені дії суб'єкта господарювання містять ознаки підміни

товарної номенклатури (так звана «скрутка»)¹. Важливо розуміти, що підприємства, які використовують «податкові скрутки» є реальними суб'єктами господарювання, здійснюють господарську діяльність.

«Оформлення великого бізнесу через систему псевдо-ФОП». Спрошена система оподаткування не завжди використовується підприємцями за призначенням. Натепер великий бізнес часто вдається до використання системи псевдо-ФОПів задля зменшення обсягів податкового зобов'язання. Найбільшої популярності така схема набула у діяльності великих торговельних мереж, які таким чином структурують свій бізнес. Реалізація товарів в роздрібній торгівлі відбувається через власних продавців, які зареєстровані як фізичні особи підприємці. Такі ФОПи отримують визначену ділянку торговельної площі (лоток, відділ, магазин), де відбувається реалізація товарів. При виході із великого супермаркету покупець на касі отримує чек від ФОПа, а не від торговельної мережі. При цьому несуттєво в який спосіб відбуваються розрахунки. Кінцевий прибуток отримує торговельна мережа за двосторонніми договорами, що укладаються із псевдо-ФОПами. Важливо, що більшість таких ФОПів, реально не здійснюють господарську діяльність, а є бізнесменами лише на папері. За надання згоди використання своїх паспортних даних для реєстрації такого ФОПа, вони отримують, як правило, разову компенсацію або фіксовану щомісячну заробітну плату. Крім торговельних мереж зловживають цією схемою заклади громадського харчування (кафе, ресторани), які використовують ФОПів для псевдо-франшиз тощо.

Одним із найцінніших ресурсів України є земля та вироблена на ній сільськогосподарська продукція, яка складає лівову частку національного експорту. Однак, через відсутність врегульованого ринку земель в цій сфері продовжують процвітати тіньові схеми використання земель сільськогосподарського призначення. Існуючий на сьогодні тіньовий ринок оренди земель сільськогосподарського призначення за оцінками експертів становить 28 % від загальної

¹ Податківцями упереджено можливість ухилення від оподаткування за рахунок підміни товарної номенклатури. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/426677.html>.

площі сільськогосподарських земель або близько 12 млн. га з 42 млн. га сільськогосподарських земель України. При цьому в офіційній оренді перебуває близько 25 млн. га сільськогосподарських земель. Як свідчать результати експертних досліджень, у 2019 році обсяг тіншової оренди сільськогосподарських земель в Україні складає від 19 до 69 млрд грн. При цьому втрати бюджетів всіх рівнів від недоотримання податків та інших платежів становлять 6–22 млрд. грн на рік¹. Розглянемо більш детальніше основні схеми, які формують тіншовий ринок.

«Формування приватних земельних банків». Для зосередження земель сільськогосподарського призначення в руках одного господарства в період з 2000 до 2015 року використовувалась схема легальної приватизації. Так, сільськогосподарські товаровиробники та агрохолдинги використовували право громадян України на отримання безоплатно у власність земель для ведення фермерського господарства. Таким особам за винагороду пропонувалось від їхнього імені за довіреністю отримати відповідну землю від держави. Після успішного отримання сільськогосподарських земель сітка фіктивних фермерів віддавали таку землю за договорами суборенди чи спільного інвестування аграріям чи невеликим агрохолдингам, які отримували контроль над такими землями.

«Емфітевзис як купівля». Для фактичного продажу земель сільськогосподарського призначення часто аграрії використовують можливості договорів емфітевзису. Цей договір полягає в наданні власником земельної ділянки іншій особі права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб з метою отримання плодів та доходів від неї з обов'язком ефективно її використовувати відповідно до цільового призначення. Вказаний договір є довгостроковим, відчужуваним та передбачає можливість успадковування наданого речового права на чуже майно. За таким договором власник земельної ділянки передає її іншій стороні – фактичному покупцю

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо детінізації виробництва сільськогосподарської продукції» від 27 лютого 2020 № 3131.

на найбільш можливий термін (зараз це 49 років). Зауважимо, що існувала практика передачі таких земель в оренду на 100–300 років, що означало фактичний продаж такої землі. Однак настільки відкриті схеми були призупинені шляхом внесення відповідних змін в законодавство. Після передачі за емфітевзисом земель власник отримує разову грошову винагороду. Вигодонабувачами за такими схемами є орендарі в особі малих та середніх сільськогосподарських підприємств. Натепер на сайтах оголошень в кожній області можна знайти пропозиції про купівлю паю під виглядом оренди. Така схема знаходиться в напівлегальній площині, є складною для виявлення та доказування незаконності дій сторін.

«*Сірий експорт зерна*». Не лише питання користування земельними ділянками містить корупційні ризики. Особливою популярністю в останні роки користується схема так званого «сірого» експорту зернових культур. Процедура експорту сільськогосподарської продукції, а особливо зернових культур є однією із найбільш прибуткових та зручних для відмивання «чорного кешу» та додаткового заробітку на цих операціях. Схема експорту зернових нагадує конвертаційний центр. Фермер або аграрне підприємство свідомо занижують кількість зібраного врожаю (для зменшення податкового навантаження). Невраховане зерно реалізується на внутрішньому ринку за готівку (валюту) фірмам посередникам, яке перепродується між такими фірмами-прокладками декілька разів з метою легалізації його походження. Після отримання товарно-транспортних документів зерно направляється у відповідний порт, де його вже чекають на заздалегідь підготовленому терміналі. Зерно експортується на адресу комерційної компанії-нерезидента, яка пов'язана із експортером через афілійованих осіб. Така компанія, як правило, має офшорну реєстрацію (Віргінські острови, Панама тощо), завдяки чому оптимізує податкове навантаження. Зерно, яке прибуває у відповідний порт цілком легально продається на відкритих ринках за реальними цінами трейдером, що отримує право на його продажу. Кошти від продажу залишаються на валютних рахунках пов'язаних компаній, тим самим створюючи цілком прозорий та легальний безготівковий баланс. Після цього легальні кошти перераховуються на

рахунки інвестора, який забезпечує наступне фінансування операцій з купівлі зерна на «чорному» ринку.

Однією із найбільш корумпованих сфер економіки вважається будівництво автомобільних доріг. Заробляють на дорогах як недобросовісні посадові особи розпорядників бюджетних коштів, так і звичайні виконавці будівельних робіт. Розглянемо найбільш поширені корупційні схеми в сфері будівництва доріг.

«Завищення вартості будівельних робіт». Дана схема заробітку є однією із найбільш корупційних та часто використовуваних в дорожньому господарстві. За даними дослідження Р. П. Іжевського подібні схеми використовувались в більш ніж 87 % випадків встановлених порушень бюджетного законодавства. Сутність схеми полягає в тому, що компанії, які виконують роботи із будівництва доріг умисно здійснюють суттєве завищення вартості виконаних робіт відмінне від реального обсягу. Завищення відбувається на всіх етапах руху бюджетних коштів¹. Як правило, завищують кількість залученої техніки, сировини (щербінь, бітум, пісок, паливно-мастильні матеріали), людської робочої сили тощо. Також часто завищення формується за рахунок низки договорів субпідряду, за якого роботи з будівництва дороги виконують субпідрядні підприємства. За такого підходу різниця між реальною вартістю робіт та послуг і затвердженою в договорах субпідряду залишається в осіб, які фактично не виконують жодної роботи.

«Створення штучної кредиторської заборгованості». Реалізація цієї схеми взагалі не передбачає виконання будь-яких робіт чи послуг. Створення штучної кредиторської заборгованості відбувається за рахунок замовлення послуг із будівництва доріг у пов'язаних із замовником приватних підприємств. Головною умовою для реалізації цієї схеми є не здійснення передбаченого договором підряду гарантованого авансування витрат на будівництво. Після того як не відбувається авансування, підрядник звертається до суду за стягненням гарантованого обсягу коштів за договором. Замовник в такому про-

¹ Іжевський Р. П. Корупційні «схеми» в сфері будівництва автомобільних доріг. Протидія організованій злочинності і корупції: матеріали ХІХ Всеукр. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 2 груд. 2019 р.) / за заг. ред. А. п. Гетьмана і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. С. 61–63.

цесі переважно завжди займає пасивну позицію, оскільки він також зацікавлений в безперешкодному стягненні таких коштів. Штучно сформована кредиторська заборгованість стягується підрядником та розподіляється між заінтересованими особами. За цією корупційною схемою у 2016–2017 рр. в судовому порядку з держави було стягнуто понад двісті двадцять мільйонів штрафних санкцій¹.

«Антиконкурентні узгоджені дії». Замовлення робіт на будівництво автомобільних доріг здійснюється в переважній більшості випадків за допомогою публічних закупівель. Однак прозорі та публічні тендери не є гарантією від корупційних практик. Найчастіше на таких закупівлях можна зустріти антиконкурентні узгоджені дії підрядників та афілійованих до них підприємств. В бізнесі ця стратегія має назву «win-win», принцип за якого всі сторони перебувають у вигаді. Однак в нашому випадку принцип «win-win» має викривлене застосування та передбачає, що компанії по чергово отримують перемоги на закупівлях із будівництва автомобільних доріг. Таким чином, відбувається сегментація та структуризація ринку робіт та послуг як всередині однієї адміністративно-територіальної одиниці, так і в країні в цілому. Внаслідок чого роботи із будівництва робіт розподіляються між декількома заінтересованими учасниками. Зустрічаються випадки й участі в таких закупівлях пов'язаних між собою суб'єктів господарювання. У подібних компаніях однакова юридична адреса, засоби зв'язку, техніка перебуває в суборенді один в одного, єдиний штат працівників, керуючі партнери та інше². Пов'язані компанії забезпечують відсутність конкуренції та загроз на отримання перемоги в тендері з боку конкурентів. Важливо, що успішна реалізація описаних схем передбачає обов'язкове залучення та участь уповноважених осіб розпорядника бюджетних коштів.

Коротко розглянемо корупційні схеми, що розповсюджені в банківській та кредитній сферах. Найбільш поширеними протягом останніх років стали такі зловживання:

¹ Іжевський Р.П. Корупційні «схеми» в сфері будівництва автомобільних доріг. Протидія організованій злочинності і корупції: матеріали XIX Всеукр. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 2 груд. 2019 р.) / за заг. ред. А. п. Гетьмана і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2019. С. 61–63.

² Там само.

— *«легкі кредити»* — за «відкати» банківські установи готові полегшити процедуру отримання кредиту та погодити його видачу будь-якому підприємцю;

— *«бонус плюс»* — інша форма зловживань банківських установ полягає в наданні керівнику підприємства або ж уповноваженій особі (головний бухгалтер) безлімітних кредитних карток або інших переваг в обмін на повноцінне обслуговування такого підприємства виключно силами цієї банківської установи (виплата заробітних плат працівникам, проведення усіх транзакцій тощо);

— *«відкати від «страху»»* — не меш поширена схема, в якій беруть участь банки та страхові компанії. При страхуванні житла, авто, життя та здоров'я банки нав'язують клієнтові обмежене коло страхових компаній. За попадання в такий «шорт-лист» страхові компанії сплачують банківським установам фіксований «відкат»;

— *«рух у черзі»* — настання страхового випадку не гарантує отримання виплат за полісом страхування. Досить часто з метою уникнення обтяжливих адміністративних процедур з розглядом документів та прийняття рішення про виплату страхового відшкодування страхові агенти просять «відкат» у розмірі 5–10 %. Клієнти між вибором «нічого» та 90 % від суми страхового відшкодування в більшості випадків обирають корупційний варіант;

— *«гуртом дешевше»* — страхові компанії з метою збільшення рівня продажів страхових полісів досить часто роблять «неофіційні знижки» великим компаніям. Наприклад, підприємство закуповує в однієї страхової компанії поліси за програмами добровільного страхування на всіх працівників. За такого підходу страхувальник робить знижку у вигляді 10 %, що осідає в кишені особи, яка відповідає за закупівлю таких полісів.

Ще однією популярною сферою реалізації корупційних практик є вирішення питання працевлаштування в корупційний спосіб. Особливого поширення такий вид корупційних практик набув в розпал економічної кризи та збільшення рівня безробіття працюючого населення. Хабарі за працевлаштування бувають декількох видів. *Хабар за реальне працевлаштування* — надається як безпосередньо потенційним

робітником (кандидатом) майбутньому роботодавцю або ж неправомірну вигоду отримує рекрутинова компанія за «привілейований» підбір персоналу. *Хабар за працевлаштування «на папері»* – пов’язано в основному з необхідністю отримання стажу в певній галузі для майбутнього працевлаштування. Такий робітник платить компанії, з якої в нього укладено трудовий договір (контракт) кошти, які йдуть на сплату обов’язкових податкових відрахувань. Крім того, додатково сплачується винагорода за сам факт фіктивного працевлаштування в такій компанії. Відрахування здійснюється помісячно або всією сумою одразу. *Хабар за працевлаштування осіб з інвалідністю* – схема, в якій вже компанія, яка прагне отримати податкові пільги, сплачує певну суму коштів особі з інвалідністю за її працевлаштування.

Серед іншого варто відмітити розповсюджену практику корпоративного шахрайства, яке полягає в отриманні конкурентних переваг на ринку. Реалізація схем корпоративного шахрайства передбачає проведення операцій з підконтрольними компаніями; змови з клієнтами або з постачальниками; використання підставних постачальників або посередників; використання працівників, обладнання, матеріалів або ресурсів компанії в особистих цілях. Приватні компанії часто вдаються до «купівлі» інформації про контрагентів. У підкупі майже завжди задіяна особа, яка входить в компанію, рідше підкуп здійснюється через посередників. Такий вид корупційних практик прийнято розрізняти залежно від виду інформації, що купується. Традиційно виокремлюють купівлю фінансової інформації, баз даних клієнтів та контрагентів, технологічну інформацію, маркетингову, інформацію щодо організації та ведення бізнесу, інформацію щодо особливостей планування та прогнозування діяльності бізнесу, інформація, що стосується проведення процедур закупівель та ін.

Розділ II

БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

2.1. Моделі спеціалізованих інституцій з боротьби проти корупції

Сьогодні в Україні визначені правові та інституційні складові протидії корупції, ведеться відповідний науковий супровід цієї діяльності, працює громадський сектор. Здавалося б, залишається лише очікувати на позитивні результати. Однак, на жаль, корупція в Україні – все ще поширене явище, що вразило практично всі системи функціонування нашої держави, щоденно завдаючи величезного збитку добробуту та прогресу суспільства. Дослідження, проведене соціологічною компанією Info Sapiens за фінансової підтримки Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI) навесні 2020 року за Методикою стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні, засвідчило, що 69,0 % населення України вважає проблему корупції «дуже серйозною»¹.

Напевно, ще з минулих часів нам залишилася корупційна ідеологія державного сектора. Водночас після проголошення незалежності України до цього додалася ще й корупція в приватній сфері. Її розквіт став можливим саме в умовах переходу від адміністративно-командної системи економіки до ринкової її форми, постулатами якої, як відомо, є затвердження права приватної власності, зняття будь-яких обмежень на зайняття підприємницькою діяльністю, тотальна приватизація, установлення зовнішньоекономічних зв'язків та ін. Зазначені процеси нерідко відбувалися стихійно, що призводило до швидкого поширення

¹ Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність. Info Sapiens / НАЗК ; EUACI. : офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://bit.ly/3f8JPuG>.

корупції й у сфері бізнесу. Разом із тим тривалий час боротьба з корупцією зосереджувалася лише на державному (публічному) секторі. Тому корупційні відносини в приватній сфері фактично залишалися поза увагою правоохоронних органів та громадськості. Така ситуація склалася, зокрема, й унаслідок відсутності донедавна в Кримінальному кодексі України спеціальних норм, якими встановлювалася б відповідальність за корупційні діяння в приватному секторі. Зазначені норми в КК України з'явилися лише в 2011 р. у зв'язку із прийняттям Верховної Ради України відповідного Закону («Про внесення змін до деяких законодавчих органів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р.), яким по суті імплементовані положення Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції ООН проти корупції, ратифікації яких відбулася в Україні ще в 2006 р.

Не вдаючись у цьому підрозділі до аналізу правової складової механізму протидії корупції, у тому числі у приватному секторі, та діяльності із наукового супроводу такої протидії, зосередимо увагу насамперед на розгляді існуючих у світі найбільш потужних інституційних моделей у сфері боротьби з корупцією, з тим щоб створити в Україні власну досконалу інституційну складову такої якості й ефективності впливу, яка б задовольняла потребам подолання чисельних корупційних викликів, що постійно з'являються у нашій країні.

Зауважимо, що активна діяльність із розробки та запровадження тих чи інших моделей антикорупційних інституцій розпочалася ще у 90-ті роки ХХ ст. Це викликано низкою факторів, як-от: набуття республіками колишнього СРСР незалежності та утворення нових держав, утвердження загального демократичного курсу у тоталітарних у минулому країнах Східної Європи, подальший розвиток ринкової економіки та виникнення нових економічних гравців, що визначають сучасні тренди соціального прогресу у світових масштабах, політика утвердження принципу верховенства права та ідеології добросесної публічної служби тощо. Разом із тим саме в умовах так званих перехідних суспільств, до яких належить й українське суспільство, *a priori* створюються живлячий ґрунт та сприятливе

середовище для процвітання корупції. Інколи навіть досягається зворотний ефект: кількість спеціалізованих антикорупційних органів у державі є доволі значною, проте всі їх зусилля прямують до нуля. Справа в тому, що подібна ситуація виникає внаслідок наявності елемента спонтанності в обґрунтуванні створення та в самому процесі створення подібних інституцій, відсутності чіткого уявлення про стратегію подальшого руху в напрямі протидії корупції та недостатності кадрів відповідної кваліфікації, а також внаслідок намагання правлячих кіл відвести увагу населення від інших гострих соціальних проблем у державі.

Отже, звернемося до розгляду деяких інституційних моделей, що існують у прогресивних у плані зменшення корупційних ризиків країнах, хоча справедливості заради треба зазначити, що у світі є велика кількість різних (за структурою, конкретним функціональним призначенням, заходами впливу тощо) моделей, або типів, інституцій, спеціально запроваджених для здійснення боротьби з корупцією, які можуть поєднувати як суто превентивні (профілактичні), так і репресивні функції у цій сфері.

Як зауважують А. Савченко та О. Клименко, «у світі наявні різноманітні та різнорівневі моделі спеціальних антикорупційних органів (американська, сингапурська, шведська, китайська, англійська, німецька, французька, латвійська тощо), побудова яких залежать від багатьох чинників, зокрема: типу правових сімей держав і політичного устрою; специфіки законодавства; економічних досягнень; історичних традицій; морально-психологічного стану суспільства»¹. Однак всі ці практики доцільно згрупувати у кілька груп (типів). І така спроба була вжита. Так, свого часу Організація економічного співробітництва і розвитку (2007 р.) узагальнила передовий досвід боротьби з корупцією у світі та вжила достатньо вдалу спробу розподілити існуючі практики, а відповідно й інституції, що ведуть цю боротьбу, на три моделі (типи): 1) багаточільові органи з правоохоронними повноваженнями; 2) служби боротьби проти корупції у структурі правоохо-

¹ Савченко А., Коименко О. Питання національної моделі спеціальних антикорупційних органів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. №4. С. 137.

ронних органів та 3) інституції із запобігання корупції, розроблення політики і координації дій¹.

Намагаючись наголосити на принциповій відмінності між цими моделями, О. В. Новіков у цілому справедливо зазначив, що для першої моделі характерна найбільш широка спеціалізація та незалежність від будь-яких структур внаслідок поєднання в собі комплексу функцій – превентивної, репресивної та освітньої; інституції другого типу є менш незалежними та самостійними, до того ж із вужчою спеціалізацією; у свою чергу, третій моделі властива найбільша різноманітність форм, що організаційно втілюється в діяльності окремих служб чи органів, відповідальних за окремий напрям у протидії корупції².

Так само у спеціальній літературі наводиться й такий двочленний поділ антикорупційних інституцій: 1) багатоцільові органи з правоохоронними повноваженнями і 2) власне правоохоронні органи³.

Якими б не були можливі класифікації антикорупційних інституцій, проте аналітики сходяться в думці щодо необхідності виокремлення насамперед такої моделі, як багатоцільовий орган з правоохоронними повноваженнями. Отже, перша модель спеціалізованих інституцій із боротьби проти корупції, «субстратом» якої є саме багатоцільові органи з правоохоронними повноваженнями, відбиває, так би мовити, універсальний підхід до розв'язання проблеми корупційних практик. Його сутність полягає в тому, що у межах однієї інституції поєднуються принаймні запобіжна (попереджувальна, превентивна) і суто репресивна (правоохоронна) функції. Слід зазначити, що у більшості випадків кримінальне переслідування є відокремленою функцією, і це зроблено для забезпечення системи стримувань і противаг (з огляду на те, що спеціалізовані органи вже

¹ Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей / Організація економічного співробітництва і розвитку країн Східної Європи і Центральної Азії. сост.: Клеменчич Г., Стусек Я. Гайка І. : OECD, 2007. С. 25–26.

² Докладніше див.: Новіков О. В. О. Світовий досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. 2015. Вип. 43. С. 54.

³ Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями в поліції. Женева : Женевський цент демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 285.

наділені широкими повноваженнями та є відносно незалежними). Однак діяльність інституцій подібного типу виходить за межі традиційних кримінальних розслідувань, оскільки поряд із цим така діяльність включає розробку політики у сфері попередження корупції, аналітичну діяльність відповідної спрямованості, консультування та технічну допомогу, інформування, моніторинг дотримання етичних норм, навчання та проведення наукових досліджень (оцінка ризиків, опитування тощо)¹.

Огляд спеціальної літератури та аналіз офіційних сайтів відповідних інституцій свідчить, що подібна модель втілена в Сінгапурі (Бюро з розслідування випадків корупції), Гонконзі (Незалежна комісія проти корупції), Польщі (Центральне антикорупційне бюро), Литві (Спеціальна служба розслідувань), Латвії (Бюро із запобігання та боротьби з корупцією), Молдові (Національний центр по боротьбі з корупцією)², Нового Південного Уельсу (Австралія) (Незалежна комісія проти корупції), Ботсвани (Ботсванська дирекція з питань корупції та економічної злочинності) та ін.³ До того ж окремі елементи гонконгської та сінгапурської моделей протидії корупції простежуються у Таїланді, Аргентині та Еквадорі⁴.

Сьогодні наголошується, що прикладами успішної реалізації державних програм із протидії ганебному явищу корупції є досвід

¹ Jasper Johnson, Herald Mathisen, Hannes Hechler, Luís de Sousa. How to monitor and evaluate anti-corruption agencies: Guidelines for agencies, donors, and evaluators / Anti-CorruptionResource Centre. U4 Issue. 2011. No 8. P. 20. URL: <http://www.u4.no/publications/how-to-monitor-and-evaluate-anti-corruptionagencies-guidelines-for-agencies-donors-and-evaluators-2/>.

² Докладніше див.: Зарубіжний досвід створення та діяльності спеціальних антикорупційних органів : наук.-практ. посібник / за заг. ред. В. Гузиря. Київ : Національна академія прокуратури України, 2015. 313 с.

³ Jasper Johnson, Herald Mathisen, Hannes Hechler, Luís de Sousa. How to monitor and evaluate anti-corruption agencies: Guidelines for agencies, donors, and evaluators / Anti-CorruptionResource Centre. U4 Issue. 2011. No 8. С. 20. URL: <http://www.u4.no/publications/how-to-monitor-and-evaluate-anti-corruptionagencies-guidelines-for-agencies-donors-and-evaluators-2/>.

⁴ Meagher P. *Anti-corruption Services – A Review of Experience* (IRIS Center for Institutional Reform and the Informal Sector at the University of Maryland). 2004. URL: http://www.iris.umd.edu/Reader.aspx?TYPE=FORMAL_PUBLICATION&ID=3dca81ee-16c2-46f6-a45c-51490fcb3b99.

Гонконгу, Сінгапуру, країн Балтії, Польщі, Грузії¹. Але свій початок діяльність із системної протидії корупційним проявам бере з практики таких країн, як Сінгапур та Гонконг. Антикорупційні органи саме цих країн асоціюються із першим типом спеціалізованих інституцій з боротьби проти корупції.

Сінгапур – одна з країн, що добилася великих успіхів у зниженні корупції у всіх сферах державної діяльності, у тому числі і в органах поліції, і продовжує успішно стримувати її на мінімальному рівні²¹. При цьому зроблено висновок, що успіх цієї країни пояснюється наявністю чотирьох ключових чинників: 1) політичної волі, тобто прагнення й готовності уряду домогтися необхідних змін; 2) відповідного рівня оплати праці поліцейських; 3) умов найму на роботу та відбору майбутніх правоохоронців; 4) високого рівня навчання/підготовки і співпраці поліції із населенням³. Саме тому досвід Сінгапуру з його передовими методиками боротьби з корупцією став свого роду моделлю для побудови системи протидії корупції в інших країн світу.

У Сінгапурі антикорупційна реформа як складова соціально-економічних трансформацій почалася з приходу до влади в 1959 р. прем'єр-міністра Лі Куана Ю⁴. Основна ідея антикорупційної політики Сінгапуру полягала і полягає в прагненні мінімізувати умови, що створюють як стимули, так і можливості здійснювати корумповані дії та уникати за це покарання⁵⁴. Для цього там створено Бюро з розсліду-

¹ Ярмаш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. №2. С. 146. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/yarmysh.pdf>.

² Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями в поліції. Женева: Женевський цент демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 60.

³ Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями в поліції. Женева: Женевський цент демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 60. Також див.: Quah J. Preventing Police Corruption in Singapore: The Role of Recruitment, Training and Socialisation. *Asia Pacific Journal of Public Administration*. 2006. Vol. 28. No. 1. P. 59–75.

⁴ Нонік В. В. Сінгапурська антикорупційна історія: досвід для України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. №10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1509>.

⁵ Там само.

вання випадків корупції (Corrupt Practices Investigation Bureau (CPIB), що є головним органом, який займався боротьбою з корупцією, маючи політичну і функціональну самостійність від інших владних структур. Це означає, що зазначена інституція є незалежною як від правоохоронних і судових органів, так й від будь-яких урядових органів. До того ж директор CPIB підпорядковується безпосередньо прем'єр-міністру Сінгапуру, що фактично виключає будь-який вплив на рішення цього органу. Отже, сьогодні CPIB – це незалежне відомство, що відповідає за розслідування та запобігання корупції у цій державі. До речі, воно є найстарішою у світі антикорупційною агенцією, створеною ще в 1952 р. британським колоніальним урядом¹.

Сучасна структура CPIB станом на кінець 2020 року, що наводиться на офіційному сайті цього органу, представлена трьома основними департаментами – розслідувань, оперативним департаментом та корпоративних справ. Департамент розслідувань (або слідчий департамент) виконує основну функцію Бюро з розслідування злочинів, передбачених Законом про запобігання корупції (the Prevention of Corruption Act). Цей департамент складається з трьох підрозділів: відділ розслідування операцій, відділ розвитку та політики підготовки кадрів, а так само відділ навчальних операцій. У свою чергу, відділ розслідування операцій складається з кількох слідчих відділень, що спеціалізуються на різних сферах. Так, відділення спеціальних розслідувань у державному секторі та відділення спеціальних розслідувань у приватному секторі зосереджують увагу на справах про корупцію у відповідних секторах економіки, тоді як відділення фінансових розслідувань проводить розслідування випадків, пов'язаних із відмиванням коштів та транснаціональною корупцією. Відділення загального розслідування розслідує випадки так званої побутової корупції. Під час розслідування фактів корупції у державному секторі особлива увага насамперед приділяється тим державним службовцям і правоохоронцям, котрі за своїм посадовим становищем та характером повноважень є більш схильними до вчинення корупційних

¹ A Singapore Government Agency Website. URL: <https://www.cpiib.gov.sg/about-cpiib/mission-vision-core-values>.

правопорушень. Що стосується приватного сектору економіки, то призначенням відділення спеціальних розслідувань у приватному секторі є боротьба з нечесним веденням бізнесу у вигляді «відкатів», незаконних преференцій, переваг тощо.

Відділ розвитку та політики підготовки фахівців переглядає час від часу політику формування кадрового потенціалу та прагне підвищити загальний рівень компетентності всіх працівників СРІВ. Відділ також аналізує тенденції корупційних практик, недоліки, виявлені в установах та організаціях під час розслідування випадків корупції. Що стосується відділу навчальних операцій, то цей відділ відповідає за планування навчальних програм та проведення курсів із розслідування корупції.

Оперативний департамент складається з трьох підрозділів: відділ розвідувальних операцій, відділ аналізу розвідданих та міжнародних зав'язків, а також відділ науки та техніки / спеціальних проєктів. Відділ розвідувальних операцій збирає розвідувальні дані для забезпечення процесу виявлення та розслідування корупційних правопорушень. Відділ також відповідає за керівництво діяльністю Бюро з управління даними та їх аналізу. Відділ аналізу розвідданих та міжнародних зав'язків проводить аналіз відповідних розвідувальних даних із метою сприяння виявленню та розслідуванню корупційних правопорушень. Він також очолює діяльність Бюро на міжнародному рівні, включаючи участь у різних міжнародних антикорупційних платформах. Нарешті, відділ науки і техніки / спеціальних проєктів підтримує департамент розслідувань та оперативний департамент за допомогою спеціалізованих інструментів для проведення розслідувань, таких як оцінка довіри та цифрова криміналістика. Це також допомагає у розвитку потенціалу та використанні нових технологій.

У департаменті корпоративних справ існують п'ять відділів: фінансово-адміністративний, управління персоналом та розвитку, планування, досліджень та корпоративних зв'язків, інформаційних технологій та цифрових трансформацій.

Фінансово-адміністративний відділ відповідає за фінансові питання, питання закупівель та майна Бюро, а так само надає різні

адміністративні послуги та підтримку. Крім того, відділ включає нагляд за проектами розвитку інфраструктури та об'єктів, а також сприяє в обслуговуванні потреб Бюро. У свою чергу, відділ управління персоналом та розвитку розробляє, переглядає та впроваджує стратегії в галузі ефективного використання людських ресурсів, що відповідають основним напрямам діяльності СРІВ. Крім того, перед фахівцям відділу ставляться завдання розвитку та нарощування потенціалу, необхідного для задоволення оперативних потреб СРІВ, а також адміністративного й оперативного управління персоналом.

Відділ планування, досліджень та корпоративних зв'язків керує стратегічним плануванням, організаційним розвитком та вдосконаленням діяльності Бюро та ін. Розвиваючи банк знань розглядуваної інституції, відділ проводить наукові дослідження, а будучи публічною структурою, він спрямовує чималі зусилля на навчання, залучення та інформування громадськості з питань боротьби з корупцією, а також керує питаннями корпоративних відносин.

Відділ інформаційних технологій прагне впроваджувати та використовувати інформаційні технології у діяльності Бюро, щоб підтримати функції Бюро та мати цифрову основу.

Нарешті, відділ цифрових трансформацій бере участь у реалізації різних проектів цифровізації та забезпечує безперешкодне вжиття відповідних зусиль щодо цифровізації у відповідності до загального плану Бюро з цифрових трансформацій.

У складі СРІВ є ще одно допоміжне Управління внутрішньої ревізії, що є незалежним підрозділом Бюро та підпорядковується безпосередньо директору інституції. Це Управління виконує важливішу функцію із захисту організаційної єдності СРІВ шляхом надання консультацій та інформації із питань раціонального управління ризиками, проведення ревізій із метою забезпечення високого ступеня добросовісності процесів внутрішнього контролю в Бюро. Такою на сьогоднішній день є структура сингапурського Бюро з розслідування випадків корупції¹ передовий досвід якого вартий того, щоб бути

¹ *Примітка.* Інформація про структуру СРІВ (Сінгапур) розміщена на офіційному сайті цього органу. СРІВ Organisational Structure. URL: <https://www.cpi.gov.sg/about-us/our-work/organisational-structure>.

розглянутим як взірець першого типу – «багатоцільові органи з правоохоронними повноваженнями».

Про ефективність діяльності СРІВ свідчить той факт, що згідно із щорічним рейтингом неурядової міжнародної організації по боротьбі з корупцією та дослідженню рівня корупції у світі Transparency International протягом багатьох років Сінгапур входить до десяти найменш корумпованих країн світу. Хоча справедливості заради треба додати, що рейтинг сприйняття корупції у Сінгапурі порівняно з 2010 р. у 2019 р. знизився з відмітки «92» до «85»¹.

Ще одним прикладом багатоцільового органу з правоохоронними повноваженнями у сфері боротьби з корупцією є Незалежна комісія проти корупції Гонконгу. Ця країна дає нам приклад ще однієї надзвичайно успішної державної стратегії боротьби з корупцією, у тому числі й у правоохоронній системі².

Сімдесяти роки ХХ ст. у Гонконзі ознаменувалися тотальною системою корупцією, якою в умовах стрімкого економічного підйому були охоплені, у тому числі, й органи поліції. Справа в тому, що значне зростання населення та швидкий розвиток переробної промисловості пришвидшили темпи соціально-економічного розвитку. Уряд, що намагався підтримувати соціальний порядок та задовольняти найнеобхідніші житлові та інші послуги, все одно не спроможний був задовольнити потреби зростаючої кількості населення. Це створило сприятливі умови для того, щоб нужденному населенню для задоволення своїх потреб все частіше і частіше приходилося вдаватися до так званих «чайних», «чорних», «пекельних» грошей. І такий стиль життя ставав в Гонконзі звичним.

Ось як на офіційному сайті Незалежної комісії проти корупції Гонконгу описується історія створення цього органу: «У державному секторі процвітала корупція. Бригади швидкої допомоги вимагали гроші на чай перед тим, як забрати хвору людину. Навіть допоміж-

¹ Сінгапур – Рейтинг восприяття корупции. URL: <https://knoema.ru/atlas/Сингапур/Рейтинг-восприяття-коррупции>.

² Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями в поліції. Женева : Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 61.

ній персонал лікарень просили «на чай» у пацієнтів за постільну білизну або стакан води. Хабарі посадовим особам надавалися під час подачі заяв на отримання державного житла та інших державних послуг, при розв'язанні питань шкільної освіти. Особливо серйозною проблема корупції стала в поліції... Правопорядок був поставлений під загрозу. Чимало людей у суспільстві стали жертвами корупції, проковтуючи свій гнів. Отже, корупція стала однією з основних соціальних проблем в Гонконзі. Однак уряд на той час, здавалося, був безсилим з нею впоратися... Терпіння громади вичерпувалося, коли високопоставлений корумпований поліцейський, який перебував під слідством, зміг втекти з Гонконгу. Це виявилось останньою краплею. Втеча корупціонера викликала суспільний резонанс... У відповідь на акції протесту уряд Гонконгу швидко вжив заходів, створивши спеціальну експертну комісію, яка повинна була вивчити ситуацію із втечею високопосадовця і надати свої рекомендації... За результатами роботи цієї комісії у лютому 1974 року запроваджено слідчий антикорупційний орган – Незалежну комісію проти корупції (НКПК), що здійснював свою діяльність незалежно від органів державної влади та поліцейського департаменту, оскільки громадськість більше довіряла підрозділу, який є цілком незалежним і відокремленим від будь-якого департаменту уряду, включаючи й поліцію. З моменту свого створення Комісія розпочала боротьбу з корупцією, використовуючи триєдиний підхід: правозастосування, профілактику і просвітництво»¹. Таким чином, стурбованість людей із приводу розгулу корупції в органах поліції послужила стимулом до створення Незалежної комісії проти корупції Гонконгу, яка сьогодні входить до числа найуспішніших і найавторитетніших антикорупційних відомств усього світу².

У теперішній час НКПК нараховує близько 1 400 співробітників, більшість з яких працюють за контрактами. Понад половини з них прослужили більше 10 років. Триєдиний підхід НКПК до боротьби

¹ Hong Kong Independent Commission against corruption. URL: <https://www.icac.org.hk/en/about/history/index.html>.

² Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями в поліції. Женева : Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 61.

з корупцією, про який зазначено вище, із самого початку визначив унікальну стратегію боротьби з корупцією за трьома напрямками, що, власне, й зумовлюють структуру цього органу. Й до теперішнього часу ця стратегія є визначальною. В організаційному плані НКПК включає центральний відділ адміністрації (служба Комісара) та три департаменти – Департамент з оперативної роботи (правозастосування), Департамент із запобігання корупції (профілактика) і Департамент зв'язків із громадськістю (просвітництво). Всі ці департаменти обслуговує відділ адміністрації. При цьому департаменти взаємопов'язані. Для досягнення максимальної ефективності кожен із них у повсякденній роботі спирається на результати діяльності інших.

Департамент з оперативної роботи отримує, розглядає та розслідує скарги про вчинення корупційних правопорушень. Департамент із запобігання корупції вивчає практику та процедури урядових департаментів і державних органів щодо зменшення можливостей корупції, пропонуючи приватним організаціям за запитом останніх безкоштовні та конфіденційні поради з приводу того, як запобігти корупції. Департамент зв'язків із громадською проводить освітню та роз'яснювальну роботу з населенням, з одного боку, щоб проінформувати громадськість про те, яким злом є корупція, а з другого боку, щоб підвищити активність громадян у боротьбі з корупцією. У свою чергу, до складу Департаменту з оперативної роботи входять чимало відділів, серед яких, зокрема, відділ захисту свідків, відділ інформаційних технологій та комп'ютерної криміналістики, відділ міжнародних зв'язків, відділ внутрішньої безпеки тощо¹.

Як підкреслюється у спеціальній літературі, один із найважливіших уроків досвіду Гонконгу полягає в тому, що антикорупційні органи мають бути незалежними, тобто розслідуваннями правопорушень, учинених співробітниками поліції, має займатися не поліцейське відомство, а незалежна від нього структура². Вражаючий

¹ Hong Kong Independent Commission against corruption. URL: <https://www.icac.org.hk/en/about/struct/index.html>.

² Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями в поліції. Женева : Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 61.

успіх Гонконгу у боротьбі з корупцією зумовив те, що гонконгівську модель стали запроваджувати в багатьох країнах світу; так, наприклад, модель цього спеціального антикорупційного органу взято за основу при створенні та діяльності Бюро із запобігання та боротьби з корупцією (KNAB) Республіки Латвія¹.

До створення KNAB функції щодо запобігання та боротьби з корупцією у Латвії виконували різні державні інстанції. Бюро, діяльність якого розпочато із 2002 р. у форматі багатоцільового антикорупційного органу, створювалося для комплексного вирішення завдань щодо запобігання та боротьби з корупцією, а також для контролю за виконанням умов фінансування політичних організацій з тим, щоб підвищити ефективність антикорупційних заходів, забезпечити цільове використання ресурсів та усунути дублювання функцій серед різних інстанцій. При цьому головними напрямками діяльності KNAB за інформацією, що розміщена на офіційному сайті цієї установи, є: розкриття корупційних злочинних діянь, передбачених кримінальним законом, та усунення відповідних причин, що прияють їх вчиненню; проведення досудового розслідування кримінальних справ, пов'язаних із корупцією, і сприяння кримінальному переслідуванню винних; контроль за діяльністю державних посадових осіб і передбаченими для них обмеженнями і заборонами; притягнення посадових осіб до адміністративної відповідальності за порушення закону про запобігання конфлікту інтересів у діяльності державних посадових осіб; контроль за дотриманням правил фінансування політичних організацій; розробка антикорупційної стратегії і державної програми щодо запобігання та боротьби з корупцією, а також контроль за їх виконанням; аналіз законодавства з точки зору запобігання корупції; розробка методики запобігання та боротьби з корупцією в державних установах, органах самоврядуванні і в приватному секторі; освіта суспільства з питань права та етики, запобігання корупції, а також з питань фінансування політичних партій². Структура

¹ Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. №2. С. 147. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/yarmysh.pdf>.

² KNAB. URL: <https://www.knab.gov.lv/ru/knab/functions/>.

КНАВ достатньо складна. Вона включає низку управлінь (стратегічне, кримінально-процесуальне слідче, адміністративно-процесуальне, з оперативної діяльності, з підтримки оперативної діяльності) та відділів. При керівникові Бюро є радник та служба аудиту.

Як бачимо, багатоцільовий характер аналізованої інституції так само полягає у реалізації триєдиного вектору – розслідуванні корупційних справ, застосуванні превентивних (запобіжних) та впровадженні просвітницьких заходів. Тривалий час досвід Латвії приводять як приклад запровадження успішної політики у сфері протидії корупції. Однак аналіз рейтингу сприйняття корупції, що наводиться неурядовою міжнародною організацією по боротьбі з корупцією та дослідженню рівня корупції у світі Transparency International, свідчить, по-перше, про постійні коливання у цифрових значеннях відповідного індексу (2008 р. – 50,0; 2009 р. – 45,0; 2010 р. – 43,0; 2011 р. – 41,94; 2012 р. – 49,0; 2013 р. – 53,0; 2014 р. – 55,0; 2015 р. – 55,0; 2016 р. – 57,0; 2017 р. – 58,0; 2019 р. – 56; у 2012 р. негативний приріст відповідного показника склав 16,83 %)¹; по-друге, про те, що порівняно зі світовими лідерами місце Латвії у цьому рейтингу не таке вже і високе, як припустимо, у 2019 р. у Данії та Нової Зеландії (в обох країнах індекс 87, позиція у рейтингу 1), Фінляндії (індекс 86, позиція у рейтингу 3), Сінгапуру, Швеції та Швейцарії (в усіх цих країнах індекс 85, позиція у рейтингу 4), Норвегії (індекс 84, позиція у рейтингу 7), Нідерландах (індекс 82, позиція у рейтингу 8) та ін.² По-третє, офіційний сайт КНАВ не вирізняється активністю у системному висвітленні успіхів та проблем протидії корупції у цій країні.

Специфіка ще однієї моделі спеціалізованих інституцій з боротьби проти корупції полягає в тому, що служби боротьби проти корупції

¹ Латвія – Рейтинг восприяття корупции. URL: <https://knoema.ru/atlas/Латвия/Рейтинг-восприяття-коррупции>.

² Індекс сприйняття корупції-2019 та дослідження, на основі яких він розрахований. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/>. *Примітка.* У рейтингу країн Латвія у 2019 р. посіла лише 44 сходинку. На пострадянському просторі, до речі, це не найкращий результат. Адже Латвію випередили такі країни колишнього СРСР, як Естонія (18 позицій) та Литва (35 позиція).

«вмонтовані» в структуру правоохоронних органів. Варіаціями такої моделі є різні формати спеціалізованих підрозділів (служб) саме у складі інституцій, покликаних боротися правопорушеннями. Таким чином, подібні підрозділи (служби) можуть бути частиною або поліцейських органів, або органів прокуратури.

До антикорупційних підрозділів, що створені у складі прокуратури, належать, наприклад, Спеціальна прокуратура проти корупції та організованої злочинності в Іспанії (Special Prosecutor's Office against Corruption and Organized Crime), Румунський національний антикорупційний діректорат (Romanian National Anti-Corruption Directorate), Управління з припинення корупції та організованої злочинності у Хорватії (Croatian State Prosecutor's Office for the Suppression of Organized Crime and Corruption) та ін.

У свою чергу, у складі поліцейських відомств створені і функціонують Центральне управління боротьби з корупцією в Бельгії (Central Office for the Repression of Corruption), Національне управління з розслідування та кримінального переслідування злочинів у сфері економіки і навколишнього середовища у Норвегії (Norwegian National Authority for Investigation and Prosecution of Economic and Environmental Crime) та ін. При цьому ці спеціалізовані підрозділи поєднують в собі компетенцію з розслідування фактів корупції та обвинувачення (наприклад, як у Румунії), а в деяких випадках виконують ще й профілактичну функцію¹ (наприклад, як у Норвегії, Бельгії, Іспанії, Португалії та ін.).

Інколи в межах другої моделі спеціалізованих інституцій з боротьби проти корупції взагалі йдеться про органи з достатньо вузьким спектром функціональних можливостей. Прикладами останніх є відділи внутрішньої безпеки у структурі правоохоронних органів із вузькою юрисдикцією виявлення і розслідування корупції серед

¹ Jasper Johnson, Herald Mathisen, Hannes Hechler, Luís de Sousa. How to monitor and evaluate anti-corruption agencies: Guidelines for agencies, donors, and evaluators / Anti-CorruptionResource Centre. U4 Issue. 2011. No 8. P. 20. URL: <http://www.u4.no/publications/how-to-monitor-and-evaluate-anti-corruptionagencies-guidelines-for-agencies-donors-and-evaluators-2/>.

своїх співробітників (Департамент внутрішніх розслідувань у кримінальній поліції Німеччини та Загін боротьби проти корупції в поліції метрополії у Великій Британії). Так, до функцій Департаменту внутрішніх розслідувань у кримінальній поліції Німеччини належить розслідування нестатутних зв'язків офіцерів поліції та представників злочинного світу, а також здійснення протидії корупції всередині державної адміністрації¹.

Чимало країн, антикорупційні структури яких належать до другого моделі спеціалізованих інституцій з боротьби проти корупції, у 2019 р. мали доволі високий індекс та позицію у рейтингу Transparency International (Норвегія (повторимося, індекс дорівнює 84, позиція у рейтингу 7), Німеччина (індекс 80, позиція у рейтингу 9), Велика Британія (індекс 77, позиція у рейтингу 12), Бельгія (індекс 75, позиція у рейтингу 17), Португалія та Іспанія (в обох країнах індекс 62, позиція у рейтингу 30)).

Нарешті, третя модель спеціалізованих антикорупційних інституцій включає в себе такі спеціалізовані інституції, що виконують одну або кілька запобіжних (превентивних) функцій. Такими функціями, зокрема, є розробка і координування політики у сфері боротьби проти корупції, дослідницька та аналітична діяльність, проведення навчання і надання консультативних послуг різним відомствам про існуючі корупційні ризики, можливі заходи щодо їх нейтралізації тощо. Таким чином, подібні інституції можуть відповідати за: проведення досліджень явища корупції; аналіз корупційних ризиків; моніторинг і координацію заходів із виконання антикорупційних програм та планів дій; перегляд та підготовку нормативно-правових актів у цій сфері; контроль за виконанням положень про конфлікт інтересів і декларування майна публічними службовцями; вироблення та впровадження кодексів етики; допомога в антикорупційному навчанні персоналу; консультування з питань етики на публічній службі; здійснення міжнародної співпраці і співпраці з громадян-

¹ Романюк Б.В. Світовий досвід створення та функціонування інституцій з попередження та боротьби з корупцією. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. №22. С. 7.

ським суспільством тощо¹. При цьому, як правило, подібні органи не виконують будь-яких повноважень правоохоронних органів. Водночас вони можуть здійснювати спеціальні контрольні функції, що додає їм особливих прав. Так, відомства, що здійснюють контроль за деклараціями про доходи посадових осіб, можуть мати право доступу до конфіденційної інформації². Прикладами розглядуваної моделі спеціалізованих антикорупційних інституцій є Центральна служба із запобігання корупції у Франції (Central Service for Prevention of Corruption), основними видами діяльності якої є збір інформації, проведення консультацій незалежних експертів із питань, пов'язаних із виникненням ризику корупції та справами про корупцію, за якими проводиться розслідування, просвітницька діяльність, участь у розробці та прийнятті кодексів етики в організаціях державного і приватного секторів тощо; Державна комісія запобігання корупції у Північній Македонії (State Commission for Prevention of Corruption), до обов'язків якої входить, зокрема, опрацювання та реалізація заходів щодо запобігання корупції і конфлікту інтересів у державних органах, а так само розробка та реалізація Державної антикорупційної програми, ведення реєстру та здійснення функцій із вибіркової перевірки декларацій про майно і доходи державних службовців, керівників підприємств та організацій державної форми власності, які наділені повноваженнями із розпорядження державними засобами, виклик осіб, які підозрюються у корупційних діях, для надання пояснень із цього приводу; Комісія запобігання корупції у Словенії (Commission for the Prevention of Corruption of the Republic of Slovenia), що виконує аналітичну, координаційну та запобіжну (превентивну) функції як в державному, так і в приватному секторах економіки, а також може притягувати до адміністративної відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства щодо декларування майна і запобігання конфліктів

¹ Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей / Організація економічного співробітництва і розвитку країн Східної Європи і Центральної Азії. Сост.: Клеменчич Г., Стусек Я, Гайка І. OECD, 2007. С. 26.

² Там само. С. 8.

інтересів, та ін.; Управління з урядової етики США (United States Office of Government Ethics), до основних обов'язків якого включається встановлення стандартів поведінки виконавчої влади; видання норм і правил, що тлумачать конфлікт інтересів; визначення меж для публічної та конфіденційної систем розкриття інформації про фінансові можливості для працівників органів виконавчої влади; розробка навчальних та освітніх програм для службовців з питань етики виконавчої влади; забезпечення належного функціонування окремих програм етичних відомств шляхом установлення вимог до них, підтримки та перегляду¹, та ін.

Якщо спробувати «виміряти» успіхи такого підходу до будування антикорупційних структур у тих чи інших країнах, то насамперед слід звернутися до вже згаданого вище рейтингу Transparency International. Так, значення індексу у цьому рейтингу Франції та США дорівнюється 69 (позиція обох цих держав у рейтингу 23), Словенії – 60 (позиція у рейтингу 35), Північної Македонії – 35 (позиція у рейтингу 106), Як бачимо, держави з подібними антикорупційними моделями посідають різні сходинки, відповідно й індекси у них різні. До того ж досвід не всіх цих країн можна вважати успішним з огляду на наведені нами показники рейтингу Transparency International.

Навіть невеликий огляд моделей спеціалізованих інституцій з боротьби проти корупції свідчить про те, наскільки ці моделі є чисельними та наскільки віднесення відповідних національних органів до однієї із перелічених вище моделей є умовним. Разом із тим запозичення, здавалося б, передових антикорупційних інституцій, що успішно функціонують в одних державах, іншими державами не завжди є успішним, адже існує багато причин, з яких подібні інституційні моделі «не спрацьовують» на національному ґрунті. Серед таких причин, зокрема, причини політичного, організаційного, економічного, правового, морального та ін. характеру. Але про одне можна сказати з великою ймовірністю – створення антикорупційних структур, що належать до

¹ United States Office of Government Ethics. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Office_of_Government_Ethics

тієї чи іншої моделі, є намаганням держави, бізнесу та громадянського суспільства мінімізувати прояви корупції та її наслідки.

Наприкінці огляду моделей спеціалізованих інституцій з боротьби проти корупції не можна не навести досвід найменш корумпованою країною в світі, яка протягом багатьох років посідає лідируючу позицію в щорічному рейтингу Transparency International. Йдеться про Данію, яка має низку особливостей, котрі представляють інтерес під час аналізу успіхів цієї країни у боротьбі з корупцією. Однією з особливостей датського досвіду антикорупційної політики є той факт, що ця політика спрямована на максимальне й ефективне знищення корупційних правопорушень як в державному, так і в приватному секторах економіки¹. Ще одна особливість полягає в тому, що в Данії, на противагу багатьом країнам, не існує окремого правоохоронного органу, який спеціалізувався б на виявленні та розслідуванні злочинів корупційного характеру. Та й взагалі відсутні будь-які спеціалізовані органи, діяльність яких пов'язувалася б виключно з упередженням корупційних практик. Однак заходи боротьби з корупцією в Данії практикують багато державних і приватних установ, що дотримуються політики абсолютної нетерпимості до корупційних проявів як у власній організації, так і при співпраці із зовнішніми партнерами, прописуючи відповідні положення в угодах, які укладаються між сторонами. Крім того, антикорупційні заходи вживаються різними донорськими агентствами, як-от: Торгова рада Данії, Агентство міжнародного розвитку, Агентство із кредитування експортних операцій, Фонд індустріалізації для країн, що розвиваються, та ін.²¹ До помітних рис антикорупційної політики слід віднести й високий рівень довіри населення до державних і правоохоронних органів, органів судової системи, а також велику увагу, що приділяється дотриманню принципів доброчесності у приватному секторі економіки держави. Без сумніву, всі ці особливості й зумовлюють той факт, що датчани зіштовхуються з проявами корупції якомога рідше.

¹ Лионов А. Ю. Антикоррупционная политика Дании. *Вопросы студенческой науки*. 2020. Вып. № 5 (45). С. 352.

² Методы борьбы с коррупцией в Дании в 2019 году. URL: <https://migrant-fms.ru/evropa/daniya/metody-borby-s-korrupsiej-v-danii-v-2019-godu/>.

2.2. Напрями розвитку державної антикорупційної політики у приватному секторі

Ефективна протидія корупції у приватному секторі є неможливою без якісного формування та реалізації антикорупційної політики. Антикорупційна політика – це постійне здійснювана, систематична, цілеспрямована діяльність держави у тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства, що полягає розробці, удосконаленні та реалізації стратегічних засад і тактичних заходів, спрямованих на усунення або блокування причин та умов корупції, удосконалення юридичної відповідальності за корупційні та пов’язані із корупцією правопорушення та формування антикорупційної культури¹. По суті, антикорупційна політика відіграє подвійну роль. З одного боку, вона визначає стратегічні та тактичні напрями майбутньої антикорупційної реформи в державі, координує діяльність усіх гілок влади у сфері запобігання корупції, забезпечує необхідні зміни у правовому регулюванні окремих суспільних відносин, що мають високий корупціогенний потенціал, закріплює обов’язок влади створювати та постійно удосконалювати сучасні антикорупційні механізми. З іншого боку, під час свого впровадження антикорупційна політика стає своєрідним індикатором ефективності запланованих антикорупційних заходів, дає можливість оперативно скорегувати ці заходи чи передбачити нові, більш ефективні антикорупційні механізми.

Необхідність формування та реалізації ефективної антикорупційної політики у кожній державі закріплена й у Конвенції ООН проти корупції². Так, відповідно до ч. 1 ст. 5 Конвенції, держави-учасниці

¹ Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади та місцевого самоврядування: моногр. / автор. кол.: В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін. ; за заг. ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і проф. В. Л. Федоренка. Київ : Видавництво Ліра-К, НАДУ, 2016. С. 17. URL: <http://academy.gov.ua/manage/pages/dop/8/files/79ef06ff-d20f-491f-81c9-d91d1eae0231.pdf>.

² Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

Конвенції зобов'язані розробляти й здійснювати або проводити ефективну скоординовану політику протидії корупції, яка б сприяла участі суспільства і яка відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, чесності й непідкупності, прозорості й відповідальності. Окрім цього, ч. 2 та ч. 3 ст. 5 Конвенції зобов'язують кожну держава-учасницю прагнути встановлювати й заохочувати ефективні види практик, спрямовані на запобігання корупції, а також періодично проводити оцінку відповідних правових інструментів й адміністративних заходів з метою визначення їхньої адекватності з точки зору запобігання корупції та боротьби з нею.

Основні засади антикорупційної політики держави закріплюються в антикорупційній стратегії. Під антикорупційною стратегією України слід розуміти нормативно-правовий акт, що містить чітку програму дій, спрямованих на зниження рівня корупції в Україні, шляхом усунення причин та умов корупції, комплексного застосування, адекватних заходів правоохоронними органами, а також шляхом широкого розгортання освітніх програм та пропаганди проти корупції. Визначає принципи, мету, завдання, пріоритети, механізми та очікувані результати реалізації державної антикорупційної політики в Україні¹. За змістом антикорупційна стратегія – це нормативно-визначений орієнтир, який конкретизований певним періодом часу, окресленою проблемою і прогнозованим результатом, а за формою – один із ключових та найважливіших елементів формалізації антикорупційної політики².

Переходячи до антикорупційної політики у приватній сфері, то слід зазначити, що окремі заходи щодо зниження корупції у приватному секторі в Україні були вперше визначені у Національній антикорупційній стратегії на 2011–2015 роки, що була схвалена Ука-

¹ Восьний В.І. Антикорупційна політика в Україні: навч.-метод. посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 80.

² Гречанюк Р. Національні антикорупційні стратегії в системі запобігання корупції України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3. С. 29–25. URL: <http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/36278/1/%D0%93%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf>.

зом Президента України № 1001/2011 від 21 жовтня 2011 року¹. Так, п. 13 Розділу V цього акту передбачав такі антикорупційні заходи: а) формування антикорупційної правосвідомості громадян шляхом запровадження соціально-просвітницьких програм, створення системи антикорупційної освіти в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах незалежно від форми власності; б) сприяння у забезпеченні прозорості діяльності громадських організацій, юридичних осіб приватного права; в) сприяння у створенні внутрішніх механізмів контролю та запобігання (виявлення) корупційним правопорушенням у приватному секторі.

Як можна побачити, майже усі ці антикорупційні заходи у приватному секторі мали доволі абстрактний характер та фактично дублювали окремі положення ст. 12 Конвенції ООН проти корупції, де визначені антикорупційні механізми у приватному секторі. Слід також відмітити, що Національна антикорупційна стратегія 2011–2015 рр. втратила чинність достроково у зв'язку з прийняттям наступної антикорупційної стратегії. Тому можливо через це зазначені заходи так і не були реалізовані в повній мірі.

14 жовтня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.»², яка незважаючи на вказаний у ній строк до 2017 р. продовжує діяти й зараз. Більш того, значна частина антикорупційних заходів реалізується, не зважаючи на порушені строки, й по сьогодні.

Чинна антикорупційна стратегія стала суттєвим кроком вперед порівняно з попередніми антикорупційними стратегіями та мала низку ключових особливостей, серед яких, зокрема: 1) вона була затверджена законом, а не указом Президента як попередня антикорупційна стратегія; 2) текст документу розроблявся з урахуванням аналізу офі-

¹ Указ Президента України № 1001/2011 від 21 жовтня 2011 р. «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text>.

² Закон України «Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.» № 1699-VII від 14 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text>.

ційних даних, результатів окремих соціологічних досліджень щодо оцінки рівня корупції та її поширеності в Україні; 3) це комплексний документ, який включає низку концептуальних організаційно-правових заходів, спрямованих на вирішення конкретних проблем та досягнення визначених цілей, містить чіткі індикатори оцінки ефективності та механізм моніторингу¹. Окрім цього, важливе значення для чіткого розуміння проблеми і мети реалізації антикорупційних заходів отримав опис зазначених пунктів у кожному напрямі запобігання корупції.

Слід також сказати, що на виконання заходів, передбачених зазначеною антикорупційною стратегією, уряд 29 квітня 2015 року затвердив «Державну програму щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки»², у якій конкретизувалися передбачені антикорупційною стратегією антикорупційні заходи, встановлювався строк та індикатори виконання, джерела фінансування та відповідальні за виконання суб'єкти.

Серед ключових напрямів антикорупційної політики у розділі 3 чинної антикорупційної стратегії було передбачено й такий напрям як «запобігання корупції у приватному секторі». Кінцеву мету антикорупційної політики у цій сфері було визначено як усунення корупційних передумов ведення бізнесу, формування сприятливого для відмови від корупційної практики бізнес-клімату та нетолерантного ставлення бізнесу до корупції. Досліджуваний підрозділ передбачав вісім заходів:

- 1) здійснити заходи, спрямовані на проведення дерегуляції економіки, забезпечення вільної конкуренції, адміністративної та судової реформ, реформувати правоохоронні та контролюючі органи;
- 2) прийняти нормативно-правові акти щодо неможливості допуску юридичних осіб, причетних до корупційних правопорушень, до пу-

¹ Костицький В. В., Томич п. М. Соціолого-правові виміри впливу законодавства на реалізацію антикорупційної політики держави. *Соціологія права* : науково-практичний журнал. 2017. № 3–4 (22–23). С. 3–9.

² Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265 «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF#Text>.

блічних ресурсів (брати участь у державних закупівлях, аукціонах, отримувати державні кредити, субсидії, субвенції, пільги з оподаткування тощо), щодо виконання юридичного обов'язку і чітких правил про повідомлення про корупційні правопорушення внутрішніми та зовнішніми аудиторами; забезпечити ефективне впровадження закону щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за корупційні правопорушення;

3) прийняти нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення прозорості ведення бізнесу та майнових відносин, зокрема щодо встановлення обов'язку фіксації фізичних осіб – фактичних вигодоодержувачів (бенефіціарів) юридичних осіб під час їх державної реєстрації та включення відповідної інформації до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців;

4) утворити інститут бізнес-омбудсмена, який представлятиме інтереси бізнесу в Уряді України, та установити за його участю на постійній основі діалог з бізнесом з метою підвищення рівня обізнаності про ризики корупції та наявні рішення для приватного сектору, отримання порад від бізнесу щодо реформування відповідного законодавства (господарського законодавства, законодавства про бухгалтерський облік та аудит, податкового законодавства, законодавства про здійснення державних закупівель та іншого законодавства, що стосується приватного сектору) для обмеження можливостей для корупції;

5) розробити за участю представників бізнесу, об'єднань підприємців та професійних спілок стратегію щодо підтримки імплементації антикорупційних стандартів у приватному секторі (рекомендації ОЕСР щодо кращої практики у сфері внутрішнього контролю, етики та забезпечення дотримання законодавства, Бізнес-принципи Transparency International щодо боротьби з корупцією) та сприяти розвитку саморегулювання в приватному секторі;

6) забезпечити співпрацю із бізнесом в частині роз'яснення та практики застосування нових антикорупційних стандартів, установлених законом щодо відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення;

7) розробити та впровадити в життя на постійній основі спеціальні програми, спрямовані на забезпечення доступу підприємців до необхідної інформації, зокрема про адміністративні процедури, права та обов'язки підприємців, формування свідомості несприйняття корупційного способу поведінки, заохочення до інформування про факти корупції;

8) провести пілотні проекти «пактів доброчесності» в інфраструктурних проектах або інших проектах, що передбачають значні бюджетні витрати, шляхом формування тристороннього (уряд – бізнес – громадськість) механізму контролю за плануванням та реалізацією таких проектів, цільового та ефективного витрачання відповідних коштів.

Крім цього, певна частина заходів, спрямованих на запобігання корупції у приватному секторі, була передбачена й іншими положеннями чинної антикорупційної стратегії, серед яких, зокрема: ухвалення законодавства щодо визначення правових засад лобіювання та посилення громадського контролю за прийняттям рішень виборними посадовими особами, вжиття окремих заходів щодо запобігання корупції в публічних закупівлях, забезпечення вільного доступу до інформації, а також окремі заходи щодо реформування прокуратури та Національної поліції України тощо.

Аналіз низки офіційних та неофіційних звітів щодо результатів реалізації антикорупційної політики у період 2014–2020 рр. дає підстави вважати, що значна частина антикорупційних заходів у сфері запобігання корупції у приватному секторі, що були передбачені у Антикорупційній стратегії 2014–2017 рр. та Державній програмі щодо її реалізації, була виконана, хоча й з певним запізненням.

Так, 26 листопада 2014 р. Кабінет Міністрів України затвердив постановою «Положення про Раду бізнес-омбудсмена»¹. А 19 травня 2017 р. Рада бізнес-омбудсмена за підтримки Європейського банку реконструкції та розвитку і Організації економічного співробітництва та розвитку представила Всеукраїнську мережу доброчесності і комплаєнсу – нову ініціативу для бізнесу, який прагне працювати

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text>.

прозоро. Метою створення мережі було просування ідеї етичного та відповідального ведення бізнесу¹.

25 грудня 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про публічні закупівлі»², яким було фактично було заборонено допуск юридичних осіб, причетних до корупційних правопорушень, до публічних закупівель (ст. 17 цього Закону).

Національне агентство з питань запобігання корупції 02 березня 2017 р. затвердило «Типову антикорупційну програму юридичної особи» (рішення НАЗК № 75³), а 22 вересня 2017 р. – «Методичні рекомендації щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб» (рішення НАЗК № 734⁴).

Протягом 2016 р. НАЗК було створено спільну робочу групу з представників НАЗК і бізнесу та проведено спільну кампанію, спрямовану на інформування представників бізнесу про вимоги нового Закону «Про запобігання корупції». У цей же період НАЗК систематично поширювало інформації про антикорупційне законодавство, практику його застосування⁵, а також провело декілька тренінгів для представників приватного сектору.

В листопаді 2016 р. проведено першу міжнародну конференцію про шляхи боротьби з корупцією в приватному секторі під назвою «Антикорупційний комплаєнс в бізнесі: міжнародний досвід та українська практика». На конференції модератором був Президент Американської Торгової Палати в Україні (АСС) А. Гундер, а ключовими спікерами – член НАЗК О. Скопич та представники провідних ком-

¹ Всеукраїнська Мережі Добросчесності та Комплаєнсу. URL: <https://unic.org.ua>.

² Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n>.

³ Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.03.2017 № 75 «Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-17#Text>.

⁴ Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 22.09.2017 № 734 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0734884-17#Text>.

⁵ Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / М. І. Хавронюк, І. Б. Колушко, В. п. Тимошук та ін. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2017. 445 с. (с. 187). URL: http://185.65.244.102/img/zstored/files/AZ_final.pdf.

панії України. Серед компаній, що працюють над запровадженням комплаєнс-практик: Baker&MacKenzie, DLA Piper, KPMG Ukraine, DTEK, CMS Cameron McKenna, «Київстар», «Ідея Банк», ЕРАР Україна, «Youcontrol»¹.

Крім цього, у період з кінця 2014 до початку 2020 рр. було прийнято низку важливих законопроектів, які спрямовані на досягнення мети запобігання корупції у приватному секторі, серед яких: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів»², Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)»³, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відомостей про кінцевого бенефіціарного власника (контролера) юридичної особи»⁴, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності»⁵, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству»⁶ та деякі інші.

Слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна

¹ Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / [М. І. Хавронюк, І. Б. Коліушко, В. п. Тимошук та ін.]; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2017. С. 239. URL: http://185.65.244.102/img/zstored/files/AZ_final.pdf.

² Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» від 14 жовтня 2014 р. № 1701-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-18#Text>.

³ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12 лютого 2015 р. № 191-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-19#Text>.

⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відомостей про кінцевого бенефіціарного власника (контролера) юридичної особи» від 21 травня 2015 р. № 475-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-19#Text>.

⁵ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності» від 03 жовтня 2019 р. № 159-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-20#n145>.

⁶ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» від 05 грудня 2019 р. № 340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#n372>.

стратегія) на 2014–2017 роки» (розділ 6), оцінку ефективності антикорупційної політики України у приватному секторі можна здійснити на основі визначення рівня імплементації міжнародних стандартів у сфері антикорупційної політики. Так, Україна є учасником Стамбульського плану дій з питань боротьби з корупцією Антикоруційної мережі для Східної Європи та Центральної Азії Організації економічної співпраці та розвитку. Стамбульський план дій – це субрегіональна програма експертної оцінки, розпочата у 2003 році, яка підтримує антикорупційні реформи шляхом державних оглядів та постійного моніторингу виконання рекомендацій, які сприяють впровадженню Конвенції ООН проти корупції та іншим міжнародним стандартам та найкращій практиці¹. Експерти ОЕСР в останньому четвертому раунді моніторингу в рамках Стамбульського плану дій з питань боротьби з корупцією (2017 р.)² високо оцінили рівень імплементації Україною міжнародних стандартів у сфері запобігання корупції у приватному секторі економіки, які були рекомендовані у третьому раунді моніторингу (2015 р.)³. Експерти позитивно сприйняли останні заходи щодо спрощення ліцензування та отримання дозволів, практику розробки та впровадження антикорупційних програм державних і комунальних підприємств та юридичних осіб, що беруть участь у публічних закупівлях, запуск електронної системи публічних закупівель «ProZorro», покращення рівня прозорості ведення бізнесу та доступу до інформації, а також створення Ради бізнес-омбудсманів⁴. В цей же час, експерти зауважили, що Антикоруційна програма 2014–2017 рр. передбачала лише обмежений внесок у сприяння доброчесності бізнесу, а біль-

¹ Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/istanbulactionplan>.

² Anti-corruption reforms in Ukraine 4th round of monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>.

³ Антикоруційні реформи в Україні. 3-й раунд моніторингу в рамках Стамбульського плану дій по боротьбі з корупцією. С. 219. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/Ukraine-Round-3-Monitoring-Report-RUS.pdf>.

⁴ Anti-corruption reforms in Ukraine 4th round of monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan. С. 125. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>.

шість заходів Дорожньої карти «Doing Business» взагалі були відкладені та залишаються невиконаними. Фахівці ОЕСР підкреслили, що фундаментальна проблема звільнення української економіки від контролю олігархів ще не вирішена¹.

Експерти ОЕСР також надали новий блок рекомендацій (пункт 20) українській владі у сфері запобігання корупції у приватному секторі, які повинні стати перспективними напрямками розвитку держаної антикорупційної політики у найближчому часі та взяті за основу під час розробки нової антикорупційної стратегії. Серед рекомендації названі такі:

1. Забезпечити подальше виконання таких положень Антикорупційної стратегії 2014–2017 рр. щодо запобігання корупції у приватному секторі як: а) спрощення регулювання бізнесу та сприяння вільній ринковій конкуренції; б) заборона компаніям, причетним до корупційних правопорушень, використовувати державні ресурси, такі як публічні закупівлі, державні позики, субсидії та податкові пільги; в) встановлення зобов'язань зовнішніх та внутрішніх аудиторів повідомляти про корупційні правопорушення; г) підвищення рівня обізнаності компаній про заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами корупційних правопорушень та практику застосування цих правових норм; д) розглянути можливість введення правил лобювання, зокрема чітких правил участі бізнесу у розробці та прийнятті законів та нормативних актів.

2. Розробити розділ доброчесності бізнесу нової Національної антикорупційної стратегії на основі аналіз ризиків та консультації з компаніями та бізнес-асоціаціями.

3. Сприяти цілісності державних та комунальних підприємств шляхом їх системної реформи та впроваджувати ефективні антикорупційні програми на цих підприємствах, підвищуючи прозорість їх діяльності.

4. Посилити Раду бізнес-омбудсмана, створивши законодавчу базу для цієї установи в законі та надавши їй необхідні повноваження для ефективної роботи.

¹ Anti-corruption reforms in Ukraine 4th round of monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan. С. 125. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>.

5. Всебічна підтримка Української мережі доброчесності та компасне¹.

Варти сказати, що окремі із цих рекомендацій на сьогодні вже знаходяться у стані реалізації. Зокрема, в комітетах Верховної Ради України розглядаються чотири законопроекти щодо правового регулювання лобізму в Україні: проект Закону «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні»², проект Закону «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання»³, проект Закону «Про лобізм»⁴, проект Закону «Про лобістську діяльність»⁵. Крім того, на розгляді у комітетах також знаходиться проект Закону «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні»⁶. Сподіваємося, що в Україні найближчим часом відбудеться законодавче врегулювання лобізму та будуть створенні відповідно механізми для повноцінного проведення адвокаті (громадянського представництва) в нашій державі, тобто діяльності з представлення інтересів громадян та бізнесу шляхом їх участі в процесі прийняття рішень, націлених на зміну політики влади на місцевому або державному рівні; свідомості учасників процесу; законодавства⁷.

¹ Anti-corruption reforms in Ukraine 4th round of monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan. С. 126. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>.

² Проект Закону «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» № 3059 від 11.02.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68128.

³ Проект Закону «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання» № 3059–2 від 02.03.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68275.

⁴ Проект Закону «Про лобізм» № 3059–1 від 28.02.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68265.

⁵ Проект Закону «Про лобізм» № 3059–3 від 03.03.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68279.

⁶ Проект Закону «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні» № 3607 від 05.06.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69055.

⁷ Білецький А. Адвокатські компанії як форма участі громадськості в формуванні антикорупційної політики держави. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. С. 30–31. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_03_2017/pdf/10.pdf.

Вагомі рекомендації щодо перспектив розвитку антикорупційної політики у приватному секторі були зроблені й національними експертами, які займалися дослідженням оцінки ефективності та стану реалізації антикорупційної стратегії на 2014–2017 рр. Так, фахівці НАЗК рекомендують ухвалити Кодекс про адміністративні процедури, де будуть встановлені прозорі та чіткі підстави і умови проведення перевірок суб'єктів підприємницької діяльності¹, а також закон про нормативно-правові акти, в якому потрібно врегулювати такі питання: а) встановлення виключного переліку видів нормативно-правових актів; б) ієрархії нормативно-правових актів за їх юридичною силою; в) обов'язкових вимог до структури нормативно-правових актів; г) обов'язкових вимог щодо процедури ухвалення підзаконних актів; д) способів розв'язання всіх видів типових колізій між нормами права та подолання прогалін у законодавстві². На їх думку потрібно найближчим часом розробити та ухвалити законопроект, яким будуть реформовані контролюючі підрозділи органів митниці, органів податкової міліції з метою зміни їхньої основної функції з каральної на аналітичну і превентивну³.

Дослідник Леменов О. у «Альтернативному звіті з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики» (2019 р.) рекомендує у новій антикорупційній стратегії сформувати актуальний «порядок денний» антикорупційного комплаєнсу для представників бізнесу, а також дослідити та впровадити новітні підходи до запобігання корупції у приватному секторі в Україні⁴.

Аналізуючи оцінку виконання антикорупційної стратегії, науковці Марчук А. та Нестеренко О. зазначили, що недостатнім на сьогодні

¹ Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії. С. 27. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/2.1.-Assessment-Implem-UKR-1-2014-2017.pdf>

² Там само.

³ Там само.

⁴ Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики // [О. В. Калітенко, Д. О. Калмиков, І. Б. Коліушко та ін.]; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. С. 213). URL: https://www.pravo.org.ua/img/books/files/1553535186shadow_%20report_%20on_%20evaluating_%20the_%20effectiveness_%20of_%20state_%20anticorruption_%20policy_%20implementation_short.pdf.

залишається й обсяг застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, уповноважена особа яких скоїла таке корупційне кримінальне правопорушення¹. На сьогодні відомі лише поодинокі випадки застосування таких заходів до юридичних осіб. У зв'язку з цим, варто погодитися з цими науковцями, що такий стан справ створює почуття безкарності попри вчинення корупційних правопорушень, не сприяє саморегуляції приватного сектору та не забезпечує добросовісність у приватному секторі². Крім того, існують проблеми щодо невідповідності українського законодавства стосовно відповідальності юридичних осіб за корупцію найкращим світовим практикам: обсяг санкцій не є достатнім та стримувальним; види санкцій, порівняно з іншими країнами, є достатньо обмеженими; не забезпечені належні процесуальні механізми щодо притягнення до відповідальності юридичної особи, зокрема, в частині здійснення автономного провадження за корупційне правопорушення щодо юридичної особи, окремо від такого ж провадження проти фізичної особи, що вчинила правопорушення в інтересах юридичної особи³.

До речі, відділом кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України було підготовлено відповідний проект закону під назвою «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення правового регулювання застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за вчинення їх уповноваженими особами окремих корупційних кримінальних правопорушень», який було надіслано до Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності (вих. №465-01-23 від 30.12.2020). Завданням законопроекту стало: приведення кримінально-правового інституту заходів кримінально-правового характеру у відповідність до міжнародних стандартів та найкращих практик запобігання корупції, створення додаткових сти-

¹ Марчук А., Нестеренко О. «Оцінка виконання антикорупційної стратегії: досягнення та виклики». Київ : Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції Києво-Могилянської Академії «ACREC», 2017. С. 45. URL: <https://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/nalitychne-doslidzhennya.pdf>.

² Там само.

³ Там само.

мулів для розробки та вжиття необхідних та обґрунтованих заходів для запобігання і протидії корупції у її діяльності вітчизняних юридичних осіб, забезпечення активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення з боку уповноважених осіб юридичної особи.

Крім вищезазначеного, Марчук А. та Нестеренко О. також рекомендували забезпечити проведення інформаційно-просвітницьких та навчальних заходів щодо запобігання корупції в бізнес-діяльності у співпраці з представниками приватного сектору¹ та здійснити відповідні заходи, спрямовані на створення служби фінансових розслідувань (фінансової поліції)². Цікаво, що остання рекомендація недавно була втілена у життя. Так, Верховна Рада України 28 січня 2021 р. прийняла Закон України «Про Бюро економічної безпеки України»³. Цей закон був дуже позитивно сприйнятий Радою бізнес-омбудсмена. Як зазначив інспектор Ради бізнес-омбудсмена Олексій Співак, прийняття Закону про створення Бюро економічної безпеки сприятиме усуненню дублювання функцій правоохоронних органів та зменшенню непотрібного та невинновданого тиску на платників податків, а також сприятиме підвищенню ефективності розслідування економічних злочинів та покращить інвестиційну привабливість країни⁴.

У цілому, ми погоджуємося з баченням вищезгаданих експертів щодо перспективних та необхідних напрямів антикорупційної політики у приватній сфері. Тим більше побудова інституційної та нормативно-правової системи запобігання корупції повинна, в першу чергу, відповідати міжнародним стандартам (зокрема, конвенціям ООН та Ради Європи проти корупції, а також рекомендаціям ГРЕКО та Стамбульського плану дій антикорупційної мережі ОЕСР) і передовій

¹ Марчук А., Нестеренко О. «Оцінка виконання антикорупційної стратегії: досягнення та проблеми». Київ : Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції Києво-Могилянської Академії «ACREC», 2017. С. 27. URL: <https://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/nalitchne-doslidzhennya.pdf>.

² Там само. С. 46.

³ Рада прийняла закон про створення Бюро економічної безпеки / Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/28/670461>.

⁴ Аналіз Закону про БЕБ від Олексія Співака, інспектора Ради бізнес-омбудсмена. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/201304_byuro-ekonomchno-bezpeki-ukrani-shcho-peredbacha-priynyatyy-zakon-ta-yak-mozhlyv-nasldki-dlya-bznesu.

світовій практиці, а також певним чином враховувати особливості й української юридичної системи¹. В цей же час, хочемо запропонувати й деякі свої напрями антикорупційної політики у приватному секторі, які б могли сприяти протидії корупції у цій сфері суспільного життя.

По-перше, рекомендуємо все ж таки провести пілотні проекти «пактів доброчесності» в інфраструктурних проектах або інших проектах, що передбачають значні бюджетні витрати, шляхом формування тристороннього (уряд – бізнес – громадськість) механізму контролю за плануванням та реалізацією таких проектів, цільового та ефективного витрачання відповідних коштів. Цей захід було заплановано у Антикорупційній стратегії 2014–2017 рр., але не було виконано. На наш погляд, зазначений захід став би потужним стимулом для участі громадськості у запобіганні корупції у приватному секторі економіки, а також став би підґрунтям для поширення так званої корпоративної соціальної відповідальності в Україні. Соціальна відповідальність бізнесу передбачає відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів, а також гармонійне співіснування взаємодії та постійний діалог із суспільством, участь у вирішенні найгостріших соціальних проблем².

По-друге, рекомендуємо поступово вживати заходи щодо детінізації економіки, забезпечення спрощеної системи доступу до кредитування та отримання дотацій/субвенцій вітчизняними суб'єктами господарювання.

По-третє, рекомендуємо розробити та вжити заходи, які б були спрямовані на подальше відмежування бізнесу й влади та налагодження партнерства між цими суб'єктами на основі принципів справедливості та всебічної підтримки.

¹ Антикорупційна політика в Україні : мультимедійний навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/antikorruption/lectures/lecture_7.html.

² Нагорнова О. В., Ожема С. В., Овчиннікова О. Р. Корпоративна соціальна відповідальність в управлінні трудовими ресурсами. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2018. Вип. 20. С. 208. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/6787/3/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%2020%20-%20%D0%BE%D1%82%20%D0%9D%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9%21%20%281%29-207-214.pdf>.

По-четверте, уряду потрібно розробити та систематично вживати заходи щодо запобігання корупції у різних підгалузях економіки та сферах державного управління, зокрема, у паливно-енергетичному секторі, у податковій та митній сфері тощо.

Не зайвим було б й запровадження НАЗК антикорупційного моніторингу у приватному секторі економіки, а саме діяльності зі збору, узагальнення, аналізу та оцінки інформації, що стосується ефективності антикорупційного законодавства та заходів, що використовуються державою проти корупції, стану правозастосовної практики у сфері протидії корупції, сприйняття та оцінки рівня корупції інститутами громадянського суспільства¹.

В свою чергу, оцінюючи перспективи антикорупційної політики у приватному секторі, слід сказати, що перелічені вище антикорупційні заходи та механізми не повністю відображені у проекті нової антикорупційної стратегії України на 2020–2024 рр.². Так, у підрозділі 3.4.4 («Високий рівень толерування корупції у приватному секторі економіки») проекту Закону про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки передбачено наступні очікувані стратегічні результати у сфері запобігання корупції у приватному секторі:

1) внесено зміни до законодавства, які запроваджують стимулювання приватного сектору для підвищення добропорядності ведення бізнесу;

2) налагоджено постійну та ефективну співпрацю між органами державної влади, бізнес-середовищем, Радою бізнес-омбудсмена та Всеукраїнською Мережею Доброчесності та Комплаєнсу з питань забезпечення законних інтересів бізнесу, аналізу системних проблем та розробки змін до законодавства, просування культури доброчесного, етичного та відповідального ведення бізнесу;

¹ Кулик К. Д. Щодо питання запровадження антикорупційного моніторингу в Україні. Юридична осінь 2020 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 23 листоп. 2020 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 130.

² Проект Закону «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки» № 4135 від 21.09.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007.

3) розроблено за участю Ради бізнес-омбудсмена, представників бізнесу, ініціатив колективної дії, об'єднань підприємців та професійних спілок концепцію імплементації антикорупційних стандартів у приватному секторі;

4) надано методичну допомогу суб'єктам господарювання приватного права щодо практики застосування антикорупційних стандартів, виявлення у своїй діяльності корупційних ризиків, а також розробки та реалізації ефективних антикорупційних програм, спрямованих на усунення цих ризиків;

5) у співпраці з бізнес-середовищем забезпечено сприяння юридичним особам приватного права у розробці та вдосконаленні кодексів доброчесності на основі провідних практик корпоративного управління;

6) запроваджено ефективні механізми верифікації інформації про кінцевих бенефіціарних власників юридичних осіб приватного права у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

7) прийнято Закон України «Про адміністративну процедуру», який, зокрема, визначає право особи бути вислуханою перед загрозою прийняття несприятливого адміністративного акта; забезпечує прийняття збалансованих рішень, які законно врівноважуватимуть публічні та приватні інтереси; визначає особливості адміністративного провадження у справах з великою кількістю осіб; закріплює обов'язок мотивувати рішення та зазначати порядок їх оскарження;

8) прийнято Закон України «Про адміністративний збір», який, зокрема, визначає поняття, види та функції адміністративного збору, принципи встановлення, сплати та використання адміністративного збору;

9) на законодавчому рівні встановлено обов'язок внутрішніх аудиторів повідомляти про виявлені ними факти вчинення корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень¹.

¹ Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2024 роки : проект за результатами публічного обговорення. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf>.

Серед недоліків зазначеної редакції антикорупційної стратегії слід назвати: відсутність опису мети запобігання корупції у цій сфері та постановки проблеми, як це було зроблено у Антикорупційній стратегії 2014–2017 рр. Окрім цього, лише часткове відображені рекомендації, що були надані ОЄСР та національними експертами. Та взагалі деякі із перелічених напрямів антикорупційної політики у приватній сфері визначені доволі абстрактно.

Враховуючи, що законопроект 05 листопада 2020 р. було прийнято за основу із скороченням строку підготовки, вбачаємо, що редакція зазначеного підрозділу навряд чи буде суттєво змінена. Таким чином, результати зазначеної антикорупційної політики можна буде побачити лише у процесі реалізації нової антикорупційної стратегії.

Підсумовуючи все вищенаведене, ми погоджуємося, що незважаючи на повільний розвиток, запобігання корупції у приватному секторі поступово стає трендовим явищем для українського бізнес-середовища, яке забезпечує не тільки репутаційні бонуси для компаній, що запроваджують відповідні політики, а подеколи є дієвим механізмом в контексті боротьби з негативними явищами зловживань¹. В свою чергу ефективне запобігання корупції у приватній сфері потребує систематичного удосконалення вже існуючих антикорупційних механізмів та вираженого науково-обґрунтованого підходу до нових антикорупційних заходів. На наш погляд, Україна повільно, але рухається у вірному напрямку.

==== 2.3. Антикорупційні розслідування в Україні та за кордоном

Певний науковий інтерес для дослідження корупції у приватному секторі економіки становить вивчення найбільш відомих анти-

¹ Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики // [О. В. Калітенко, Д. О. Калмиков, І. Б. Коліушко та ін.] ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. С. 213. URL: [https://www.pravo.org.ua/img/books/files/1553535186shadow %20report %20on %20evaluating %20the %20effectiveness %20of %20state %20anticorruption %20policy %20implementation_short.pdf](https://www.pravo.org.ua/img/books/files/1553535186shadow%20report%20on%20evaluating%20the%20effectiveness%20of%20state%20anticorruption%20policy%20implementation_short.pdf).

корупційних розслідувань проти юридичних осіб приватного права в Україні та за кордоном. Цей інтерес зумовлений необхідністю встановлення типових, найбільш прибуткових корупційних схем, що поширені у приватній сфері, особливостей нарахування розмірів штрафних санкцій щодо компаній, уповноважені особи, яких вчинили корупційні кримінальні правопорушення в інтересах цих компаній, а також механізмів звільнення юридичних осіб від застосування до них кримінальної відповідальності чи заходів кримінально-правового характеру. Крім цього, можливою метою цього підрозділу є спроба показати представникам вітчизняних компаній негативні корпоративні наслідки вчинення їх працівниками корупційних правопорушень, тим самим зацікавити їх в ефективному запровадженні антикорупційного комплаєнсу у діяльності юридичної особи.

Як вже зазначалося, у світі існують окремі акти антикорупційного законодавства, що мають екстериторіальну дію, тобто їх юридична сила поширюється й за межами держав, в яких вони були прийняті чи затверджені. Найбільш відомими такими актами є федеральний Закон США про корупцію за кордоном (Foreign Corrupt Practices Act; скор. – FCPA) 1977 р. та Закон Великобританії про хабарництво (United Kingdom Bribery act) 2010 р. Окрім цього, існують й інші аналогічні антикорупційні закони в країнах-членах ЄС, але їх застосування не набуло на сьогодні значного поширення на міжнародній арені.

Слід обов'язково зазначити, що юридична сила екстериторіальної дії федерального Закону США про корупцію за кордоном та Закону Великобританії про хабарництво пояснюється потужністю та глобальністю економіки зазначених держав, що створює потужні важелі впливу на компанії, що були викриті у вчиненні корупційних правопорушень, та фактичну неможливість відвернення від відповідальності за вчинення таких правопорушень.

У цьому підрозділі ми не будемо розкривати зміст зазначених вище актів антикорупційного законодавства, у зв'язку з тим, що їх окремі положення вже розглядалися у попередніх підрозділах цієї монографії та будуть розглядатися й у наступних. Лише позначимо суб'єктів, які наділені повноваженнями з виявлення, припинення, розслідування

та розкриття корупційних правопорушень, що вчиняються уповноваженими особами юридичних осіб. Так, федеральний Закон США про корупцію за кордоном закріплює такі повноваження за двома федеральними органами: Міністерством юстиції США (Department of Justice; скор. – DoJ) та Комісією США з цінних паперів і фондового ринку (Securities and Exchange Commission, скор. – SEC). В свою чергу, у Великобританії аналогічні повноваження має спеціалізований орган прокуратури – Агентство по боротьбі з особливо небезпечною організованою злочинністю (Serious Fraud Office, скор. – SFO), який займається найбільш серйозними та складними випадками шахрайства, хабарництва і корупцією на найвищому рівні¹. Аналогічні структури мають й країни ЄС.

Отже, розглянемо більш детально практику застосування зазначених вище законів.

Необхідно розпочати з того, що результати нашого дослідження підтверджують думку Голови Правління Професійної асоціації корпоративного управління Олександра Окунєва про те, що сучасний стан правозастосування цих законів характеризується такими тенденціями як:

1. Стійкий тренд на збільшення розміру штрафів.
2. Все більш активне міжнародне співробітництво під час антикорупційних розслідувань.
3. Порухення кримінальних справ в юрисдикціях скоєння злочинів після врегулювання позовів DOJ і SEC.
4. Кримінальне переслідування посадових (фізичних) осіб за діяння значної давності.
5. Наявність ефективної антикорупційної програми виключає (пом'якшує) відповідальність.
6. Співпраця з органами слідства й наявність у компанії системи комплаєнс є аргументами для зменшення розміру штрафів².

¹ About us / SFO – Serious Fraud Office. URL: <https://www.sfo.gov.uk/about-us>.

² Окунєв О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс : посібник для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), CIPE. 2018. С. 32. URL : <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf>.

У таблиці 1 наведено узагальнені дані щодо кількості компаній, що були притягнуті до юридичної відповідальності за порушення Закону США про корупцію за кордоном та сумарний розмір сплачених штрафів за 2008–2020 рр.

Таблиця 1

Кількість компаній, що були притягнуті до юридичної відповідальності за порушення Закону США про корупцію за кордоном та сумарний розмір сплачених штрафів з 2008 по 2020 рр.¹

Рік	Кількість компаній, притягнутих до відповідальності	Сумарний розмір сплачених штрафів (дол. США)
2008	11	890 млн.
2009	11	644 млн.
2010	23	1,8 млрд.
2011	15	508,6 млн.
2012	12	259,4 млн.
2013	12	508,6 млн.
2014	10	731,1 млн.
2015	11	1,56 млрд.
2016	27	2,48 млрд.
2017	11	1,92 млрд.
2018	16	2,89 млрд.
2019	14	2,9 млрд.
2020	12	6,4 млрд.

Як можна побачити з таблиці, у 2020 р. було поставлено абсолютний рекорд щодо сумарного розміру сплачених штрафів за весь період моніторингу та взагалі чинності FCPA. У цього році DOJ і SEC успішно провели антикорупційні розслідування відносно 12 компаній та наклали штрафні фінансові санкції на загальну суму в \$6,4 млрд. Для порівняння: у 2019 р. 14 компаній заплатили (тоді) рекордних \$2,9 млрд. за порушення FCPA.

¹ Дані взяті з сайту: FCPA Blog Lists / The FCPA Blog. URL: <https://fcpublog.com/lists/>.

За 2020 р. найбільший штраф за порушення FCPA заплатила велика інвестиційна компанія Goldman Sachs – \$3,3 млрд., а найменший – відома американська фармацевтична компанія Cardinal Health – \$8,8 млн. за вчинення корупційних злочинів в Китаї. Цікаво, що Goldman Sachs за результатами 2020 р. зайняла перше місце у рейтингу найбільших сплачених штрафів за порушення FCPA за всю історію чинності цього закону та посунула з першого десятку цього списку інженерно-будівельну та сервісну компанію KBR, у зв'язку з чим стала єдиною американською компанією у так званому «Top Ten FCPA Enforcement Actions»¹.

До речі, сам список десяти компаній, що заплатили найбільші сумарні штрафні санкції за всю історію застосування антикорупційних законів станом на 2020 р. можна побачити у таблиці 2.

Таблиця 2

Список десяти компаній, що сплатили найбільші сумарні штрафні санкції за всю історію застосування антикорупційних законів станом на 2020 р.²

№	Компанія	Країна	Сума штрафу (дол. США)	Рік
11	Goldman Sachs Group Inc.	США	3,3 млрд.	2020
22	Airbus SE	Нідерланди / Франція	2,09 млрд.	2020
33	Petróleo Brasileiro SA – Petrobras	Бразилія	1,78 млрд.	2018
44	Telefonaktiebolaget LM Ericsson	Швеція	1,06 млрд.	2019
55	Telia Company AB	Швеція	1,01 млрд.	2017
66	MTS	Росія	850 млн.	2019
77	Siemens	Німеччина	800 млн.	2008

¹ Harry Cassin. The 2020 FCPA Enforcement Index. URL: <https://fcpublog.com/2021/01/04/the-2020-fcpa-enforcement-index>.

² Harry Cassin. Wall Street bank earns top spot on FCPA Blog top ten list. URL: <https://fcpublog.com/2020/10/26/wall-street-bank-earns-top-spot-on-fcpa-blog-top-ten-list>.

Закінчення таблиці 2

№	Компанія	Країна	Сума штрафу (дол. США)	Рік
88	VimpelCom	Нідерланди	795 млн.	2016
99	Alstom	Франція	772 млн.	2014
110	Société Générale S. A.	Франція	585 млн.	2018

Таким чином, лише перші десять компаній, що притягалися до відповідальності за порушення FCPA сумарно сплатили у бюджет США штрафів на майже \$12 млрд. Розглянемо більш детально антикорупційні розслідування та їх наслідки щодо цих компаній. Інформацію щодо зазначених антикорупційних розслідувань ми брали з офіційних джерел, а саме: з сайту Міністерства юстиції США.

Goldman Sachs Group Inc. (глобальна інвестиційна компанія зі штаб-квартирою в Нью-Йорку, та *Goldman Sachs (Malaysia) Sdn. Bhd.*, її малайзійська дочірня компанія, зізналися у змові, що порушує FCPA, що полягала у виплаті хабарів посадовцям Малайзії та Абу-Дабі на суму понад \$1,6 млрд. з метою отримання вигідних контрактів для *Goldman Sachs*, включаючи підписання трьох угод з *1Malaysia Development Bhd. (1MDB)* на загальну суму близько \$6,5 млрд., на яких фонд заробив сотні мільйонів лише на комісіях¹.

Airbus SE., світовий постачальник цивільних та військових літаків, що базується у Франції, погодився сплатити сукупні штрафи на суму понад \$3,9 млрд. у США, Франції та Великобританії для вирішення питання щодо звинувачення у хабарництві. Компанії використовувала сторонніх ділових партнерів для підкупу державних чиновників, а також неурядових керівників авіакомпаній у всьому світі, тим самим порушила низку законодавчих актів, у тому числі Закон про контроль за експортом зброї (АЕСА), Правила міжнародної торгівлі зброєю (ITAR) та FCPA. Так, посадові особи *Airbus* пропонувати та платити

¹ *Goldman Sachs Charged in Foreign Bribery Case and Agrees to Pay Over \$2.9 Billion.* URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/goldman-sachs-charged-foreign-bribery-case-and-agrees-pay-over-29-billion#:~:text=%E2%80%9COver%20a%20period%20of%20five,in%20fees%2C%20all%20to%20the>.

хабарі, зокрема китайським чиновникам, з метою збереження бізнесу та підписання контрактів на продаж літаків. Для того, щоб приховати платежі та приховати свою участь ділового партнера в Китаї, Airbus не платив діловому партнеру безпосередньо, а натомість здійснював платежі на банківський рахунок у Гонконгу від імені компанії, контрольованої іншим діловим партнером¹.

Petróleo Brasileiro SA – Petrobras, бразильська енергетична компанія, у 2018 р. уклала угоди з владою США та Бразилії, а також погодилася сплатити штрафні санкції для закриття провадження щодо порушення FCPA. Топ-менеджери Petrobras, включаючи членів правління, сприяли виплаті сотень мільйонів доларів хабарів бразильським політикам та політичним партіям, а потім підробляли фінансову та податкову звітність, щоб приховати виплати хабарів від інвесторів та регуляторних органів. Окремі керівники Petrobras, всупереч уставленому внутрішньому фінансовому та бухгалтерському контролю, підписували фальшиві суб-сертифікати Sarbanes-Oxley (SOX) 302 та фактично знали про корупційні схеми чи брали безпосередню участь у них².

Telefonaktiebolaget LM Ericsson, багатонаціональна телекомунікаційна компанія зі штаб-квартирою в Стокгольмі, погодилася сплатити штрафні санкції на загальну суму понад \$1 млрд. для закриття низки розслідувань щодо порушень FCPA. Компанія використовувала сторонніх агентів та консультантів для здійснення виплат хабарів державним чиновникам та / або для управління позабухгалтерськими грошовими фондами. Ці агенти часто залучалися за фіктивними контрактами та виплачувались за фальшивими рахунками-фактурами, а виплати їм неправильно обліковувались у бухгалтерській звітності.

Зокрема, у період між 2010 і 2014 рр. компанія Ericsson через свою дочірню фірму здійснила виплату хабарів у загальному розмірі на \$2,1 млн. високопоставленим урядовцям Джибуті з метою отримання

¹ Airbus Agrees to Pay over \$3.9 Billion in Global Penalties to Resolve Foreign Bribery and ITAR Case. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/airbus-agrees-pay-over-39-billion-global-penalties-resolve-foreign-bribery-and-itar-case>.

² Petróleo Brasileiro S.A. – Petrobras Agrees to Pay More Than \$850 Million for FCPA Violations. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/petr-leo-brasileiro-sa-petrobras-agrees-pay-more-850-million-fcpa-violations>.

контракту з державною телекомунікаційною компанією на суму приблизно 20,3 млн. євро на модернізацію мобільних мереж у Джибуті. Для реалізації схеми дочірнє підприємство Ericsson уклало фіктивний контракт із консалтинговою компанією та затвердило фальшиві рахунки-фактури для приховування виплат хабара. Співробітники Ericsson також склали проект звіту про належну перевірку, в якому не вдалося розкрити стосунки подружжя між власником консалтингової компанії та одним з високопоставлених урядовців.

У Китаї між 2000 і 2016 рр. дочірні компанії Ericsson виплатили десятки мільйонів доларів різним агентам, консультантам та постачальникам послуг, частина з яких використовувалася для фінансування подарунків, подорожів та розваг для іноземних посадових осіб, включаючи замовників державних телекомунікаційних компаній. Ericsson використовував цю схему, щоб виграти низку контрактів на території Китаю. Крім того, між 2013 та 2016 рр. дочірні компанії Ericsson здійснили виплати стороннім постачальникам послуг приблизно на \$31,5 млн. відповідно до фіктивних контрактів на послуги, які ніколи не виконувались. Ericsson свідомо неправильно характеризував ці платежі та неправильно фіксував їх у документах фінансової звітності.

У В'єтнамі між 2012 та 2015 рр. дочірні компанії Ericsson здійснили виплати консалтинговій компанії приблизно \$4,8 млн. для створення позабухгалтерських фондів, пов'язаних із клієнтами Ericsson у В'єтнамі, які використовувались для здійснення платежів третім особам. Подібним чином, в Індонезії, між 2012 і 2015 рр., дочірнє підприємство Ericsson здійснило близько \$45 млн. виплат консалтинговій компанії з метою створення позабанківських грошових фондів.

У Кувейті між 2011 і 2013 рр. дочірня компанія Ericsson пообіцяла виплату консалтинговій компанії приблизно \$450 тис., а потім уклала фіктивний контракт з консалтинговою компанією та затвердила фальшивий рахунок-фактуру за послуги, які ніколи не виконувались з метою приховування платежу. Після цього агент з продажу надав співробітнику Ericsson внутрішню інформацію про тендер на модернізацію мережі радіодоступу державної телекомунікаційної компанії в Кувейті. На підставі цього, дочірньою фірмою Ericsson було

укладено контракт на суму приблизно \$182 млн., а згодом Ericsson здійснив виплату консалтинговій компанії \$450 тис. та приховав це від бухгалтерської звітності¹.

Telia Company AB, стокгольмська міжнародна телекомунікаційна компанія, та *Coscom LLC*, її дочірня компанія в Узбекистані, погодилися сплатити загальний сумарний штраф у розмірі понад \$1 млрд для закриття звинувачень щодо порушення FCPA. Компанія через різних менеджерів та пов'язаних з ними компаніями заплатила приблизно \$331 млн. хабарів узбецькому урядовому службовцю, який був близьким родичем високопоставленого урядовця і мав вплив на узбецький урядовий орган, що регулював сферу телекомунікацій.

Telia та Coscom структурували та приховували хабарі за допомогою різного роду платежів. Хабарі неодноразово виплачувались приблизно між 2007 і 2010 рр., щоб Telia могла вийти на ринок Узбекистану, а Coscom отримати цінні телекомунікаційні активи та продовжувати працювати в Узбекистані².

Московське ПАТ «Мобільні телесистеми» (МТС), найбільша компанія мобільного зв'язку в Росії, і її дочірня фірма, що є резидентом Узбекистану, «KOLORIT DIZAYN INK LLC» («KOLORIT»), погодилися сплатити загальний штраф у розмірі \$850 млн. для закриття кримінального провадження щодо порушення FCPA.

МТС та KOLORIT через різних менеджерів та службовців своїх дочірніх фірм в Узбекистані «Uzdunrobita LLC» та «KOLORIT» виплатили приблизно 420 мільйонів доларів хабарів Гюльнарі Карімовій, колишній узбецькій чиновниці та дочці экс-президента Узбекистану, яка мала вплив на узбецький урядовий орган, що регулював сферу телекомунікацій. Хабарі неодноразово платили між 2004 і 2012 рр. за можливість МТС вийти на ринок Узбекистану через придбання Uzdunrobita, що компанія могла отримати цінні телекомунікаційні

¹ Ericsson Agrees to Pay Over \$1 Billion to Resolve FCPA Case. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/ericsson-agrees-pay-over-1-billion-resolve-fcpa-case>.

² Telia Company AB and Its Uzbek Subsidiary Enter Into a Global Foreign Bribery Resolution of More Than \$965 Million for Corrupt Payments in Uzbekistan. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/telia-company-ab-and-its-uzbek-subsidiary-enter-global-foreign-bribery-resolution-more-965>.

активи в Узбекистані. МТС та KOLORIT структурували та приховували хабарі за допомогою виплат компаніям-підрядникам, про які знали члени керівництва МТС та Uzdurobita. Зокрема, Uzdurobita здійснювала виплати благодійним організаціям та спонсорським компаніям, пов'язаним із Карімовою¹.

Siemens, другий у світі та найбільший у Європі міжнародний концерн, що працює у галузі електротехніки, електроніки, енергетики, машинобудування, медицини, зв'язку та світлотехніки, погодився сплатити сумарний штраф у розмірі \$800 млн.

Факти про систематичні хабарі, за допомогою яких менеджери Siemens добивалися вигідних зарубіжних контрактів, спливали на поверхню в 2006 р. Нелегальні схеми діяли в Siemens з 1998 по 2007 рр., при цьому менеджерами компанії була налагоджена система позабалансового обліку «тіньових» фондів і фальсифікації документів. Загальна сума незаконних або сумнівних транзакцій склала більше \$1,3 млрд. Зокрема, Еберхард Райхерт, колишній технічний керівник підрозділу основних проектів компанії Siemens, зізнався, що використовував контракт на 27 мільйонів доларів між компанією Siemens та компанією MFast Consulting AG, яка передбачала надання консультаційних послуг, з метою приховування хабарів аргентинським чиновникам за підписання контракту на суму \$1 млрд. на створення найсучасніших національних посвідчень (документ Documento Nacional de Identidad або проект DNI)².

VimpelCom, шоста за величиною телекомунікаційна компанія у світі, та її дочірня компанія «Unitel LLC», що є резидентом Узбекистану, через різних менеджерів та службовців платили хабарі узбецькому урядовому чиновнику, який був близьким родичем високопоставленого урядовця і мав вплив на узбецький урядовий орган, що регулював

¹ Mobile Telesystems Pjsc and Its Uzbek Subsidiary Enter into Resolutions of \$850 Million with the Department of Justice for Paying Bribes in Uzbekistan. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/mobile-telesystems-pjsc-and-its-uzbek-subsidiary-enter-resolutions-850-million-department>.

² Former Siemens Executive Pleads Guilty To Role in \$100 Million Foreign Bribery Scheme. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/former-siemens-executive-pleads-guilty-role-100-million-foreign-bribery-scheme>.

телекомунікаційну галузь. Компанії структурували та приховували хабарі за допомогою різних платежів фірмі-оболонці, яка належала іноземній посадовій особі. Хабарі, сумарний розмір яких був \$114 млн., неодноразово виплачувались у період між 2006 і 2012 рр., щоб VimpelCom міг вийти на ринок Узбекистану, а Unitel LLC отримати цінні телекомунікаційні активи та продовжувати працювати в Узбекистані. Крім того, VimpelCom визнав, що фальсифікував фінансову звітність та намагався приховати схему підкупу, класифікуючи виплати як операції з акціями, консультації та угоди про відмову та операції посередників¹.

Alstom SA, французька енергетична та транспортна компанія, визнала свою провину та погодилася заплатити штраф у розмірі \$772 млн. для закриття проваджень, пов'язаних із багаторічною схемою, яка передбачала хабарі на десятки мільйонів доларів у країнах світу, включаючи Індонезію та Саудівську Аравію, Єгипет і Багами.

Alstom Power Inc. (*Alstom Power*) та *Alstom Grid Inc.* (*Alstom Grid*), дві американські дочірні компанії, через різних менеджерів та службовців платили хабарі державним чиновникам, а також підробляли фінансову звітність у зв'язку з проектами електроенергетики, електромережі та транспорту для державних підприємств навколо світу, включаючи Індонезію, Єгипет, Саудівську Аравію, Багами та Тайвань. Наприклад, в Індонезії *Alstom*, *Alstom Prom* і *Alstom Power* платили хабарі державним чиновникам, включаючи високопоставленого члена парламенту Індонезії та високопоставлених членів державної електроенергетичної компанії *Perusahaan Listrik Negara*, в обмін на допомогу в забезпеченні декількох контрактів щодо надання послуг, пов'язаних з електроенергією, вартістю приблизно \$375 млн. Загалом *Alstom* заплатила понад \$75 мільйонів доларів, щоб забезпечити \$4 млрд. у проєктах по всьому світу, а прибуток компанії склав приблизно \$300 млн.

Крім того, *Alstom* та його дочірні фірми також намагався приховати схему підкупу, утримуючи консультантів, які нібито надавали

¹ VimpelCom Limited and Unitel LLC Enter into Global Foreign Bribery Resolution of More Than \$795 Million; United States Seeks \$850 Million Forfeiture in Corrupt Proceeds of Bribery Scheme. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/vimpelcom-limited-and-unitel-llc-enter-global-foreign-bribery-resolution-more-795-million>.

консультаційні послуги від імені компаній, але які фактично служили каналами для корупційних виплат державним чиновникам¹.

Компанія *Société Générale S. A.*, один з найбільших французьких фінансових конгломератів, що базується в Парижі, та її дочірня компанія погодилися сплатити загальний штраф у розмірі понад \$860 млн. для закриття кримінального провадження у США та Франції щодо порушення FCPA. Так, між 2004 і 2009 рр. *Société Générale* платила хабарі через лівійського брокера у зв'язку з необхідністю отримання 14 інвестицій від лівійських державних фінансових установ. За кожну транзакцію *Société Générale* сплачувала лівійському брокеру комісію у розмірі від півтора до трьох відсотків від номінальної суми інвестицій, здійснених лівійськими державними установами. Загалом компанія заплатила лівійському посереднику понад \$90 млн., частину яких лівійський брокер заплатив високопоставленим лівійським чиновникам, щоб забезпечити інвестиції від різних лівійських державних установ для *Société Générale*. В результаті корупційної схеми *Société Générale* отримав 13 інвестицій та одну реструктуризацію від лівійських державних установ на загальну суму приблизно \$3,66 млрд. та отримав прибуток приблизно \$523 млн.²

Слід сказати, що й Україна не залишається осторонь антикорупційних розслідувань на міжнародній арені. Розглянемо декілька антикорупційних розслідувань, які безпосередньо стосувалися України, що були наведені авторами посібнику для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми «Антикорупційний комплаєнс».

Справа *TEVA PHARMACEUTICAL* (2006). Мін'юст США заявив, що найбільший в світі виробник ліків ізраїльська компанія *TEVA Pharmaceutical* погодилися на зняття кримінальних звинувачень

¹ Alstom Pleads Guilty and Agrees to Pay \$772 Million Criminal Penalty to Resolve Foreign Bribery Charges. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/alstom-pleads-guilty-and-agrees-pay-772-million-criminal-penalty-resolve-foreign-bribery>.

² Société Générale S. A. Agrees to Pay \$860 Million in Criminal Penalties for Bribing Gaddafi-Era Libyan Officials and Manipulating LIBOR Rate. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/soci-t-g-n-r-ale-sa-agrees-pay-860-million-criminal-penalties-bribing-gaddafi-era-libyan>.

і виплату штрафу більш ніж в \$283 млн. у зв'язку зі схемами, що включають підкуп офіційних осіб в Росії, Україні та Мексиці. Ще \$236 млн. компанії погодилися виплатити по досудовому договору з американською Комісією з цінних паперів і ринків. У період з 2001 року по 2011 рр. компанія виплачувала українському чиновнику щомісячний «гонорар», а також організовувала подорожі і надавала інші цінні речі на загальну суму близько \$200 тис. В обмін на це чиновник використовував своє службове становище і вплив в українському уряді для сприяння реєстрації фармацевтичних препаратів TEVA. Імена, посади і відомча приналежність чиновників не називаються. Аналогічні звинувачення проти компанії були висунуті в РФ і Мексиці¹.

Справа *BK MEDICAL APS / ANALOGIC CORP.* (2016). Компанія BK Medical ApS, підконтрольна Analogic Corp., порушила FCPA у зв'язку зі своєю діяльністю в РФ, Україні, Ізраїлі, Казахстані та В'єтнамі. BK Medical ApS, що базується в Данії і займається виробництвом медичного обладнання, визнала, що за домовленістю з зарубіжним дистриб'ютором вартість поставленого нею обладнання була штучно завищена. Згодом, кошти, що залишилися за рахунок різниці між реальною вартістю обладнання і ціною, вказаною в платіжних документах, за вказівкою дистриб'ютора були перераховані на рахунки третіх осіб. У компанії визнали факт шахрайства з бухгалтерською звітністю та іншою документацією з метою приховати сумнівні платежі третім особам, в тому числі представникам державних установ. Для врегулювання претензій в рамках кримінального провадження в США Analogic Corp. погодилися виплатити штраф у \$3,4 млн., пішла на співпрацю з американською владою і правоохоронними органами інших країн, а також взяла на себе зобов'язання переглянути корпоративну політику, спрямовану на виявлення, усунення та запобігання порушень антикорупційного законодавства. Крім того, Analogic Corp. домовилася про врегулювання претензій в рамках цивільного

¹ Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс : посібник для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), CIPE. 2018. С. 34. URL : <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf>.

проведення з Комісією США з цінних паперів і бірж, погодившись виплатити штрафів на загальну суму понад \$11,4 млн.¹

Справа ARCHER-DANIELS-MIDLAND (2013). У грудні 2013 р. Комісія з цінних паперів і бірж США висунула звинувачення проти світового виробника харчових продуктів Archer-DanielsMidland (ADM) в нездатності запобігти незаконним виплатам, які проводила її дочірня компанія Альфред С. Топфер Інтернешнл Юкрейн Лтд. на користь українських чиновників, порушуючи тим самим вимоги FCPA. Розслідування Комісії довело, що дочірні компанії ADM в Німеччині (ACTI GmbH) і Україні (ACTI Ukraine) виплачували хабарі через посередників на загальну суму \$21 млн. з метою забезпечення повернення ПДВ. Платежі були приховані шляхом запису їх в бухгалтерському обліку як страхові премії та інші ділові витрати. Розслідування також довело, що система антикорупційного комплаєнс компанії ADM була недосконалою і недостатньою, а корупційні дії дочірніх підприємств ADM в іноземних юрисдикціях призвели до незаконного збагачення на суму \$33 млн.²

Окрім цього, на сьогодні окремі антикорупційні розслідування проти вітчизняних компаній веде НАБУ. Так, впродовж 2014–2015 рр. керівництво МАУ за сприяння службових осіб Державіаслужби України протиправно заволоділо коштами Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях в особливо великих розмірах. Зокрема, йдеться про збір, який всі авіакомпанії за законом (згідно пп. 3 та 4 ч.5 ст. 12 Повітряного кодексу України) зобов'язані сплачувати до Фонду за перевезених пасажирів та вантажі. Ці кошти МАУ стягувала з клієнтів з відповідним цільовим призначенням, але до Фонду їх не перераховувала. За два роки (починаючи з 2014-го) сума цієї несплати сягнула 147 млн грн. Наразі детективи НАБУ очікують на погодження проектів повідомлень

¹ Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс : посібник для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), CIPE. 2018. С. 34–35. URL : <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf>.

² Там само, С. 35.

про підозру з боку САП, після чого їх оголосять відповідним особам в межах кримінального провадження за фактом заволодіння коштами державного бюджету службовими особами МАУ за сприяння службових осіб Державіаслужби¹.

2.4. Доброчесність бізнесу і корпоративна етика

За результатами дослідження Топ-100 держкомпаній (у першому півріччі 2018 р.) України на предмет наявності та прозорості антикорупційних політик та каналів інформування про випадки їх порушення, яке проводилось компанією Ethicontrol², в період з 1 серпня по 1 вересня 2019 року, виявилось, що тільки 60 % державних підприємств мають викладену у відкритому доступі Антикорупційну програму, у 49 державних підприємств наявний Кодекс етики, як частина Антикорупційної програми, у 58 % з досліджуваних підприємств існує Кодекс корпоративної етики і тільки 9 % підприємств мають Кодекс як самостійний документ. Автори дослідження звертають увагу на те, що у переважній більшості підприємств де Кодекс з етики є частиною Антикорупційної програми він містить стандартні положення, які не відрізняються від положень типової Антикорупційної програми. Дане дослідження показує низький рівень запровадження етичних практик та доброчесності вітчизняним приватним сектором і формальність застосування антикорупційних вимог у своїй діяльності, що свідчить про нерозуміння їх дієвості. Адже співробітники будь-якого суб'єкта господарської діяльності є головним його ресурсом, бо несуть цінності та формують його «репутацію». Тому наявність культурних складових стає критичним фактором в протидії корупції і спонукає до розробки і впровадження основ корпоративної етики і доброчесності як необхідного елементу корпоративного управління.

¹ МАУ / Відкритий офіс НАБУ. URL: <https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/schemes/mau>.

² Дослідження Ліній Довіри ТОП 100 Держпідприємств України. Ethicontrol. URL: https://ethicontrol.com/uk/blog/SOC_TOP-100.

Із поширенням міжнародних економічних відносин проблеми етичного регулювання бізнесу наприкінці минулого століття набули інтернаціонального характеру. Корпоративна етика як один із напрямів управління сформувалась у складі так званого «етичного менеджменту» в 70-ті роки 20 століття. Теоретичні дослідження цієї тематики актуалізувалися у США в 80–90-ті роки 20 століття¹. Наслідком цього процесу стало створення узагальнених норм і правил поведінки в бізнес-діяльності. У зв'язку із цим зусиллями ООН, Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародної торгової палати було прийнято міжнародні зведення правил ведення бізнесу. Прообраз світової системи етичних стандартів можна побачити в «Принципах ведення бізнесу» «Круглого столу Ко». Вони були прийняті в 1994 році в швейцарському містечку Ко (Саух) лідерами бізнесу Японії, Західної Європи і Сполучених Штатів і до сьогоднішнього дня набули загального визнання в міжнародному діловому співтоваристві.

Питання етики знайшли своє втілення у створенні узагальнених норм і правил поведінки в бізнесовій діяльності, а саме: Сім принципів ведення бізнесу (1994 р., Швейцарія) містить головні принципи глобальної корпоративної відповідальності, представлені у 60 принципах; Глобальні принципи Салівана (1999 р.) – директиви загального порядку стосовно етики ділового спілкування, трудових відносин в організаціях та впливу діяльності транснаціональних компаній на навколишнє середовище; Глобальний пакт ООН (2000 р.) – представлений дев'ятьма принципами у використанні в діяльності транснаціональних компаній та ін². На сьогодні, одним із базових інструментів у сфері протидії корупційним проявам і формування культури відповідальності і чесності у приватному секторі є система менеджменту протидії корупції (СМПК) ISO 37001:2016, яка складається з міжнародно-визнаних та узгоджених вимог щодо

¹ Сливка О. А. Корпоративна етика як інструмент ефективного управління персоналом організації *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2017. № 1. С. 114–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2017_1_20.

² Харун О. А. Кодекс корпоративної етики як загальноприйнятий стандарт міжнародного бізнесу. URL: <http://global-national.in.ua/archive/20-2017/16.pdf>.

урегулювання питань запобігання корупції і запровадження ефективного комплаєнсу. Загалом, у міжнародних нормативно-правових актах висвітлено найкращі світові практики з питань морального регулювання підприємницької діяльності, а саме: із суспільством (навколишнє середовище), споживачами (насамперед безпека, право вибору і право на вимоги), співробітниками (умови праці, охорона здоров'я та гідна оплата), власниками та інвесторами (доступ до інформації, чесний розподіл прибутку, недоречність обману і т. д.), поставниками та конкурентами¹.

В різних країнах існують асоціації та установи, які сприяють створенню і підтримці програм, що підвищують добropорядність та етичну культуру в організаціях, для розвитку чесного успішного бізнесу. Зокрема, у США це Ресурсний центр з етики (The Ethics Resource Center (ERC)) – некомерційна, неупереджена дослідницька організація, що займається незалежними дослідженнями, які просувають високі етичні стандарти і практики в державних і приватних установах і протягом останніх є джерелом інформації і рекомендацій для фахівців з етики та комплаєнс у всьому світі. Ще одна членська асоціація і дослідна установа (The Ethics & Compliance Initiative (ECI)), дає організаціям можливість створювати і підтримувати програми, які підвищують добropорядність в організаціях. Ця організація протягом майже 25 років проводить дослідження з розуміння поглядів співробітників на етичні норми на робочому місці. А завдяки потужному періодичному звіту з ретельного глобального вивчення ділової етики Global Business Ethics Survey (GBES), що охоплює 18 країн, ECI розкривають нові ідеї, культурні зрушення, тенденції і фактори, що впливають на етичні норми. У Великобританії організацією, що займається просуванням високих стандартів ділової поведінки, заснованої на етичних цінностях є створений у 1986 році Інститут бізнес етики (Institute of Business Ethics (IBE)). В Інституті, основним слоганом якого є: «Етичне ведення бізнесу... робить бізнес кращим» постійно проводяться заходи, вебінари, ведуться блоги, проводиться навчання,

¹ Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию ; пер. с англ. М. : АСТ ; Ермак, 2004. 730 с.

організуються конфіденційні форуми для спеціалістів з ділової етики Professional Bodies' Business Ethics Network (ProfBEN), завдяки яким підвищується обізнаність щодо ділової етики та вирішуються проблеми, з якими доводиться стикатися при запровадженні етичних програм в організаціях.

В Україні питання етики та добросесності у бізнес-середовищі вирішуються Всеукраїнською Мережею добросесності та Комплаєнсу (UNIC) спільно з Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) в Україні. UNIC була заснована у 2017 р. Організація просуває ідеї відповідального та прозорого бізнесу та має на меті впровадження стандартів добросесності відповідно до кращих міжнародних практик. Участь в UNIC передбачає проходження сертифікації, прийняття стандартів прозорого ведення бізнесу, спільне протистояння корупції, отримання консультацій та підтримки світових експертів з питань етики та комплаєнсу. Аби покращити вирішення етичних проблем та інтегрувати принципи об'єктивності в корпоративну культуру, ПРООН і НАЗК розробили покрокові рекомендації щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у державному секторі. Цей практичний інструмент є також корисним для бізнес-спільноти, оскільки висвітлює, що таке конфлікт інтересів і як мінімізувати ризики неетичної поведінки в таких ситуаціях¹.

В Україні в останні роки активізувалася просвітницька робота з підвищення основ добросесності і корпоративної етики, що фінансуються міжнародними інституціями, завдяки яким суб'єкти приватного сектору мають нагоду налагодити співпрацю та дізнатися більше про основи ділової добросесності. За підтримки ПРООН в Україні у рамках проекту «Прозорість та добросесність публічного сектору», що фінансується Міністерством закордонних справ Данії розроблено безкоштовний онлайн курс «Конфлікт інтересів: треба знати!». В якому детально розглядаються термінологічні основи «конфлікт інтересів», «приватний інтерес», висвітлено алгоритми дій у разі виникнення конфлікту інтересів та надано основні рекомендації компаніям для

¹ Чотири кроки для покращення ділової добросесності в Україні. UNDP Ukraine. May 24, 2018. URL: <https://undpukraine.medium.com/>.

створення сильної культури доброчесності. Для створення діалогу та організації співпраці різних партнерів, UNIC у партнерстві з ПРООН постійно проводяться заходи. У 2018 році було організовано Тиждень ділової доброчесності (ТДД) із залученням понад 140 учасників. Захід відбувся вперше і став щорічною подією, спрямованою на просування комплаєнсу, ділової доброчесності та обміну досвідом. Після Тижня ділової доброчесності (ТДД) у Києві, семінари для бізнесу було проведено також у 8 регіонах України. До регіональних подій долучилося більше 350 представників бізнесу, державних органів, громадянського суспільства, навчальних закладів та ЗМІ. Активне проведення заходів щодо запровадження і підвищення базових культурних принципів у діяльності суб'єктів приватного сектору свідчить про їх важливість і доказану ефективність. Звертає на себе увагу і активність вітчизняної державної інформаційної підтримки бізнесу. З липня 2020 року запрацювала онлан-платформа «Дія.Бізнес» що надає безкоштовну підтримку, роз'яснення та містить корисні посилання для започаткування та успішного розвитку бізнесу. Завдяки даному ресурсу можна навчатися, отримувати безкоштовні онлайн-консультації, знайомитись з анонсами заходів, зокрема і щодо заходів з підприємницької етики для бізнесу.

Робота українського законодавця також охоплює широкий спектр областей, пов'язаних з антикорупцією та доброчесністю, розробкою національних та імплементацією міжнародних стандартів з таких питань, як хабарництво, закупівлі, управління державними фінансами, доброчесність державного та приватного секторів, незаконна торгівля, допомога в розвитку та податки питань. Україна працює над досягненням цих цілей, встановлюючи глобальні стандарти та надаючи інструменти для їх реалізації. Окрім надання даних та аналізу, Громадська рада доброчесності України (орган, який перевіряє суддів та кандидатів на відповідність критеріям доброчесності та професійної етики) скликається та працює з міжнародним співтовариством АСІ для обміну практикою та досвідом.

Усвідомлення ефективності симбіозу правової та культурної складових у приватній сфері щодо запобігання корупції на сьогодні вже

має і певне нормативне закріплення і визнання. Проте, науковці неодноразово відмічали дієвість такої єдності. Як слушно зазначав О. М. Костенко, в Україні слід спиратися на «концепцію морально-правової протидії корупції». Відповідно до цієї концепції формула протидії корупції має бути наступною «формування антикорупційної моральності у суспільстві плюс застосування антикорупційного законодавства»¹. Культура ведення бізнесу, в першу чергу, залежить від культурних особливостей людей, їх ментальних властивостей і переконань. Бізнес базується на механізмах, здійснюють і управляють якими люди. А люди потрапляють під вплив тих культур, у яких вони працюють, у яких народилися і вирости. Через те, від самого суб'єкта приватної сфери або власника, рівня його ділової культури, методів роботи залежить запровадження певних стандартів ведення бізнесу і, втому числі, ефективність антикорупційного комплаєнсу².

Західні експерти, також звертають увагу на те, що правові засоби боротьби з корупцією повинні використовуватися паралельно з неправовими формами протидії цьому явищу, а саме корпоративними механізмами ведення бізнесу. У зв'язку з цим постає проблема застосування поняття «етичність» до юридичної особи, якою є бізнес-організація³.

Слід зазначити, що у західній практиці підприємницької діяльності якщо компанії не дотримуються необхідних етичних та корпоративних правил або дозволяють втягувати себе в корупцію, вони стикаються з негативними правовими і комерційними наслідками. Зокрема, не запобігання корупції може привести до введення правових

¹ Костенко О. М. «Людський фактор» – основний антикорупційний засіб. *Часопис Київського університету права*. 2014. №4. С. 8–11.

² Новіков О. В., Панова С. В. Бізнес-культура як захід запобігання корупції у приватному секторі. Актуальні проблеми протидії злочинності : матеріали наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментал. темами у 2019 р. (м. Харків, 23 груд. 2019 р.) / редкол.: В. С. Батиргареева, В. І. Борисов, Д. п. Євтеєва та ін. Харків : Право, 2019. С. 243.

³ Мельничук Л. С. Етичне ведення бізнесу як особливий напрям економічної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 8. Частина 1. 2014. С. 103–106.

санкцій щодо компанії та / або корумпованого співробітника (штраф, ув'язнення), комерційним обмеженням (внесення до чорного списку, заборона на участь у державних торгах), крім того у таких компаній виникають репутаційні втрати, які, в кінцевому підсумку, знижують загальну прибутковість бізнесу¹. Виходячи з вищесказаного встановлено, що боротьба з корупцією сучасними корпоративними методами має стратегічне значення для бізнесу². Більш того, світові тенденції декламують недостатність простого запровадження етичних правил і культурних стандартів у корпоративне управління. Так, Кодекс корпоративного управління Великобританії тепер вимагає, щоб збори директорів давали оцінку і контролювали культуру. Недавні поправки до Кодексу корпоративного управління Японії і Кодексу корпоративного управління Нідерландів також підкреслюють важливість визначення, вимірювання та нагляду за культурою³.

Перш, ніж перейти безпосередньо до аналізу зазначеної проблеми, вважається доцільним навести визначення найважливіших для розкриття даної теми понять, а саме «добročесність», «етика бізнесу» та «корпоративна етика».

Добročесність – це глибока категорія, яка включає всі сторони моральності та, по суті, є трансформацією добра в професійну етичну сферу. Поєднання моральності та добра дає можливість окреслити площину добročесності особи, яка здійснює функції держави, зокрема: компетентність, вимогливість до себе, безкорисливість, чесність, твердість, сумлінність. За тлумачними словниками, синонімами прикметника «добročесний» є: чесний, цнотливий (який живе чесно, дотримується всіх правил моралі; який виражає чесність); правдивий, чистий (який виражає правдивість, чесність); порядний (не здатний

¹ Lucía Ixtacuy, Julián Prieto, Mónica Wills Anti-corruption revolutions: when civil society steps in. European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building. URL: https://www.againstcorruption.eu/wp-content/uploads/2014/12/ERCAS_-WP44.pdf.

² G. Vermeulen. European Union's measures to combat fraud and corruption in order to break the link between European Union's funding and organized crime. URL: https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/787/292/RUG01-001787292_2012_0001_AC.pdf

³ Ethical culture doesn't exist on its own! The blog by our Chair, Prof. David Grayson CBE. Blog 12 August 2020. URL: <https://www.ibe.org.uk/resource/ethical-culture-doesnt-exist-on-its-own.html>.

на погані, аморальні вчинки); незаплямований, незаплямлений, добрий (який нічим не зганьбив себе), моральний; добропристойний, добропорядний¹.

Уявлення про те, в чому суть добросчесності і як її досягти, були не лише частиною філософської проблематики, а й завжди відображали уявлення представників певної культури про те, як людина має влаштувати своє життя згідно з принципами добра, справедливості, честі тощо². У європейській філософії зацікавленість моральною проблематикою простежується з трьохсотих років до нашої ери, коли Арістотель виділив учення про моральні добросчесності. На думку Арістотеля, етичні добросчесності притаманні лише людині, вони є надбаними, формуються в процесі діяльності та відображають прагнення людини вищого блага (щастя)³. Сократ вважав, що добросчесність полягала в здатності керувати своїми переконаннями і протистояти хибним думкам інших людей, хоч би якими вони не були і скільки б їх не було⁴. Джереми Бентам зазначав, що добросчесність – це протилежність корисливості; пожертва власними інтересами спільній користі⁵.

Якщо подивитись на поняття добросчесність, то можна сказати що воно складається із двох різних понять «добро» і «чесність». І характеризується згідно тлумачному словнику української мови як «висока моральна чистота, чесність»⁶. Як етична категорія чеснота

¹ Світлана Глушенко. Що розуміти під професійною етикою та добросчесністю в контексті кваліфікаційного оцінювання суддів? *Закон і бізнес*. №42 (1288) 15.10–21.10.2016. URL: https://zib.com.ua/ua/125930-scho_rozumiti_pid_profesiynoyu_etikoyu_ta_dobrochesnistyu_v_.html.

² Черненко Н. Особливості вербалізації концепту ДОБРОСЧЕСНІСТЬ у лексико-семантичному просторі латинської, англійської та французької мов. *Studia linguistica*. Вип. 8. 2014. С. 515–519. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_85.

³ Стасевська О. А. Абсолютна етика в культурному просторі нового часу: до проблеми становлення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. №2 (16). 2013 С. 31–40.

⁴ Тофтун М. Г. *Сучасний словник з етики : словник*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 343. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/11783/contents>.

⁵ Світлана Глушенко. Що розуміти під професійною етикою та добросчесністю в контексті кваліфікаційного оцінювання суддів? *Закон і бізнес*. №42 (1288) 15.10–21.10.2016. URL: https://zib.com.ua/ua/125930-scho_rozumiti_pid_profesiynoyu_etikoyu_ta_dobrochesnistyu_v_.html.

⁶ Добросчесність // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 308.

(доброчесність) – позитивна моральна якість, зумовлена свідомістю і волею людини, яка є узагальненою стійкою характеристикою людини, її способу життя, вчинків; якість, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо і неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості¹. Надзвичайно показовою для аналізу особливостей ментальності українців є наявність у складі лексем «доброчесність» і «чеснота» категоріальної семи «чесність», що дозволяє стверджувати про таку особливість національного характеру, як бажання жити чесно, згідно з принципами добра і правди². Розбудова доброчесності має ширше значення за антикорупцію. Це універсальне явище, поєднане з прозорістю, підзвітністю, професіоналізмом, етикою, цінностями, правами людини, гендерною рівністю та ін. Політика системного навчання та успішної практики є необхідним для перетворення антикорупційних інструментів на культуру доброчесності³.

Доброчесність, як моральна категорія етики, на сьогодні, є одним із дієвих напрямків забезпечення боротьби з явищем корупції в різних сферах суспільного життя, у державних органах, судочинстві, науці і освіті, безпеці і обороні, бізнесі та ін.

На думку В. С. Бігуна доброчесність трактується неоднозначно, по-різному, наприклад, як принцип і водночас сукупність принципів («сукупність етичних принципів та визначених законом правил»). Як самостійний принцип доброчесність визначається як принцип і стандарт поведінки, зокрема державного службовця, вимога до судді (його поведінки) чи кандидата на посаду судді. Інколи доброчесність визначається як вимога до конкурсу, який, для прикладу, повинен

¹ Тофтул М. Г. *Сучасний словник з етики : словник*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 416. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/11783/contents>.

² Черненко Н. Особливості вербалізації концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ у лексико-семантичному просторі латинської, англійської та французької мов. *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 517. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_85.

³ Самооцінка стану виконання програми розбудови доброчесності. Звіт за результатами експертного аналізу в Україні (складова платформи оборонних реформ НАТО, створеної у 2007 році на підтримку Плану дій Партнерства з розбудови оборонних інституцій, затвердженого на Саміті в Стамбулі у 2004 році). Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/>; <http://surl.li/evni>.

проводитися із дотриманням з-поміж інших принципу добросесності, що є вимогою до його організаторів¹. Поняття етики та добросесності в Україні перш за все використовується саме у публічних правових відносинах. Законом України «Про державну службу» № 889-VIII від 10.12.2015 р. добросесністю визнається спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень. В освітній сфері використовується термін академічної добросесності. У ЗУ «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 р. та ЗУ «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р. під нею (академічною добросесністю) розуміють сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. У Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик менеджменту у банках України затверджених Постановою Національного банку України від 02.08.2004 № 361 дається поняття Кодексу етики у банківській сфері, для поширення у банківських установах єдиного розуміння корпоративної культури щодо управління ризиками. Міністерством оборони України було створено Тренувальний та навчальний центр з виховання добросесності на базі Національного університету оборони України. На сьогодні офіційно затверджено Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, Кодекс етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції, Кодекс етики працівників підрозділів внутрішнього аудиту Міністерства фінансів України, Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів, Правил етичної поведінки поліцейських, Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, Правил етичної поведінки працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, територіальних органів, під-

¹ Бігун В. С. Добросесність як юридичний термін і сенс. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 28.

приємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління та ін. Відтак питання етики суддів регулюється Кодексом суддівської етики, Законом України «Про судоустрій і статус суддів». На практиці вирішення питань, пов'язаних із етичними приписами суддів, охоплюються повноваженнями Громадської ради доброчесності, основним завданням якої відповідно до статті 87 Закону є сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання¹.

Досліджуючи питання етики та доброчесності суддів, фахівці Громадської ради доброчесності України дійшли висновку, що доброчесність охоплює такі категорії, як добро і чесність. Добро є етичною категорією, за якою здійснюється позитивне оцінювання певної поведінки, явища чи події; це благо, моральне, правильне, стверджувальне, позитивний початок; добро покликане на протистояння злу, поганому, руйнівному й негативному. Чесність розуміється як одна з основних граней людських чеснот, що відображає одну з найважливіших вимог моральності; чесність – це вміння визнавати неправоту, здатність ніколи не виправдовуватися, бути щирим у будь-якій ситуації. Вона вважається не правом, а обов'язком високоморальних людей. Найтісніше чесність поєднується зі справедливістю й порядністю, тому виокремлюються два види чесності: перед собою та перед іншими людьми².

Однак питання етики та доброчесності саме в приватному секторі в нашій державі досі не врегульовані ані на законодавчому рівні та хіба в практичному вимірі. Звідси постає необхідність у розгляді відповідних питань з урахуванням позитивних міжнародних напрацювань у цій сфері.

У міжнародному праві поняття доброчесності використовується як синонім законності у бізнесі. Чисті, ефективні та конкурентоспро-

¹ Про Громадську раду доброчесності. URL: <https://grd.gov.ua/pro-hromads-ku-radu-dobrochesnosti/>.

² Світлана Глушенко. Що розуміти під професійною етикою та доброчесністю в контексті кваліфікаційного оцінювання суддів? *Закон і бізнес*. №42 (1288) 15.10–21.10.2016. URL: https://zib.com.ua/ua/125930-scho_rozumiti_pid_profesiyonoj_etikoyu_ta_dobrochesnistyu_v_.html.

можні компанії допомагають забезпечити здоровіші ринкові відносини та підвищити довіру інвесторів. Уряди можуть сприяти підвищенню добросесності у бізнес-секторі, заохочуючи компанії до посилення внутрішнього контролю, дотримання етики та протидії корупції; створення надійних систем корпоративного управління; забезпечення їх транснаціональних підприємств відповідально та прозоро виконувати свої ділові операції; забезпечення належної ретельності; усвідомлення ризиків; і, працюючи з урядами в країні та за кордоном, конкуруючи справедливо та відкрито¹.

Щодо ризиків добросесності бізнесу у найкращих світових практиках запобігання корупції (Business integrity risks) зазначається, що бізнес-структура піддається ризику шахрайства та/або протиправної діяльності з боку працівників та третіх осіб (наприклад, корупція, відсутність прозорості, витік конфіденційної інформації, недотримання корпоративних процедур та правил)². Зокрема, при здійсненні своєї ділової діяльності майже будь-яка компанія покладається на субпідрядників, продавців та партнерів, які могли б вчиняти шахрайські дії спільно з працівниками на шкоду компанії. Крім того, бізнес працює в різних країнах, що характеризуються високим рівнем шахрайства та корупції, про які йдеться в «Індексі сприйняття корупції» Transparency International.

Етика бізнесу, в широкому сенсі, – це сукупність етичних принципів і норм, якими повинна керуватися діяльність організацій та їх членів у сфері управління і підприємництва³. Етика бізнесу є вивченням відповідності моральних норм людини діяльності і цілям ділової організації. За умов історичних змін в організації сучасного ділового світу етика бізнесу стає важливою складовою культури підприємництва та механізмом дієвого управління ризиками підприємства, у тому числі ризиками порушення законодавства, тобто комплаєнсу.

¹ Business integrity. Anti-corruption & integrity hub. URL: <https://www.oecd.org/corruption-integrity/Explore/Topics/business-integrity.html>.

² Business integrity risks. URL: [https://www.saipem.com/en/governance/internal-control-and-risk-management/risk-listing/business-integrity-risks#:~:text=The %20 Group %20is %20subject %20to,with %20corporate %20procedures %20and %20 regulations](https://www.saipem.com/en/governance/internal-control-and-risk-management/risk-listing/business-integrity-risks#:~:text=The%20Group%20is%20subject%20to,with%20corporate%20procedures%20and%20regulations)).

³ Шавкун І. Г. Методологічні проблеми концепції етичної компанії в бізнесі. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Вип. 39. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_39_4.pdf.

Відомо, що етика бізнесу як спеціальна етика містить у своєму визначенні описову і нормативну частини. З одного боку, вона відбиває прояв загальних принципів моралі у спеціалізованій сфері людської діяльності, фіксує і описує специфіку цього прояву. З іншого – виступає своєрідним зведенням моральних вимог – нормативів, за допомогою яких слід вирішувати конкретні проблеми, постійно супроводжуючі професійну діяльність бізнесмена. Бізнес-етика, відтак, виконує як суто теоретичну функцію, так і практичну (праксеологічну) функцію, будучи системою етичних орієнтирів у підприємницькій справі¹. Корпоративна етика, на відміну від універсальної, обумовлена особливостями діяльності і цілями даної організації, а також стереотипами поведінки, що історично склалися в даній організації. Вона є частиною ширшої, нормативної, системи, так званої корпоративної культури. Вона охоплює явища різних порядків: етичну оцінку як внутрішньої, так і зовнішньої політики організацій у цілому; моральні принципи членів організації, тобто професійну мораль; моральний клімат в організації; зразки моральної поведінки; норми ділового етикету². Таким чином, корпоративна етика – це дотримання етичних норм, а також правил поведінки, встановленими всередині будь-якої компанії для того, щоб не допустити обмеження інших інтересів, правильно організувати колективну діяльність, створити правильний мікроклімат усередині колективу, організації, фірми і т.д.³.

Ділова етика (або корпоративна етика) є формою прикладної або професійної етики, яка розглядає етичні принципи і моральні або етичні проблеми, які можуть виникнути у бізнес-середовищі. Ці норми, цінності, етичні і неетичні практики є принципами, які керують бізнесом. У розрізі юридичної сили етичні принципи поділяються на правові та корпоративні. Перші закріплені в Конституції та законах України і визначають обов'язок неухильного дотримання етичних

¹ Де Джордж Р. Т. Деловая этика : учебный курс для колледжей и университетов ; пер. с англ. Р. И. Столлера. М.: Прогресс ИД Ринол Классик, 2003. 736 с.

² Шавкун І. Г. Методологічні проблеми концепції етичної компанії в бізнесі. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2009. Вип. 39. С. 46.

³ Красницька Г. М. Корпоративна етика в сучасній організації. *Гілея* : науковий вісник. 2015. Вип. 102. С. 225.

норм у сфері професійної діяльності. У свою чергу друга група принципів міститься у сукупності правил поведінки – так званому Кодексі етики, або Корпоративному кодексі, затвердженому у компанії чи органі державної влади. Цей документ регламентує положення щодо заборони, процедури та ідеалів (стандартів) професійної діяльності¹. Його завданням (корпоративного кодексу) є не вирішення етичних проблем групи професіоналів, а встановлення пріоритетів розвитку організації та узгодження інтересів різних професійних груп², що зужує коло виникнення конфліктів інтересів і унеможлиблює вчинення сталих корупційних практик.

У зарубіжній управлінській практиці вироблена низка спеціальних заходів і методів, спрямованих на формування здорової етичної основи трудових відносин: корпоративні кодекси, що є зведенням принципів і правил ділової поведінки, центральним елементом корпоративної етики; «карти етики» – набір етичних правил і рекомендацій, що конкретизують етичний кодекс корпорації для кожного співробітника компанії; етичні комітети покликані виробляти етичну політику організації, а також вирішувати конкретні етичні проблеми, що виникають у ході повсякденної практики; навчання співробітників і керівників етичній поведінці здійснюється, як правило, через семінари і короткострокові курси³.

Формування корпоративної етики стало наслідком діяльності корпорацій. Тому питання етичної свідомості представників бізнесу стають ще більш актуальними. Це сприяє створенню кодексів, що регулюють поведінку як співробітників, так і підприємств та організацій в цілому⁴. Основним документом комплаєнс-програми, як правило, є

¹ Світлана Глушенко. Що розуміти під професійною етикою та добросесністю в контексті кваліфікаційного оцінювання суддів? *Закон і бізнес*. №42 (1288) 15.10–21.10.2016. URL: https://zib.com.ua/ua/125930-scho_rozumiti_pid_profesiynoyu_etikoyu_ta_dobrochesnistyu_v_.html.

² Мартиненко О. А. Корпоративна етика як превентивний фактор правопорушень в ОВС України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип.28. С. 104.

³ Петрунин Ю. Ю., Борисов В. К. *Етика бізнеса*. М. : Дело, 2000. С.106–107.

⁴ Красницька Г. М. Корпоративна етика в сучасній організації. *Гілея* : науковий вісник. 2015. Вип. 102. С. 224.

Кодекс корпоративної поведінки (Code of conduct). Саме в цьому документі регламентовані норми поведінки співробітників організації при взаємодії з клієнтами, іншими співробітниками, контрагентами, постачальниками, наглядовими органами та іншими третіми особами, з якими має справу той чи інший співробітник у процесі виконання своїх професійних обов'язків. Окрім Code of conduct, в компанії можуть бути розроблені такі документи як Кодекс корпоративної етики (Code of Ethics), Політика прийняття і дарування подарунків (Gift policy) та ін¹. Тож базовим нормативним актом, яким керується компанія, зазвичай, є *кодекс*. Такий кодекс може мати будь-яка організація – як велика корпорація, так і нечисленна структура. Кожна компанія розробляє свій кодекс і дає йому свою назву, наприклад: «Кодекс ділової етики» «Проктор енд Гембл» (Procter and Gambl), «Кодекс принципів ділової етики» «Юнілевер» (Unilever), кодекс етики компанії «Епл Консалтинг» (Apple-Consulting) «Кодекс ділової поведінки» «Кока-кола» (Coca Cola). За оцінкою журналу Fortune, у США 450 з 500 кращих американських компаній і майже 50 % усіх інших мають етичні кодекси. Серед українських компаній кодекси поведінки найчастіше приймають фірми з іноземним капіталом.

Корпоративним кодексом компанії називають повний перелік корпоративних правил, загальних цілей і цінностей. Цей документ визначає індивідуальні для кожної компанії місію, цінності та прийнятні для усіх працівників стандарти поведінки. Також в даному документі фіксуються принципи та основні підходи до взаємодії між працівниками, клієнтами, конкурентами, органами державної влади, правоохоронними органами, засобами масової інформації, політичними та громадськими організаціями.

Найчастіше, це великий документ, в якому до найдрібніших деталей прописані всі закони компанії. Він може включати: історію і місію компанії; структуру по відділам; процедури в компанії (прийом на роботу, адаптаційний процес, оцінка співробітників, навчання,

¹ Комплаєнс: why do we need it? *Юридична газета online*. № 19–20 (621-622), 15 травня 2018. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/komplaens-why-do-we-need-it.html>

норми звільнення); внутрішній розпорядок (робочий час, лікарняний, відпустка, святкові дні, робоче місце); політика компанії (конфіденційність даних, правила безпеки). Корпоративна етика у вузькому розумінні – один з важливих розділів корпоративного кодексу. Корпоративна етика компанії будується на спільних цінностях, традиціях і нормах поведінки співробітників. Її базу складають:

- а). Цінності компанії, які розділяє кожен співробітник.
- б). Дотримання загальної місії компанії.
- в). Віра в успіх компанії.
- г). Продуктивна співпраця між працівниками, що дозволяє досягати спільних цілей.
- г). Кар'єрний розвиток: тренінги, курси, підвищення кваліфікації.
- д). Мотивація, оцінка роботи, винагорода.
- е). Норми ділової поведінки, стиль одягу.

Сукупність цих характеристик і становить етичну базу. Кожен співробітник компанії, дотримується цих правил і тим самим формує корпоративну етику компанії. Постійний доступ до Кодексу етики повинні мати усі працівники компанії, а також її клієнти та партнери. Для цього доцільно опублікувати даний документ чи його витяг на веб-сайті компанії. Керівництво компанії має забезпечити ознайомлення усіх працівників із даним документом, демонструючи на власному прикладі свою прихильність щодо безумовного дотримання вимог та обмежень, визначених Кодексом етики.

Надзвичайно важливо зафіксувати чітку позицію компанії щодо недопустимості корупційних проявів, запобігання конфліктам інтересів, дискримінації працівників чи клієнтів та інших питань, пов'язаних із забезпеченням контролю за дотриманням встановлених норм (комплаєнс). При визначенні етичних цінностей доцільно врахувати особливості діяльності компанії, ринкові стандарти та наявні ризики. Якщо певні традиційні цінності компанія фактично сповідує впродовж тривалого проміжку часу, важливо їх зафіксувати для надання таким цінностям офіційного статусу.

Усі вимоги, правила та обмеження, що визначаються у Кодексі корпоративної етики мають бути максимально чіткими, що унеможливає їх неоднозначне трактування працівниками.

Надзвичайно важливо періодично доводити до працівників позицію вищого керівництва щодо обов'язкового дотримання вимог Кодексу корпоративної етики для попередження комплаєнс-ризиків в діяльності компанії. Процедури контролю за дотриманням вимог Кодексу етики чи періодичного перегляду таких вимог можуть виконуватись працівником чи підрозділом, які мають високий рівень довіри співробітників, або ж створеним для таких цілей колегіальним органом.

Перед запровадженням процедур контролю за дотриманням Кодексу етики потрібно провести відповідне *навчання усіх* працівників. Для цього можуть використовуватись різноманітні підходи, зокрема колективне вивчення практичних ситуацій, що виникали у взаємовідносинах працівників компанії чи інших учасників ринку. Також може практикуватись залучення до навчання зовнішніх консультантів чи працівників різних підрозділів компанії. Окремі компанії практикують навчання не лише своїх працівників, а й основних контрагентів, висуваючи умовою співпраці прийняття партнерами визначених компанією цінностей та правил поведінки. У цьому контексті становить інтерес і західна практика протидії корупції з використанням неправових засобів, зокрема, йдеться про програми антикорупційного навчання співробітників корпоративних структур.

Дана форма запобігання та протидії корупції довела свою ефективність в тих випадках, коли компанії, які взяли антикорупційну програму або Кодекс ділової етики, надають своїм співробітникам і діловим партнерам відповідне навчання з питань антикорупційних політик, цінностей і процедур компанії¹.

Конкретний зміст і періодичність навчання ґрунтується на оцінці корупційних ризиків, які є індивідуальними для кожної компанії, що дає можливість створювати індивідуальні корпоративні антикорупційні програми навчання. Регулярні і обов'язкові навчальні заходи забезпечують формування у співробітників знань і досвіду для виявлення

¹ Dzuiba A., Symkina A.. Prevention of corruption in the sphere of private economy: international standards and practice of their implementation/ Social and legal aspects of the development of civil society institutions: collective monograph. Warsaw: BMT Erida Sp.z.o.o., 2019. Part 1. Pp. 264–277.

і реагування на корупційні дії. Керівники компанії в обов'язковому порядку беруть участь у навчанні з тим, щоб вміти сформулювати ключові корпоративні стандарти у сфері протидії корупції. Персонал з високим ступенем ризику, наприклад, керівники відділу закупівель, проходять поглиблене спеціалізоване навчання. На заняттях з персоналом аналізуються стандартні ситуації, при яких можуть виникати корупційні ризики, розбираються практичні приклади, включаючи ті, які демонструють поведінку компанії і її окремих співробітників в конкретних ситуаціях, пов'язаних з корупційними ризиками. Для навчання можуть використовуватися медіаканали самонавчання, наприклад, інтернет-сайти, електронні повідомлення або комп'ютерні навчальні курси. Такі медіаканали повинні забезпечувати просте та маловитратне поширення навчальних матеріалів¹.

З метою посилення впливу на співробітників компаній навчання може бути організовано в особливих випадках або з особливих приводів, таким як організаційні зміни (наприклад, призначення нового керівника) або регулярні збори акціонерів. Навчальні семінари повинні бути документально зафіксовані з тим, щоб забезпечити можливість оцінки їх ефективності. Належні навчальні документи і записи дозволять компанії найкращим чином захистити себе у випадках звинувачення в корупції, включаючи процедури, пов'язані з відповідальністю за кримінальні правопорушення, вчинені керівниками і працівниками компанії.

У процесі реалізації корпоративної антикорупційної політики компанії можуть стикатися з несприятливими конкурентними умовами і навіть можуть стати об'єктом впливу з боку компаній, які не дотримуються антикорупційних стандартів. Однією з можливостей протидії таким ризикам є участь у спільних заходах разом з партнерами, які знаходяться в аналогічній ситуації і стикаються з аналогічними проблемами.

Компанії, корпорації, приватні підприємці, які беруть участь у спільних ініціативах, можуть більш ефективно досягати спільних цілей, ніж якби вони діяли окремо. Спільні заходи приватного біз-

¹ Інструмент електронного обучения для частного сектора «Борьба с коррупцией». Управление ООН по наркотикам и преступности и Глобальный договор Организации Объединенных Наций. URL: <http://thefightagainstcorruption.org>.

несу, які спрямовані на боротьбу з корупцією, можуть в деякій мірі компенсувати слабке національне антикорупційне законодавство і практику боротьби з проявами корупції у підприємницькій сфері. Загальні антикорупційні ініціативи можуть здійснюватися у приватному секторі економіки на основі розробки збалансованих стандартів взаємовідносин з більш великими компаніями, з державними органами, можуть включати спільну підтримку компаній і підприємців, які стикаються з корупцією.

У межах таких ініціатив у західних країнах створюються ділові асоціації певного регіону або комерційного сектора, які стають важливим інструментом підвищення ефективності антикорупційних ініціатив, юридичної підтримки бізнесу, вирішального питання протидії корупції¹.

Перевага колективних заходів полягає в тому, що вони є більш скоординованими і економічно вигідними, ніж самостійні зусилля компаній, що спрямовані на протидію корупції. Ділові асоціації стають платформами для досягнення компаніями угод та прийняття на себе зобов'язань щодо дотримання етичних стандартів та інших спільних антикорупційних заходів.

Використання принципів добросовісності та норм етики ділових відносин у бізнесі впливає на: регулювання відносин між економічними суб'єктами ринку на підставі виконання договірних зобов'язань та дотримання права (виконання сторонами контрактних зобов'язань, покриття збитків партнеру в разі заподіяння шкоди, запобігання порушень ділової практики й вільної конкуренції та ін.); культуру ділового партнерства, що базується на довірі, добропорядності, чесності, вмінні тримати своє слово, виключенні обману, безвідповідальності, зловживань довірою партнера, а також забезпеченні етичного ставлення підприємця до своїх працівників². Кодекс корпоративної етики має визначати індивідуальні для кожної компанії принципи та підходи до правил і стандартів поведінки усіх її працівників. Ефект від запровадження етичних стандартів настає тоді, коли працівники

¹ Lucía Ixtacuy, Julián Prieto, Mónica Wills Anti-corruption revolutions: when civil society steps in. European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building. URL: https://www.againstcorruption.eu/wp-content/uploads/2014/12/ERCAS_-WP44.pdf.

² Луков В. Этика бизнеса. *Международная жизнь*. 2004. Вып. 1. С. 77–85.

усвідомлюють свою особисту відповідальність за успіх компанії та сповідують її цінності. Досягнення такого результату потребує певного часу та зусиль, направлених на впровадження навчальних та контрольних процедур. Позитивні результати від впровадження вимог Кодексу корпоративної етики стануть відчутними не лише для працівників компанії, а й для її клієнтів та партнерів. Кодекс не повинен перетворюватись на формальний набір правил поведінки в межах компанії, а стати зобов'язанням кожного працівника діяти з дотриманням визначених етичних стандартів. Розробка та впровадження цього документа дозволить досягнути таких ключових *цілей*: зміцнити ділову репутацію компанії; забезпечити баланс між інтересами компанії, її власників, працівників та клієнтів; запобігти неприйнятній поведінці та порушенням; розвинути корпоративну культуру серед працівників; встановити контроль за дотриманням принципів доброчесності; отримати переваги при співпраці з міжнародними бізнес-партнерами і фінансовими інституціями.

===== 2.5. Антикорупційні комунікації бізнесу і органів влади у сфері запобігання корупції

Комунікації між бізнесом і органами влади представляють собою достатньо складний і багатоманітний процес, а налагодження зв'язків має важливе значення для ефективного обміну інформацією і уникнення непорозумінь в процесах взаємодії. Саме поняття комунікація походить від латинських слів «communication» (повідомлення, передача) та «communico» (робити загальним). При взаємодії організації з зовнішнім середовищем комунікація розглядається в інформаційному аспекті спілкування; слугує необхідним інструментом для координації управління за горизонталлю та вертикаллю; забезпечує необхідний рівень і умови взаємодії з оточуючими соціально-економічними структурами; дозволяє отримувати необхідну інформацію, на базі якої керівництво приймає рішення щодо вибору оптимального плану та напрямків розвитку з метою реалізації існуючих стратегіч-

них цілей¹. Підприємства змушені підпорядковуватися державному регулюванню і вести відповідну звітність, підтримувати комунікації з органами влади і державного управління, банками, постачальниками й іншими підприємницькими структурами, громадськими організаціями: профспілковими об'єднаннями, спілками споживачів тощо².

Наша держава ратифікуючи Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції взяла зобов'язання по вжиттю заходів, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, спрямованих на запобігання корупції в приватному секторі, посилення стандартів бухгалтерського обліку та аудиту в приватному секторі та, у належних випадках, установа ефективних, відповідних і таких, що стримують, цивільно-правових, адміністративних або кримінальних санкцій за невиконання таких заходів. Одним із заходів відповідно до ч. 2 ст. 12 Конвенції є сприяння співробітництву між правоохоронними органами та відповідними приватними юридичними особами.

Серед органів влади, можна виділити суб'єкти, які прямо або опосередковано запобігають або протидіють корупції. Відповідно до діяльності суб'єктів протидії корупції можна розглядати у такій послідовності: в антикорупційній політиці – Верховна Рада України (як законодавчий та контролюючий через відповідний профільний комітет орган), уряд, Національна рада з питань антикорупційної політики, Національне агентство з питань запобігання корупції; у запобіганні корупції – Національне агентство з питань запобігання корупції, органи прокуратури, відповідні органи державної влади, громадські організації, інші об'єднання; у притягненні до відповідальності, подальшому судовому розгляді та покаранні за корупцію – органи прокуратури та суду, Національне антикорупційне бюро України³.

¹ Теорія та практика управління суб'єктами підприємництва : колект. моногр. / за заг. ред. Т. В. Гринько. Дніпро : Видавець Біла К. О, 2020. С. 76.

² Кірев О. В. Типологія бізнес-комунікацій інноваційно-активного промислового підприємства *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2014. №4. С. 44.

³ Комірчій П. О. Правова характеристика нового антикорупційного законодавства / Громадська організація всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам. URL: <http://anticorruption.com.ua/pravova-harakteristika-novogo-antikorupecynogo-zakonodavstva-ukrayini-ta-stvorenih-na-yogo-zasadah-antikorupecynih-organyv.html>.

За компетенцію та впливом Шемякіним О. В. пропонується поділ суб'єктів антикорупційних заходів на три групи: суб'єкти із загальними повноваженнями; суб'єкти зі спеціальними повноваженнями; суб'єкти з повноваженнями учасника антикорупційних заходів. Як зазначає вчений, система суб'єктів протидії корупційним злочинам має діяти динамічно, реагуючи на будь-які корупційні правопорушення. Вона повинна мати такий елемент координації, на який і за допомогою якого можна було б спрямовувати і змінювати її діяльність, керувати нею¹.

До органів державної влади із загальними повноваженнями, можна віднести органи державної влади, що не створені спеціально для безпосередньої боротьби з корупцією але мають повноваження з формулювання векторних напрямків розвитку антикорупційної політики, а також її формування (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет міністрів, Національна рада з питань антикорупційної політики та ін.) До суб'єктів із спеціальними повноваженнями відносяться наведені у ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, а саме органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції. До даного переліку спеціально уповноважених суб'єктів доцільно було б включити і Службу Безпеки України. Відповідно до викладених у ст. 2 ЗУ «Про службу безпеки України» завдань входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки. На сьогодні, у межах своїх повноважень спецпідрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ у взаємодії з іншими підрозділами Служби, державними органами, неурядовими організаціями та іноземними партнерами постійно здійснюють організаційні та практичні захо-

¹ Шемякін О. В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ген. прокуратура України ; Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2013. С. 17.

ди, спрямовані на протидію корупції¹. Суб'єкти з повноваженнями учасника антикорупційних заходів не мають особливих повноважень в сфері боротьби із корупцією, але беруть участь у запобіганні та протидії їй, і у певних випадках можуть здійснювати заходи щодо припинення корупційних правопорушень, сприяти відновленню порушених прав чи інтересів держави, бути учасником інформаційного та наукового забезпечення та ін.

За своєю суттю антикорупційні комунікації в приватному секторі можна умовно поділити на два напрямки. Першим можна назвати організацію внутрішніх (інсайдерських) стандартів, правил та вимог до співробітників суб'єктів приватного сектору щодо взаємодії з органами державної влади, фізичними особами та іншими юридичними особами у сфері протидії корупції. Як правило, вони є складовою антикорупційного комплаєнсу і хоча містять обов'язкові законодавчі приписи, загалом носять індивідуальний характер на кожному окремому суб'єкті господарської діяльності. Другим, – відповідно до чинного законодавства, сукупність прав і обов'язків між владними органами і суб'єктами приватного сектору в питаннях протидії та запобігання корупції.

Вагомим джерелом корупції при здійсненні господарської діяльності є контакти між підприємцями та представниками органів контролю під час перевірок². Комунікація з контролюючими органами та наглядовими органами державного управління є невід'ємною частиною діяльності юридичної особи приватного права, що виражається у і внутрішній політиці заборон, реагувань та взаємодії. Повнота, чіткість та визначеність внутрішніх рекомендацій із запровадженням політик «отримання подарунків» та запобігання конфлікту інтересів

¹ Комірчій П. О. Правова характеристика нового антикорупційного законодавства / Громадська організація всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам. URL: <http://anticorruption.com.ua/pravova-harakteristika-novogo-antikorupcyynogo-zakonodavstva-ukrayini-ta-stvorenih-na-yogo-zasadah-antikorupcyynih-organiv.html>.

² Україна проти корупції: економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014-2018 рр. : аналітична доповідь Київ, 2018. С.60. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2018/Anticorruption_%20Report_Ukr_.pdf.

з обов'язковим їх дотриманням як керівництвом компанії так і співробітниками є запорукою мінімізації корупційних ризиків, що виникають при взаємодії із владними органами. Основними можна назвати:

- заборону всім своїм співробітникам зловживання службовим становищем, дачу або одержання хараба, інше незаконне використання свого посадового становища з метою одержання вигоди у вигляді грошей, цінностей тощо для себе або для третіх осіб;

- політику заборони на будь-які винагороди представника органів влади за спрощення, прискорення формальних процедур, а також за вирішення проблем, пов'язаних з проходженням інспекцій та перевірок;

- чіткі процедури реагування на наявність ситуацій, коли винагороди за спрощення формальних процедур уникнути неможливо (наприклад, коли існує загроза здоров'ю, безпеці або збереженню майна);

- встановлення процедури щодо взаємовідносин з представниками органів влади, включаючи заборони, обмеження і дозволи, що забезпечують запобігання корупції на конкретному робочому місці, і закріплює її в корпоративних нормах своєї організації (посадових інструкціях тощо)¹;

- розгляд і перевірку інформації про можливі факти корупції та запровадження політики захисту викривачів (організація каналів повідомлень про можливі корупційні факти);

- взаємодію з державними органами, що здійснюють контрольно-наглядові функції (за наявності, через уповноважену особу);

- співпраця з правоохоронними органами в сфері протидії корупції;

- участь в колективних ініціативах щодо протидії та профілактики корупції (членство у бізнес-асоціаціях, громадських організаціях тощо).

Співпраця з правоохоронними органами теж є важливим маркером прихильності організації до встановлених антикорупційних стандартів. Юридична особа приватного права може прийняти на

¹ Комплаєнс для малого та середнього бізнесу. Як ефективно боротися з корупцією. Проект USID «Впевнений бізнес – заможна громада». 2015. С. 54. URL: <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/1/comics.pdf>.

себе публічне зобов'язання повідомляти у відповідні правоохоронні органи про випадки скоєння корупційних правопорушень, про які організації (працівникам організації) стало відомо.

Для ефективного запобігання проявам корупції у юридичній особі приватного сектору, окрім застосування превентивних заходів інформаційного напрямку, застосовуються певні антикорупційні заходи і створюються спеціальні підрозділи або призначаються Уповноважені особи¹ (особа, відповідальна за реалізацію антикорупційної програми). На Уповноважену особу може бути покладений обов'язок про порядок вжиття заходів реагування щодо виявлених фактів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Одним із таких є повідомлення відповідних правоохоронних органів про випадки вчинення корупційних правопорушень, про які стало відомо підприємству (працівникам підприємства), сприяння Уповноваженим представникам правоохоронних органів при проведенні ними заходів по припиненню або розслідуванню корупційних злочинів, включаючи оперативно-розшукові заходи та слідчі дії на підприємстві.

Керівництву підприємства та його працівникам слід надавати підтримку у виявленні та розслідуванні правоохоронними органами фактів корупції, вживати необхідних заходів щодо збереження та передачі в правоохоронні органи документів і інформації, що містить дані про корупційні правопорушення. При підготовці матеріалів, заяв і відповідей на запити правоохоронних органів рекомендується залучати до цієї роботи комплаєнс-спеціаліста, а також відповідних фахівців підприємства. Керівництво і працівники підприємства не повинні допускати втручання у виконання службових обов'язків посадовими особами судових або правоохоронних органів².

Треба зазначити, окремі вимоги антикорупційного законодавства поширюються лише на певну групу юридичних осіб, а лише на тих,

¹ Детальніше про Уповноважену особу юридичної особи приватного сектора йдеться нижче, у розділі III.

² Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс : посібник для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), CIPE. 2018. С. 112–113. URL : <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf>.

які зазначені у ч. 2 ст. 62 ЗУ «Про запобігання корупції», а саме: державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень, а також юридичних осіб, які є учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень. Тому для останніх є обов'язковим дотримання законодавства щодо захисту викривачів, а саме: зобов'язання створити захищені анонімні канали зв'язку (канали онлайн-зв'язку, анонімні гарячі лінії, електронні поштові скриньки та інше), через які викривач може здійснити повідомлення, гарантовано зберігаючи свою анонімність ужити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно, протягом 24 годин, письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції; забезпечити викривачам умови для здійснення повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень визначені у ст. 53¹; впровадження механізмів заохочення та формування культури повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, надання працівникам та особам, які проходять у них службу або навчання або виконують певну роботу, методичної допомоги та консультацій щодо здійснення повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень антикорупційного законодавства; визначення внутрішніх процедур і механізмів прийняття та розгляду повідомлень про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, перевірки та належного реагування на такі повідомлення; обов'язкового створення та забезпечення функціонування внутрішніх та регулярних каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону. За результатами внутрішньої (службової) перевірки службова

особа, відповідальна за її проведення приймає одне із рішень, одним з яких є передача матеріалів до органу досудового розслідування у разі встановлення ознак кримінального правопорушення або до інших органів, уповноважених реагувати на виявлені правопорушення. Матеріали попередньої та внутрішньої (службової) перевірок або розслідувань щодо корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень антикорупційного законодавства зберігаються відповідним органом або юридичною особою протягом трьох років з дня отримання такої інформації.

Підприємству слід утримуватися від будь-яких санкцій щодо своїх працівників, які повідомили правоохоронні органи про інформацію щодо підготовки або вчинення корупційного правопорушення. У випадку здійснення анонімного повідомлення, підприємство має також утримуватися від розкриття інформації про працівника, що здійснив таке повідомлення¹. Прикладом ініціативи від бізнесу щодо підтримки політики «викривачів» можна назвати перший в Україні проєкт державно-приватного партнерства у сфері боротьби з корупцією між (НАЗК) та мобільним оператором lifecell. У рамках якого викривачі корупції зможуть отримати винагороду до 1 млн грн².

Антикорупційна діяльність вимагає специфічного правового, організаційного, кадрового, інформаційного, матеріально-технічного, фінансового, наукового та іншого забезпечення. Одними із форм контактів з органами влади є комунікаційні зв'язки із антикорупційними органами та іншими організаціями³. Найбільш важливими серед таких суб'єктів є Національне антикорупційне бюро, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національна рада з питань антикорупційної політики при президентові України та Рада бізнес-омбудсман.

¹ Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс : посібник для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), СІРЕ. 2018. С. 112–113. URL : <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf>.

² НАЗК співпрацюватиме з lifecell. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3151390-nazk-spiwpracuwatime-z-lifecell-u-sferi-borotbi-z-korupcieu.html>.

³ Запобігання корупції : підручник / [Б. М. Головкін, О. Ю. Шостко, О. В. Новіков та ін.]; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. С. 235.

Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових діяльність якого регламентується ЗУ «Про національне антикорупційне бюро України» № 1698-VII від 14.10.2014 р. Компетенція Національного бюро поширюється лише на ту частину корупційних злочинів, які є найбільш суспільно небезпечними та становлять загрозу національній безпеці. Слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище. Згідно ст. 216 цього закону слідчі Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 191, 206², 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 368, 368², 369, 369², 410 КК України, якщо: злочин вчинено керівником суб'єкта великого підприємництва, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків; розмір предмета злочину чи завданої ним шкоди дорівнює чи перевищує в 500 разів мінімальну заробітну плату, встановлену на відповідний рік (якщо злочин вчинено службовою особою суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків);

Відповідно до ст. 19² профільного закону у своїй роботі НАБУ взаємодіє з іншими державними органами. Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, орган державного фінансового контролю в Україні, Національне агентство з питань запобігання корупції, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Національного бюро, зобов'язані передавати Національному бюро одержувані при здійсненні контрольних функцій і аналізі інформації, що надходить, відомості, що можуть свідчити про кримінальні правопорушення або використовуватися для попередження, виявлення,

припинення і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро. Відповідно до ст. 19² цього ж закону Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, орган державного фінансового контролю в Україні, Національне агентство з питань запобігання корупції, інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Національного бюро, зобов'язані: передавати Національному бюро інформацію, що надходить, відомості, які можуть свідчити про кримінальні правопорушення або використовуватися для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро. Також за зверненням Національного бюро проводити у межах своєї компетенції ревізії, перевірки й інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства України юридичної особи, а також державним чи суспільним інтересам.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК, Національне агентство) – один із центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Проводить роботу із запобігання та виявлення корупції в публічному та приватному секторах та захищає викривачів сприяє формуванню доброчесності і нульової терпимості до корупції в державі та суспільстві, розвитку вільного від корупції бізнесу.

Згідно закону до повноважень Національного агентства щодо приватного сектору належать координація в межах компетенції, методичне забезпечення та здійснення аналізу ефективності діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; розробка типової антикорупційної програми юридичної особи; отримання та розгляд повідомлень, здійснення співпраці з викривачами, забезпечення їх правового та іншого захисту, перевірка дотримання законодавства з питань захисту викривачів, внесення приписів з вимогою про усунення порушень тру-

дових (звільнення, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова у призначенні на вищу посаду, зменшення заробітної плати тощо) та інших прав викривачів і притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні їхніх прав, у зв'язку з такими повідомленнями; надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань застосування актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, захисту викривачів.

Національне агентство з метою виконання покладених на нього повноважень має такі права: одержувати в установленому законом порядку за письмовими запитами від суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань інформацію необхідну для виконання покладених на нього завдань; отримувати заяви фізичних та юридичних осіб про порушення вимог антикорупційного законодавства, проводити за власною ініціативою перевірку можливих фактів порушення; проводити перевірки організації роботи із запобігання і виявлення корупції в юридичних особах, зазначених у частині другій статті 62 Закону, зокрема щодо підготовки та виконання антикорупційних програм, створення та функціонування внутрішніх і регулярних каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень, захисту викривачів; вносити приписи про порушення вимог законодавства щодо етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, інших вимог та обмежень; отримувати від юридичних осіб, зазначених у частині другій статті 62 Закону, письмові пояснення з приводу обставин, що можуть свідчити про порушення щодо захисту викривачів; звертатися до суду із позовами (заявами) щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, виданих (прийнятих) з порушенням встановлених антикорупційним законом вимог та обмежень, визнання недійсними правочинів, укладених внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення; ініціювати проведення службового розслідування, вжиття заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, надсилати до інших спеціально уповно-

важених суб'єктів у сфері протидії корупції матеріали, що свідчать про факти таких правопорушень; складати протоколи про адміністративні правопорушення, віднесені законом до компетенції Національного агентства, застосовувати передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

У випадках виявлення порушення вимог щодо етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, захисту викривачів або іншого порушення НАЗК вносить керівнику відповідного органу, підприємства, установи, організації припис щодо усунення порушень законодавства, проведення службового розслідування, притягнення винної особи до встановленої законом відповідальності. Припис є обов'язковим для виконання. Результати виконання припису особа, якій його адресовано, інформує НАЗК упродовж десяти робочих днів з дня одержання припису. Фізичні та юридичні особи зобов'язані надавати запитовані Національним агентством документи чи інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, протягом десяти робочих днів з дня одержання запиту, а в разі направлення запиту для забезпечення проведення спеціальної перевірки – протягом трьох днів.

Спеціально уповноважені особи НАЗК (Голова, заступник Голови Національного агентства, а також інші посадові особи, уповноважені Головою Національного агентства) мають право безперешкодно входити до приміщень юридичних осіб, зазначених у частині другій статті 62 Закону, за службовим посвідченням та мати доступ до документів та інших матеріалів, необхідних для проведення перевірки. При виявленні ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважені особи Національного агентства складають протокол про таке правопорушення, який направляється до суду згідно з рішенням НАЗК.

Загалом взаємодія між НАЗК і юридичною особою приватного права здійснюється при безпосередньому залученні особи відповідальної за реалізацію антикорупційної програми – Уповноваженого. Тому законодавством запроваджені правові механізми захисту цих осіб. Наприклад, у ст. 64 ЗУ «Про запобігання корупції» встанов-

люється, що при звільненні при з посади Уповноваженого керівник юридичної особи письмово повідомляє Національне агентство протягом двох робочих днів та забезпечує невідкладне подання нової кандидатури на вказану посаду.

Також при розробці та запровадженні антикорупційних заходів, юридичним особам приватного сектору бажано варто враховувати спеціально розроблені нормативні акти НАЗК: Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції 17.03.2020 № 102/20; Порядок надання згоди Національним агентством з питань запобігання корупції на звільнення особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми 15.09.2020 № 408/20; Роз'яснення від 23.06.2020 № 5 «Щодо правового статусу викривача»; Порядок внесення приписів Національним агентством з питань запобігання корупції 04.05.2020 № 167/20; Вимоги до захисту анонімних каналів зв'язку, через які здійснюються повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» 02.04.2020 № 127/20; Порядок оформлення протоколів про адміністративні правопорушення Національним агентством з питань запобігання корупції 06.12.2019 № 159/19; Типова антикорупційна програма юридичної особи 15.09.2020 № 408/20 та ін.

Національна рада з питань антикорупційної політики при президенті України – консультативно-дорадчий орган, до обов'язків якого входить підготовка та подання главі держави пропозицій щодо антикорупційної стратегії, аналіз ситуації із запобіганням та протидією корупції в Україні. Згідно Указу Президента України «Про Національну раду з питань антикорупційної політики» від 14.10.2014, № 808/2014. Національна рада, зокрема, має право запитувати та одержувати в установленому порядку від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, працівників підприємств, установ, інших організацій інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на Національну раду завдань; створювати робочі групи для розроблення та впровадження напрямів реалізації антикорупційної політики, у тому числі з метою підготовки проектів

нормативно-правових актів, залучати в установленому порядку до роботи в таких групах в тому числі працівників підприємств, установ, інших організацій, вітчизняних та іноземних учених і фахівців, експертів міжнародних організацій, представників об'єднань громадян та ін.; запрошувати на свої засідання керівників і представників підприємств, установ, інших організацій, експертів, залучати їх до обговорення відповідних питань. Крім того, Нацрада на своїх засіданнях, які проводяться раз на два місяці, зобов'язана готувати на розгляд президента свої пропозиції щодо вдосконалення антикорупційного законодавства, і висувати ідеї щодо покращення координації роботи інших антикорупційних органів. До Ради входять представники «Transparency International Ukraine», Європейської Бізнес Асоціації, Американської торговельної палати, громадських організацій «Центр протидії корупції» та «Центр політико-правових реформ». Офіційний статус спостерігачів у Раді мають представники міжнародних організацій і дипломатичних установ, які надають Україні допомогу в боротьбі з корупцією.

*Рада бізнес-омбудсмена*¹ є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України відповідно до Постанови КМУ «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» від 26 листопада 2014 р. № 691. Однією з ключових цілей Ради бізнес-омбудсмена є забезпечення ефективної системної комунікації бізнесу з владою, органами державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємствами, які перебувають у державній власності або підпорядковані державним органам. Рада бізнес-омбудсмена фінансується через мультидонорський рахунок ЄБРР, відкритий у 2014 році задля створення сприятливих умов ведення бізнесу для українських підприємств.

З метою виконання покладених на неї завдань Рада: розглядає скарги суб'єктів підприємництва щодо вчинення корупційних діянь та/або інших порушень їх законних інтересів; звертається із запитам до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та/або суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, сто-

¹ Business ombudsman Concil. <https://boi.org.ua/about/>.

совно вжиття заходів щодо реалізації рекомендацій Ради; збирає, опрацьовує та систематизує інформацію щодо справ, які нею вивчаються у зв'язку з розглядом скарг; публікує в засобах масової інформації та/або на веб-сайті Ради періодичні звіти про свою діяльність, зокрема без обмежень – результати розгляду справ щодо вчинення корупційних діянь та/або інших порушень законних інтересів суб'єктів підприємництва; подає в разі потреби Кабінетові Міністрів України пропозиції стосовно внесення змін до актів законодавства з метою захисту законних інтересів суб'єктів підприємництва від корупційних діянь та/або інших порушень з боку органів державної влади або органів місцевого самоврядування, а також суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління; подає щокварталу звіти наглядовій раді, утвореній групою сторін відповідно до Положення «Про Раду бізнес-омбудсмена». Рада бізнес-омбудсмена представляє та захищає інтереси бізнесу у державних органах. Установа покликана забезпечити прозоре ведення бізнесу в Україні.

До Ради бізнес-омбудсмена надходять численні скарги суб'єктів підприємництва щодо вимагання неправомірної вигоди зі сторони правоохоронних органів¹.

¹ Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Projekt-Natsdopovidi-2019.pdf>.

Розділ III

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИВАТНОГО ПРАВА

3.1. Система антикорупційного комплаєнсу у діяльності юридичних осіб приватного права

Проблематика антикорупційного комплаєнсу є відносно новою для вітчизняної науки і правозастосовної практики. Разом із тим на сьогодні вже наявна низка публікацій, які тим чи іншим чином стосуються цієї системи внутрішнього контролю за дотриманням законодавства у діяльності юридичних осіб. Окремим аспектам функціонування комплаєнсу у банківській сфері присвячені праці таких вчених-економістів як І. О. Астраханцева, В. С. Білошапка, А. В. Гаврікова, О. Б. Деревська, Л. Л. Калініченко, Л. А. Ключко, П. Г. Перерва, М. Є. Хуторна, А. Л. Цюцяк, І. Л. Цюцяк та ін. Що стосується конкретно антикорупційного комплаєнсу, то це питання у своїх роботах розглядали Н. Д. Бабяк, А. В. Волошенко, Б. М. Головкін, Ю. І. Мізік, Т. В. Момот та ін.

Сам термін «комплаєнс» утворився від англійського дієслова «to comply», що в перекладі означає «дотримуватися». Оксфордський словник англійської мови визначає комплаєнс як «дія або факт відповідності до бажання чи команди»¹. У Кембріджському словнику англійської мови міститься таке визначення цього терміну: комплаєнс – «дія у відповідності до запиту, правила чи вказівки»².

¹ Compliance. English Oxford Dictionaries Online. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/compliance>.

² Compliance. Cambridge Dictionary Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/compliance>.

Сучасне ж розуміння поняття «комплаєнс» виникло лише у другій половині ХХ сторіччя для позначення системи внутрішнього контролю всередині комерційних та некомерційних організацій за дотриманням загальних вимог законодавства, а також галузевих стандартів, правил, вимог до діяльності організації тощо¹.

У науковій літературі не існує єдиного визначення поняття комплаєнсу. Так, Міжнародна комплаєнс – асоціація (ІСО) визначає комплаєнс як незалежну функцію органів управління компанії, що виявляє, оцінює, дає відповідні поради, стежить і готує звіти щодо комплаєнс-ризиків². Ю. К. Беляєв розглядає комплаєнс як безперервну і специфічну діяльність з виявлення випадків та фактів невідповідності законам та вимогам, нормативно-правовим актам, ринковим стандартам й внутрішнім документам організації³. М. М. Шарамко під комплаєнсом пропонує розуміти стан або поведінку, що відповідає встановленому керівництву, порядку, набору правил, вимогам, специфікаціям або законодавству⁴. Л. Л. Калініченко визначає комплаєнс як систему захисту бізнесу і його акціонерів від зовнішньої корупції, зловживань та неефективного управління організацією з боку її топ-менеджерів, а також здатність діяти у відповідності з інструкціями, правилами і спеціальними вимогами⁵.

В українському законодавстві термін «комплаєнс» розкривається у деяких законах та підзаконних нормативно-правових актах. Так, у ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні

¹ Методичні рекомендації щодо розробки та впровадження системи заходів щодо запобігання та протидії корупції. С. 5. URL: <http://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/methodological-recommendations-for-anti-corruption-policy.doc>.

² Перерва п. Г. Комплаєнс-програма промислового підприємства: сутність і задачі. Вісн. Нац. техн. ун-ту «ХПІ» Сер. Економічні науки. 2017. №24 (1246). С. 154.

³ Беляєв Ю. К. Применение инструментов комплаєнс-контроля для оптимизации корпоративного управления фармацевтическими компаниями. Известия УрГЭУ. 2013. №1 (45). С. 45.

⁴ Шарамко М. М. Институциональный комплаєнс-контроль: монографія. Москва: РУСАЙНС, 2016. С. 10.

⁵ Калініченко Л. Л. Теоретичні аспекти функціонування комплаєнсу у вітчизняних банках. Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія Економічні науки. Вип. 6. Ч. 4. 2014. С. 242.

ринки»¹, комплаєнс розглядається як регламентований внутрішніми документами професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, безперервний процес, спрямований на забезпечення та покращення: а) опису всіх внутрішніх процесів, пов'язаних з провадженням професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках або діяльності, пов'язаної з ринками капіталу та організованими товарними ринками; б) відповідності внутрішніх документів, що описують передбачені підпунктом «а» цього пункту процеси, вимогам законодавства про ринки капіталу та організовані товарні ринки, стандартів, правил, інших внутрішніх документів саморегулювальної організації, членом якої є професійний учасник, правил організованого ринку, учасником якого є такий професійний учасник або на якому його цінні папери допущені до торгів, а також відповідність бізнес-плану (бізнес-стратегії), ухваленого наглядовою радою або іншим органом, відповідальним за здійснення нагляду професійного учасника; в) виконання працівниками професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, правил та процедур, що описують передбачені підпунктом «а» цього пункту процеси.

У Методичних рекомендаціях щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України², комплаєнс розглядається як одна з чотирьох основних форм внутрішнього контролю, що мають бути включені до організаційної структури банку. Під комплаєнсом розуміється діяльність, пов'язана з дотриманням вимог законодавства та внутрішніх процедур. Комплаєнс передбачає необхідність знати, розуміти та дотримуватися всіх вимог законодавства України, нормативів, положень і правил, внутрішніх політик, стандартів та кодексів із питань діяльності банку.

¹ Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 19 червня 2020 № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>.

² Рішення Правління Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації корпоративного управління в банках України» від 03.12.2018 № 814-рш. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr814500-18#Text>.

У Положенні про порядок атестації фахівців з питань фондового ринку¹ надається визначення комплаєнсу як системи внутрішніх відносин юридичної особи, що спрямована на забезпечення дотримання такою особою вимог законодавства та запобігання його порушенням.

Аналізуючи вищезазначені визначення, можна побачити, що їх розробники (автори) керувалися різними аспектами функціонування системи комплаєнс. Але всі вони погоджуються з тим, що комплаєнс-контроль створюється з метою забезпечення ефективності функціонування системи управління ризиками та спрямований на забезпечення відповідності діяльності юридичної особи конкретним вимогам законодавства та корпоративних норм.

У свою чергу, законодавчі вимоги можуть бути як специфічними, тобто такими, що поширюються на юридичні особи, що займаються певними видами економічної діяльності (наприклад, банківське законодавство, інвестиційне законодавство, медичне законодавство), так і загальними (наприклад, податкове законодавство, антикорупційне законодавство)². У зв'язку з цим, залежно від галузі законодавства щодо якої відбувається комплаєнс-контроль вирізняють антимонопольний комплаєнс, антикорупційний комплаєнс, податковий комплаєнс, митний комплаєнс, комплаєнс у сфері банківського законодавства, комплаєнс у сфері захисту персональних даних тощо.

Що стосується саме антикорупційного комплаєнсу, то необхідність побудови системи такого контролю вперше виникла у американських та міжнародних компаній у зв'язку із прийняттям у 1972 році у США закону «Про корупційну діяльність за кордоном» (англ. Foreign Corrupt Practices Act – скор. FCPA), що встановив кримінальну відповідальність за вчинення корупційних правопорушень за кордоном для американських компаній та компаній, що здійсню-

¹ Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Положення про порядок атестації фахівців з питань фондового ринку» від 25.06.2020 № 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0868-20#Text>.

² Валиев В. Х. Комплаєнс-функция в современных предприятиях придорожного сервиса, как один из эффективных методов управления рисками. Современные проблемы науки и образования. 2015. № 2. Ч. 2. URL: <https://www.science-education.ru/article/view?id=21490>.

вали діяльність у США, або були представлені на американському фондовому ринку чи представляли інтереси американської компанії¹. Суворі покарання, передбачені FCPA, разом із принциповим ставленням американських правоохоронних органів та судової системи до боротьби з корупційними правопорушеннями, що вчиняються компаніями, в тому числі за кордоном, змусили міжнародні компанії, що здійснювали діяльність у США (тобто їх абсолютну більшість) запровадити ефективну систему контролю за дотриманням вимог антикорупційного законодавства задля уникнення кримінальної та фінансової відповідальності, що встановлена американським законодавством². З часом, більшість розвинутих країн, наслідуючи американський досвід, запровадили власні законодавчі акти, що зобов'язували компанії забезпечувати власними силами дотримання антикорупційного законодавства їх працівниками та представниками (Великобританія, Німеччина, Швейцарія, Франція та ін.), а тому поняття «комплаєнс», як системи заходів запобігання корупції та конфлікту інтересів, набуло міжнародного значення³.

Під *антикорупційним комплаєнсом* розуміють систему заходів, що застосовується на підприємстві, в установі чи організації з метою запобігання вчинення їх працівниками чи керівництвом корупційних та пов'язаних з ними правопорушень, а також з метою забезпечення відповідності діяльності підприємства, установи, організації вимогам антикорупційного законодавства⁴. Схоже визначення антикорупційного комплаєнсу надали автори посібнику для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми «Антикорупційний комплаєнс». На їх думку, *антикорупційний комплаєнс* – це система заходів щодо управління ризиками недотримання вимог законів України та інших країн, інших нормативних документів,

¹ Методичні рекомендації щодо розробки та впровадження системи заходів щодо запобігання та протидії корупції. С. 5. URL: <http://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/methodological-recommendations-for-anti-corruption-policy.doc>.

² Там само. С. 6.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 4.

стандартів та етичних норм (кодексів поведінки), що стосуються боротьби з корупцією¹.

Комплаєнс є складною системою, елементи якої зумовлені особливостями кожної конкретної організації. **Система антикорупційного комплаєнсу** має певні особливості та включає в себе як обов'язкові, так і додаткові елементи. До обов'язкових елементів належить наявність: антикорупційної програми юридичної особи, особи, відповідальної за її реалізацію (Уповноваженого), системи оцінки корупційних ризиків; а також сукупність антикорупційних політик, стандартів та процедур. Додаткові елементи та форми їх впровадження залежать від сфери діяльності компанії та рівня корупційних ризиків оточуючого середовища (корупційного рейтингу, країни, регіону, галузі)².

Більш детально описують елементи системи антикорупційного комплаєнсу автори посібнику для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми «Антикорупційний комплаєнс». Так, на основі положень міжнародних нормативних актів та з урахуванням особливостей і вимог діяльності міжнародних організацій, зокрема, таких як: ООН, ОЕСР, МВФ і Світовий Банк, визнані та рекомендовані міжнародною спільнотою такі елементи антикорупційного комплаєнсу:

- воля та рішучість вищого керівництва;
- створення Антикорупційної програми (АКП);
- нагляд за виконанням АКП;
- чітка, доступна політика, що забороняє корупційні практики;
- детальні процедури по окремих ризиках;
- розповсюдження АКП на бізнес-партнерів;
- внутрішній контроль та звітність;
- комунікація та тренінги;

¹ Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс : посібник для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), CIPE. 2018. С. 12. URL : <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf>.

² Методичні рекомендації щодо розробки та впровадження системи заходів щодо запобігання та протидії корупції. С. 7. URL: <http://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/methodological-recommendations-for-anti-corrption-policy.doc>.

- інформування та заохочення;
- канали для отримання порад та інформування про порушення;
- реакція на порушення;
- періодична перевірка та перегляд АКП¹.

Антикорупційний комплаєнс може включати в себе різноманітні **антикорупційні політики (стандарти) та процедури**, серед яких, зокрема:

1. *Кодекс корпоративної етики (Code of Ethics)* – зведення правил та цінностей, на яких ґрунтується корпоративна етика та ділова поведінка співробітників компанії. Кодекс корпоративної етики описує те, як потрібно щоденно реалізовувати цю практику у взаємодії з колегами, партнерами, конкурентами, державою та суспільством. Політика корпоративної етики дає чітке розуміння принципів ведення бізнесу, вимоги, яких мають дотримуватися як усі співробітники компанії, так і члени правління та наглядової ради компанії під час виконання покладених на них функцій та завдань, незалежно від функціональних обов'язків, місцезнаходження або рівня посади². Кодекс формулює цінності, які організація хоче прищеплювати лідерам і співробітникам, і тим самим визначає бажану поведінку. В результаті письмові кодекси поведінки або етики можуть стати еталоном, за яким можуть бути виміряні індивідуальні та організаційні показники³. Важливе значення набувають правила етичної поведінки в контексті протидії корупції. Відповідно до ч. 2 ст. 12 Конвенції ООН проти корупції, кожна держава сприяє розробці стандартів і процедур, призначених для забезпечення добросовісності в роботі відповідних приватних юридичних осіб, у тому числі кодексів поведінки для правильного, добросовісного та належного здійснення діяльності підприємцями й представниками всіх відпо-

¹ Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс : посібник для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), CIPE. 2018. С. 36. URL : <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf>.

² Кодекс корпоративної етики НАФТОГАЗ ГРУП. URL : <https://www.naftogaz.com/files/HR/Naftogaz-Code-Ethics.pdf>.

³ Developing an Organizational Code of Conduct. URL : <https://www.ethics.org/resources/free-toolkit/code-of-conduct/>.

відних професій та запобігання виникненню конфлікту інтересів, а також для заохочення використання добросовісної комерційної практики у відносинах між комерційними підприємствами та в довірливих відносинах між ними та державою. В Законі України «Про запобігання корупції» правилам етичної поведінки службових осіб присвячено цілий розділ (Розділ VI Закону).

2. *Кодекс поведінки (Code of Conduct)* – це письмовий збірник правил, принципів, цінностей і очікувань, поведінки і взаємин співробітників, які організація вважає важливими і вважає основними для своєї успішної роботи¹. У професійному кодексі поведінки викладаються відповідні дії співробітників або учасників, а також правові наслідки порушення цих правил². Добре складений кодекс поведінки роз’яснює місію, цінності і принципи організації, пов’язуючи їх зі стандартами професійної поведінки³. На відміну від кодексу корпоративної етики цей кодекс визначає стандарти поведінки ширше, наприклад, у кодексі поведінки можуть бути закріплені правила роботи конкретної групи працівників, порядок звітування, процедура та етапи задачі проектною документації тощо.

3. *Політика протидії легалізації («відмиванню») доходів, здобутих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (Fight against Money Laundering and Terrorist Financing)* – визначає внутрішній механізм запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних корупційним або ж іншим злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Слід відмітити, що впровадження цієї політики є обов’язковим для юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які виступають суб’єктами первинного фінансового моніторингу, визначеними ч. 2 ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фі-

¹ How to Develop a Code of Conduct for Your Company. URL: <https://www.thebalancecareers.com/code-of-conduct-1918088>.

² Simple Code of Conduct Examples. URL: <https://examples.yourdictionary.com/simple-code-of-conduct-examples.html>.

³ Developing an Organizational Code of Conduct. URL: <https://www.ethics.org/resources/free-toolkit/code-of-conduct/>.

нансуванню розповсюдження зброї масового знищення»¹. Важливість цієї політики в аспекті антикорупційного комплаєнсу полягає у тому, що впровадження цієї політики створює перешкоди для легалізації доходів, отриманих корупційним шляхом.

4. *Політика приймання та дарування подарунків (Gift policy)* – встановлює особливості приймання та дарування подарунків співробітниками компанії. Політика щодо подарунків визначає, хто може робити подарунки співробітникам компанії та надає співробітникам компанії рекомендації щодо того, що можна і що не можна приймати в якості подарунка, пропозиції, реклами, нагороди або знаку вдячності. Ці подарунки можуть виходити від покупця, продавця, постачальника, потенційного співробітника або потенційного продавця або постачальника². Політика щодо подарунків визначає, чи дозволено співробітникам приймати подарунки як на робочому місці, так і за його межами. Якщо подарунок дозволений, політика щодо подарунків визначає допустиму вартість і тип подарунка, допустимого для співробітників³. Нарешті, політика щодо подарунків визначає, за яких обставин співробітник може прийняти подарунок. Політика визначає будь-які винятки з дотримання правила. У ньому також будуть вказані виняткові ситуації або обставини, коли співробітники можуть приймати подарунки, які в іншому разі не дозволені. Зазвичай виключення із заявлених вимог в політиці подарунків вимагають підпису президента компанії або іншого високопоставленого співробітника⁴. Окрім цього, політика щодо подарунків встановлює обмеження та заборони щодо дарування подарунків особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та механізм дій співробітників компанії у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди

¹ Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06 грудня 2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n170>.

² Heathfield S. Why You Need an Employee Gift Policy With a Sample Policy. URL: [https://www.thebalancecareers.com/gift-policy-1918897#:~:text=The %20gift %20policy %20states %20whether,employee %20may %20accept %20a %20gift](https://www.thebalancecareers.com/gift-policy-1918897#:~:text=The%20gift%20policy%20states%20whether,employee%20may%20accept%20a%20gift).

³ Там само.

⁴ Там само.

або незаконного подарунка. Правове регулювання обмеження щодо одержання подарунків особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування встановлено статтями 23 та 24 Закону України «Про запобігання корупції».

5. *Політика повідомлення про порушення (Whistleblowing policy)* визначає порядок та умови для повідомлення інформації про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень антикорупційного законодавства, закріплює права та гарантії захисту викривачів, а також повноваження уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції у сфері захисту викривачів. Правове регулювання державного захисту викривачів встановлено розділом VIII Закону України «Про запобігання корупції».

6. *Політика регулювання конфлікту інтересів (Conflict of interest management policy)* встановлює загальні правила зовнішнього та самостійного врегулювання конфлікту інтересів, а також визначає окремі види обмежень, пов'язаних із конфліктом інтересів. Загальні правила запобігання та врегулювання конфлікту інтересів закріплені у розділі V Закону України «Про запобігання корупції».

7. *Політика взаємодії з керуючими та правоохоронними органами (Policy of working with Law Enforcement bodies)* регулює принципи взаємодії з керуючими та правоохоронними органами. Співпраця з правоохоронними органами може проявлятися у формі повідомлення про корупційні та пов'язані із корупцією правопорушення, а також у формі сприяння уповноваженим представникам правоохоронних органів при проведенні ними заходів по припиненню або розслідуванню корупційних злочинів, включаючи оперативно-розшукові заходи та слідчі дії на підприємстві. Зазначена політика включає вимогу до керівництва підприємства та його працівників надавати підтримку у виявленні та розслідуванні правоохоронними органами фактів корупції, вживати необхідних заходів щодо збереження та передачі в правоохоронні органи документів і інформації, що містить дані про корупційні правопорушення. Відповідно до принципів цієї політики при підготовці матеріалів, заяв і відповідей на запити правоохоронних органів рекомен-

дується залучати до цієї роботи комплаєнс-спеціаліста, а також відповідних фахівців підприємства. В свою чергу, керівництво і працівники підприємства повинні не допускати втручання у виконання службових обов'язків посадовими особами судових або правоохоронних органів¹.

8. Політика «належної добросовісності» (*Due Diligence*) являє собою комплексну перевірку ризиків, пов'язаних із інвестуванням, розміщенням вкладів та будь-яких інших фінансових операцій². По суті *Due Diligence* – це складна процедура з об'єктивної оцінки потенційного об'єкту інвестування³. Зазвичай передусе угоді злиття і поглинання (M&A), створення спільного підприємства або співробітництва. Загальна мета дью-ділідженс – знизити існуючі підприємницькі ризики або повністю уникнути їх, включаючи ризик придбання пакета акцій за завищеною вартістю, невиконання зобов'язань, ризик втрати грошей або майна тощо⁴.

Залежно від цілей процедури *Due Diligence* виділяють:

а) General Due Diligence – всеосяжна перевірка основних аспектів діяльності компанії, включаючи фінансовий стан, оподаткування, юридичні аспекти, менеджмент, частка компанії на ринку і т.п.;

б) Financial Due Diligence – перевірка фінансового стану компанії, в т.ч. активів і зобов'язань з точки зору їх оцінки (наявність позабалансових зобов'язань, знецінення запасів і т. д.);

в) Tax Due Diligence – виявлення податкових ризиків;

г) Legal Due Diligence – аналіз юридичних аспектів роботи компанії, напр., реєстрація інтелектуальних прав, судові справи і т. д.;

д) Operational Due Diligence – перевірка операційної діяльності, зокрема, рівень завантаження виробничих потужностей, можливість зміни асортименту, збільшення виробництва;

¹ Методичні рекомендації щодо розробки та впровадження системи заходів щодо запобігання та протидії корупції. С. 17. URL: <http://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/methodological-recommendations-for-anti-corruption-policy.doc>.

² Due diligence при отриманні громадянства за інвестиції. URL: <https://immigrantinvest.com/due-diligence>.

³ Сушко Д. Без процедури Due Diligence складно уловити реальне становище дел компанії и оцнить инвестиционные риски. URL: <http://fdk.net.ua/article/bez-procedury-due-diligence-slozhno-uvydet-realnoe-sostoyanye-del-kompanyy-y-ocenyt>.

⁴ Due diligence, или Семь раз проверь, один – инвестируй. URL: <https://www.kp.ru/guide/due-diligence.html>.

е) Technological Due Diligence – вивчення технології виробництва, стану обладнання¹.

9. *Політика ідентифікації контрагентів («Know your customer» policy)* – обов’язковий процес ідентифікації та верифікації особистості клієнта при відкритті рахунків та під час проведення будь-яких фінансових операції. Процедура ідентифікації контрагентів передбачають усі необхідні дії, щоб переконатися, що клієнти справжні, оцінити та контролювати ризики, пов’язані із фінансовими операціями таких клієнтів². Політика ідентифікації контрагентів є найбільш поширеною у банківській сфері, проте процеси цієї політики також часто застосовуються компаніями будь-якого розміру з метою забезпечення перевірки клієнтів, агентів, консультантів або дистриб’юторів на відповідність вимогам антикорупційного законодавства.

10. *Політика конфіденційності (Privacy policy)* – це заява або юридичний документ (у законодавстві про конфіденційність), який розкриває деякі або всі способи, якими сторона збирає, використовує, розкриває та керує даними споживачів або клієнтів³. Визначення персональних даних включає імена, адреси (фізичну чи електронну), IP-адреси, номери телефонів, дату народження та фінансову інформацію, таку як дані дебетової або кредитної картки тощо. Окрім опису того, як компанія використовуватиме інформацію, вона також включає, як вона буде виконувати свої юридичні зобов’язання, і як ті, хто ділиться своїми даними, можуть звернутися за допомогою, якщо компанія не виконає ці обов’язки⁴.

До *функцій антикорупційного комплаєнсу* належать: виявлення й оцінка корупційних ризиків; надання рекомендацій керівництву щодо дотримання антикорупційного законодавства, правил і стандартів;

¹ Due Diligence. URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/services-2/consulting/due-diligence>.

² Know Your Customer in banking. URL: <https://www.thalesgroup.com/en/markets/digital-identity-and-security/banking-payment/issuance/id-verification/know-your-customer>.

³ Costante, Elisa; Sun, Yuanhao; Petković, Milan; den Hartog, Jerry (October 2012). «A machine learning solution to assess privacy policy completeness». *Proceedings of the 2012 ACM workshop on Privacy in the electronic society – WPES ’12*: 91. doi:10.1145/2381966.2381979. URL: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/2381966.2381979>.

⁴ What is a Privacy Policy & Why it’s Important to Have it on Your Site. URL: <https://www.websitepolicies.com/blog/what-is-privacy-policy>.

розробка письмових інструкцій для персоналу компанії стосовно належного дотримання законів, правил і стандартів; оцінка відповідності внутрішніх процедур і операцій чинному законодавству; навчання персоналу компанії щодо дотримання антикорупційного законодавства, правил і стандартів; підтримання контактів із правоохоронними та контролюючими органами, моніторинг змін антикорупційного законодавства та контроль за їх впровадженням у внутрішню нормативну базу юридичної особи, забезпечення політики інформаційної безпеки та деякі інші функції¹.

За своїм змістом *антикорупційний комплаєнс* передбачає систему контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, міжнародних антикорупційних політик (стандартів) та процедур (рекомендацій) у професійній діяльності суб'єктів господарювання та їх відносинах із регуляторними, контролюючими органами та органами кримінальної юстиції. Комплаєнс-контроль забезпечує управління фінансовими ризиками, що виникають унаслідок недотримання суб'єктами господарювання національного законодавства, корпоративних політик та антикорупційних процедур².

Таким чином, *головною метою* впровадження системи комплаєнсу є уникнення «комплаєнс-ризиків», тобто ризиків настання юридичних санкцій (кримінальної, адміністративної та фінансової відповідальності), матеріальних збитків або втрати ділової репутації (фігурування в антикорупційних розслідуваннях і скандалах та ін.), унаслідок невиконання вимог антикорупційного та іншого законодавства України, внутрішніх положень, політик і правил, а також стандартів та етичних норм введення бізнесу.

Так, наприклад, однієї із підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ст. 96³ Крими-

¹ Новіков О. В., Симкіна А. Є. Комплаєнс підхід до запобігання корупції у приватній сфері. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр./ Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2017 р. Вип. 34. С. 67. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/155350>.

² Головкін Б. М. Антикорупційний менеджмент у митній справі. *Фіскальна політика в Україні в кримінально-правовому вимірі*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Вінниця, 26 квіт. 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 63.

нального кодексу України (далі – КК України) є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи окремих корупційних злочинів (статті 209 і 306, ч. 1 і ч. 2 ст. 368³, ч. 1 і ч. 2 ст. 368⁴, статті 369 і 369² КК України), а також незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення окремих корупційних злочинів. У цьому випадку до юридичної особи може бути застосовано штраф у двократному розмірі від незаконно одержаної неправомірної вигоди. Також відповідно до ч. 1 ст. 1172 Цивільного кодексу України юридична особа відшкодовує шкоду, завдану їх працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про публічні закупівлі» заявник зобов'язаний відхилити тендерну пропозицію, якщо відомості про юридичну особу, яка є учасником, внесено до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Як бачимо, порушення антикорупційного законодавства можуть спричинити суттєві матеріальні збитки для підприємств, установ, організацій, а також суттєві обмеження в їх господарській діяльності¹.

Актуальність проведення політики антикорупційного комплаєнсу для українських юридичних осіб ще зумовлена й тим, що ці положення забезпечують систему вимог іноземних компаній та державних службовців іноземних країн до своїх контрагентів. Згідно із цими вимогами здійснюється ретельна перевірка всіх організацій та осіб, які відповідно до договорів провадять діяльність на користь іноземної компанії (суб'єкта зазначених законів)². Ці перевірки та моніторинг передбачають, поміж іншого, оцінку ступеня ризиків, пов'язаних із

¹ Новіков О. В., Симкіна А. Є. Комплаєнс підхід до запобігання корупції у приватній сфері. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр./ Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2017 р. Вип. 34. С. 68. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/155350>.

² Бабяк Н. Д. Антикорупційний комплаєнс: основні засади і перспективи впровадження у вітчизняний корпоративний сектор. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2015. №4. С. 3.

корупцією, а також наявність у контрагента системи заходів, спрямованих на протидію корупції.

Окрім цього, законодавство деяких країн містить конкретні вимоги проведення антикорупційного комплаєнсу для юридичних осіб. Наприклад, відповідно до Закону Великої Британії «Про корупцію» (UK Bribery Act) від 2010 р. кожна компанія зобов'язана: 1) упроваджувати «антикорупційні процедури»; 2) сформулювати «етичний стандарт непримиреного ставлення співробітників компанії до хабарів» із боку керівництва компанії, періодично оцінювати «толерантність своїх контрагентів до хабарництва»; 3) проводити регулярний моніторинг для виявлення корупційних дій своїх співробітників¹. Схожі положення містяться й у Законі США «Про корупцію за кордоном» (Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) від 1977 р.

Що стосується України, то правовою підставою впровадження політики антикорупційного комплаєнсу в юридичних особах є положення Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Відповідно до ст. 61 цього Закону, юридичні особи забезпечують розробку та вжиття заходів, що є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності юридичної особи. Керівник, засновники (учасники) юридичної особи забезпечують регулярну оцінку корупційних ризиків у її діяльності і здійснюють відповідні антикорупційні заходи. Для виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності юридичної особи можуть залучатися незалежні експерти.

Незважаючи на переваги комплаєнс підходу до запобігання корупції у приватній сфері, майже половина вітчизняних підприємств не готова упроваджувати корпоративні антикорупційні політики². На це є низка причин. По-перше, для значної частини юридичних осіб малого та середнього бізнесу корупція стала засобом «виживання» на ринку, а для великого бізнесу, в свою чергу, можливістю закріплення монопольного становища. Взагалі, частина українських компаній постійно

¹ Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні : аналітична довідка. / М. Саприкіна, А. Зінченко, Д. Ляпін, А. Данилюк, Д. Каба. Київ : ТОВ «Фарбований лист», 2011. С. 18.

² Там само. С. 21.

втрачає бізнес через корупційні дії конкурентів¹. По-друге, існування незначних юридичних санкцій та практики їх застосування до юридичних осіб, працівники яких вчиняють корупційні правопорушення в інтересах компанії. По-третє, наявність недооцінки репутаційних ризиків, слабого розвитку процедури перевірки контрагентів в українських компаніях. Антикорупційні заходи є пріоритетними лише для тих компаній, що мають іноземних бізнес-партнерів або іноземних інвесторів². Таким чином, система комплаєнсу в багатьох випадках перетворилася на формальну процедуру та фактично реалізовується лише у великих компаніях та банках.

Антикорупційний комплаєнс є доволі ефективним засобом запобігання корупції у приватній сфері. Але його впровадження в українських компаніях із низки причин стало лише формальною процедурою, що потребує подальшого удосконалення. Розширення практики антикорупційного комплаєнсу – це не єдиний, але обов'язковий крок до подолання корупції у приватній сфері.

3.2. Антикорупційна програма юридичної особи та особа, відповідальна за її реалізацію, як основні елементи антикорупційного комплаєнсу

Як вже було зазначено у попередньому підрозділі, до основних елементів антикорупційного комплаєнсу належать антикорупційна програма юридичної особи (далі – антикорупційна програма/комплаєнс програма) та уповноважена особа з питань запобігання та виявлення корупції, або так званий «комплаєнс-офіцер» (далі – Уповноважений). Значення антикорупційної програми для запобігання

¹Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні : аналітична довідка. / М. Саприкіна, А. Зінченко, Д. Ляпін, А. Данилюк, Д. Каба. Київ : ТОВ «Фарбований лист», 2011. С. 6.

²Там само.

та протидії корупції в юридичних особах публічного та приватного права полягає в тому, що цей документ, фактично, є базовим актом для вирішення усіх спірних моментів, інструкцією для вирішення питань та прийняття рішень у сфері антикорупційного комплаєнсу¹. Подібна програма є критично важливою складовою успіху у протидії всім проявам корупції у практичному функціонуванні юридичної особи². В свою чергу, антикорупційна програма не буде ефективною без належного функціонування інституту Уповноваженого, головним завданням якого є нагляд та контроль за виконанням антикорупційної програми на підприємстві. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідно окремо розглянути в рамках цього підрозділу ці два найважливіші елементи антикорупційного комплаєнсу.

Відповідно до ч. 1 ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції» під *антикорупційною програмою юридичної особи* слід розуміти комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичної особи.

За своєю правовою природою антикорупційна програма є локальним (корпоративним) нормативно-правовим актом, тобто документом встановленої форми, що виданий від імені юридичної особи її компетентним органом згідно з встановленою процедурою, з метою регулювання відносин, що складаються в процесі діяльності цієї юридичної особи, і містить обов'язкові для виконання правила та встановлює, змінює чи припиняє правовідносини³. Особливістю локальних (корпоративних) актів є те, що вони містять самозобов'язання осіб щодо виконання правил і принципів корпорації, закріплюють спільну по-

¹ Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс: посібник для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління, 2018. С. 43.

² Рішення Національного агентства із питань запобігання корупції від 22.09.2017 р. № 734 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб». URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/category/organizatsiya-roboty-upovnovazhenyh/materialy-shho-stosuyutsya-antikoruptsijnyh-program/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-pidgotovky-ta-realizatsiyi-antikoruptsijnyh-program-yurydychnyh-osib>.

³ Томашевська М. О. Корпоративні акти в системі джерел права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2005. С. 6.

зицію учасників, передбачають добровільність виконання приписів та відповідальність за їх виконання. До корпоративних актів, окрім антикорупційної програми, відносять кодекси корпоративної етики, правила етичної поведінки представників корпорацій, а також акти про нерозголошення корпоративних таємниць та ноухау тощо¹. По суті, корпоративні акти є засобом саморегулювання господарської діяльності².

Враховуюче вищезазначене, антикорупційна програма містить локальні (корпоративні) норми, що регулюють питання, пов'язані із виявленням, запобіганням та протидією корупції в діяльності конкретної юридичної особи. Вітчизняні дослідники вирізняють такі найбільш характерні ознаки корпоративних норм: їх дія поширюється на певне коло суб'єктів, які є членами організації; корпоративні норми фіксуються в документах локальної сфери дії; якісна (персональна) характеристика колективу може змінюватись, що наближає їх до договірних, де склад учасників визначається поіменно, але, на відміну від останніх, корпоративні норми не персоніфіковані, у них бракує вказівки на конкретного адресата; за сферою дії досліджувані норми обмежуються не територією організації, а членством або належністю до останньої; корпоративні норми приймаються безпосередньо колективом шляхом узгодження волі його членів; перевіряються з боку держави на відповідність чинному законодавству шляхом реєстрації; належать до різних галузей права; регулюють типові операції, види діяльності, вчинки, тобто є нормами, що повторюються у діях більшості або навіть усіх членів колективу³.

Правове регулювання питань, пов'язаних з антикорупційними програма юридичних осіб, встановлено Розділом X Закону України «Про запобігання корупції». В свою чергу, цей Закон використовує термін

¹ Бакалінська О. О. Правове забезпечення добросовісної конкуренції в Україні: проблеми теорії і практики : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. / Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака. Київ. С. 246.

² Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 69.

³ Томашевська М. О. Корпоративні норми в системі джерел права України. *Держава і право*: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. Київ, 2002. Вип. 18. С. 49.

«антикорупційні програми» не тільки в значенні антикорупційних програм юридичних осіб. Так, у ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції» мова ведеться про *антикорупційні програми державних органів, їх окремих підрозділів та органів місцевого самоврядування* (далі – антикорупційні програми органів влади). Ці антикорупційні програми принципово відрізняються від антикорупційних програм юридичних осіб за суб'єктами прийняття та змістом.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції», антикорупційні програми органів влади приймаються в: Адміністрації Президента України, Апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Офісі Генерального прокурора, Службі безпеки України, міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, державних цільових фондах – шляхом затвердження їх керівниками; Апараті Ради національної безпеки і оборони України – шляхом затвердження Секретарем Ради національної безпеки і оборони України; Національному банку України – шляхом затвердження Правлінням банку; Рахунковій палаті, Центральній виборчій комісії, Вищій раді правосуддя, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласних радах, Київській та Севастопольській міських радах, Раді міністрів Автономної Республіки Крим – шляхом затвердження їх рішеннями. В свою чергу, антикорупційні програми юридичних осіб затверджуються суб'єктами господарювання.

Також антикорупційні програми органів влади мають зовсім інший зміст ніж антикорупційні програми юридичних осіб. Перші повинні передбачати: визначення засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у відповідній сфері, заходи з їх реалізації, а також з виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми; оцінку корупційних ризиків у діяльності органу, установи, організації, причини, що їх породжують та умови, що їм сприяють; заходи щодо усунення виявлених корупційних

ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси; навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування; процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду програм; інші спрямовані на запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням заходи (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції»). Зміст антикорупційних програм юридичних осіб ми розглянемо далі.

Як бачимо, антикорупційні програми юридичних осіб суттєво різняться від антикорупційних програм органів влади. Але використання схожої термінології призводить до деяких проблем у правовому регулюванні, особливо при застосуванні підзаконних нормативно-правових актів Національного агентства з питань запобігання корупції. Наприклад, щодо антикорупційних програм органів влади Національне агентство з питань запобігання корупції прийняло окремі методичні рекомендації¹. Таким чином, зазначені програми не слід плутати. Далі за текстом ми будемо вести мову виключно про антикорупційні програми юридичних осіб.

Умовно антикорупційні програми юридичних осіб можна поділити на такі *види*: обов'язкові та прийняті за власною ініціативою.

Згідно з ч. 2 ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції», антикорупційна програма в *обов'язковому порядку* затверджується керівниками: 1) державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень; 2) юридичних осіб, які є учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень. Отже, Закон України «Про

¹Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 19.01.2017 р. №31 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0031884-17#n10>.

запобігання корупції» встановлює імперативну норму для окремих суб'єктів щодо обов'язковості затвердження антикорупційних програм, а також встановлює особливості процедури затвердження та дії зазначених антикорупційних програм, вимоги до них та правовий статус Уповноваженого.

Слід зазначити, що оригінальній (першій) редакції Закону України «Про запобігання корупції» вимога щодо обов'язковості наявності антикорупційної програми поширювалася на всіх юридичних осіб, які були учасниками попередньої кваліфікації, учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель». Але зазначена вимога створювала зрозумілі складнощі для учасників процедури закупівель, тому вже найближчими змінами була встановлена умова обов'язковості наявності антикорупційних програм для цих суб'єктів – «якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 1 мільйон гривень, а робіт – 5 мільйонів гривень»¹, яка в наступному була збільшена – «якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень»².

До речі, обов'язок, зазначених у п. 2 ч. 2 ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції» юридичних осіб приватного права, щодо прийняття антикорупційної програми, підкріплено деякими санкціями. Так, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 №922-VIII, відсутність у юридичної особи, яка є учасником процедури закупівлі (крім нерезидентів), антикорупційної програми чи уповноваженого з реалізації антикорупційної про-

¹ Див.: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р. №198-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#n421>.

² Див.: Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність із міжнародними стандартами та вжиття заходів з подолання корупції» від 15.09.2015 р. №679-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-19#n201>; Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель» від 19.09.2019 №114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20#n1139>.

грами, якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) або робіт дорівнює чи перевищує 20 мільйонів гривень (у тому числі за лотом) – є підставою для відмови в участі у процедурі закупівлі.

Що стосується суб'єктів, зазначених у п. 1 ч. 2 ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції», то слід зазначити, що на сьогодні зазначена норма не повністю відповідає задуму розробників Закону України «Про запобігання корупції». Так, законодавець хотів поширити обов'язок наявності антикорупційної програми на державних та комунальних підприємств – суб'єктів середнього підприємництва, до яких відповідно до Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.2000 № 2063-III, дійсно належали юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньо-облікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу перевищує 70 млн гривень. Але, наразі, відповідно до ч. 3 ст. 55 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV до суб'єктів середнього підприємництва належать юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Тому, на наш погляд, зазначену норму бажано привести у відповідність до закладеної логіки та законодавства України.

Для всіх інших суб'єктів, не передбачених ч. 2 ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції», затвердження антикорупційних програм є не обов'язком, але вони мають право затвердити її *за власною ініціативою*. При цьому положення ст. ст. 62 та 63 Закону України «Про запобігання корупції» на такі антикорупційні програми не поширюються. Тому зазначені юридичні особи мають можливість на власний розсуд вирішити питання, пов'язані із затвердженням таких антикорупційних програм. Але, ми вважаємо, що ці юридичні особи також повинні дотримуватися рекомендацій Національного агентства

з питань запобігання корупції та антикорупційного законодавства, яке містить актуальні положення антикорупційного комплаєнсу.

Закон України «Про запобігання корупції» також визначає приблизний **зміст антикорупційної програми юридичної особи**. Так, відповідно до ст. 63 Закону України «Про запобігання корупції» антикорупційна програма юридичних осіб, зазначених у ч. 2 ст. 62 цього Закону, може містити, зокрема, такі положення:

1) сферу застосування та коло осіб, на які поширюються її положення;

2) вичерпний перелік та опис антикорупційних заходів, стандартів, процедур та порядок їх виконання (застосування), зокрема порядок проведення періодичної оцінки корупційних ризиків у діяльності юридичної особи;

3) норми професійної етики працівників юридичної особи;

4) права і обов'язки працівників та засновників (учасників) юридичної особи у зв'язку із запобіганням і протидією корупції у діяльності юридичної особи;

5) права і обов'язки Уповноваженого як посадової особи, відповідальної за запобігання корупції, та підпорядкованих йому працівників (у разі їх наявності);

6) порядок регулярного звітування Уповноваженого перед засновниками (учасниками) юридичної особи;

7) порядок здійснення належного нагляду, контролю та моніторингу за дотриманням антикорупційної програми у діяльності юридичної особи, а також оцінки результатів здійснення передбачених нею заходів;

8) умови конфіденційності інформування Уповноваженого працівниками про факти підбурення їх до вчинення корупційного правопорушення або про вчинені іншими працівниками чи особами корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень;

9) процедури захисту працівників, які повідомили інформацію про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення;

10) процедуру інформування Уповноваженого працівниками про виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів, а також порядок врегулювання виявленого конфлікту інтересів;

11) порядок проведення індивідуального консультування Уповноваженим працівників юридичної особи з питань застосування антикорупційних стандартів та процедур;

12) порядок проведення періодичного підвищення кваліфікації працівників у сфері запобігання і протидії корупції;

13) застосування заходів дисциплінарної відповідальності до працівників, які порушують положення антикорупційної програми;

14) порядок вжиття заходів реагування щодо виявлених фактів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, зокрема, інформування уповноважених державних органів, проведення внутрішніх розслідувань;

15) порядок внесення змін до антикорупційної програми.

Зазначені положення змісту антикорупційних програм більш детально розкриваються у «Типовій антикорупційній програмі юридичної особи», що була затверджена рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.03.2017 № 75¹. Коротко охарактеризуємо зміст кожного розділу антикорупційної програми юридичної особи.

У *«Пreamбулі»* антикорупційної програми проголошується, що працівники юридичної особи, її посадові особи, керівник і засновники (учасники) у своїй внутрішній діяльності, а також у правовідносинах із діловими партнерами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, керуються принципом «нульової толерантності» до будь-яких проявів корупції і вживатимуть всіх передбачених законодавством заходів щодо запобігання, виявлення та протидії корупції і пов'язаним з нею діям (практикам).

У наступному розділі *«Загальні положення»* дублюються основні положення ст. 61 Закону України «Про запобігання корупції».

У розділі II антикорупційної програми визначаються *«Сфера застосування та коло осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми»*. Тут закріплюється положення про обов'язковість антикорупційної програми для усіх працівників юридичної особи,

¹Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.03.2017 № 75 «Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-17#Text>.

включаючи посадових осіб усіх рівнів, керівника, засновників (учасників), а також для усіх суб'єктів господарської діяльності (філій, підрозділів, дочірніх підприємств), над якими вона здійснює контроль. Окрім цього, встановлюється правило, що антикорупційна програма також застосовується юридичною особою у її правовідносинах із діловими партнерами, у тому числі органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

У розділі III *«Антикорупційні заходи у діяльності юридичної особи»* міститься вичерпний перелік та опис антикорупційних заходів, стандартів, процедур та порядок їх виконання (застосування), зокрема порядок проведення періодичної оцінки корупційних ризиків у діяльності юридичної особи. Типова антикорупційна програма містить доволі широкий перелік основних антикорупційних стандартів та процедур юридичної особи, до яких зокрема відносяться: 1) ознайомлення нових працівників із змістом антикорупційної програми, проведення навчальних заходів з питань запобігання і протидії корупції; 2) антикорупційна перевірка ділових партнерів; 3) положення щодо обов'язкового дотримання антикорупційної програми; 4) критерії обрання ділових партнерів юридичної особи; 5) обмеження щодо підтримки юридичною особою політичних партій, здійснення благодійної діяльності; 6) механізм повідомлення про виявлення ознак порушення антикорупційної програми, ознак вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, а також конфіденційність таких повідомлень та захист викривачів; 7) здійснення Уповноваженим та працівниками функцій щодо запобігання корупції; 8) процедура розгляду повідомлень викривачів, включаючи внутрішнє розслідування і накладення дисциплінарних стягнень; 9) норми професійної етики та обов'язки і заборони для працівників; 10) механізми запобігання і врегулювання конфлікту інтересів; 11) обмеження щодо подарунків; 12) нагляд і контроль за дотриманням вимог антикорупційної програми.

Розділ IV присвячено *«Нормам професійної етики працівників юридичної особи»*. Окрім загального обов'язку працівників юридичної особи під час виконання своїх функціональних обов'язків неухильно додержуватися загальноновизнаних етичних норм поведінки або ви-

мог кодексу етики юридичної особи (у разі його наявності), у цьому розділі закріплюються такі вимоги до поведінки працівників як-от: «політична нейтральність», «пріоритет інтересів юридичної особи», «неупередженість», «компетентність і ефективність», «нерозголошення інформації», «утримання від виконання незаконних рішень та доручень», що передбачені Розділом VI Закону України «Про запобігання корупції».

Розділ V має назву *«Права і обов'язки засновників (учасників) та працівників (крім Уповноваженого) юридичної особи»*. У цьому розділі закріплено права, обов'язки та заборони працівників та засновників (учасників) юридичної особи у зв'язку із запобіганням і протидією корупції у діяльності юридичної особи, встановлюється порядок дій у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка.

Розділ VI *«Права і обов'язки Уповноваженого та підпорядкованих йому працівників (у разі їх наявності)»* визначає особливості призначення Уповноваженого на посаду, гарантії його діяльності, обов'язки засновників (учасників) та керівника юридичної особи перед Уповноваженим, а також вичерпний перелік прав і обов'язків Уповноваженого.

Розділ VII *«Порядок звітування Уповноваженого перед засновниками (учасниками) юридичної особи»* закріплює процедуру та строки звітування Уповноваженого, визначає зміст звіту Уповноваженого. Так, Типова антикорупційна програма юридичної особи визначає, що такий звіт повинен включати інформацію щодо: 1) стану виконання заходів, визначених антикорупційною програмою; 2) результатів впровадження заходів, визначених антикорупційною програмою; 3) виявлених порушень вимог Закону, Антикорупційної програми та заходів, вжитих для усунення таких порушень; 4) кількості та результатів проведених перевірок та внутрішніх розслідувань; 5) фактів перешкоджання належному виконанню Уповноваженим своїх функцій, встановлення для нього необґрунтованих обмежень, випадків втручання у його діяльність з боку третіх осіб; 6) наявних пропозицій і рекомендацій.

Важливе значення має розділ VIII *«Порядок здійснення нагляду, контролю за дотриманням Антикорупційної програми, а також оцінки результатів здійснення передбачених нею заходів»*. Типова

антикорупційна програма юридичної особи встановлює, що нагляд і контроль за дотриманням антикорупційної програми здійснюються Уповноваженим у таких формах: 1) розгляд і реагування на повідомлення про порушення вимог Антикорупційної програми, вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; 2) здійснення планових та позапланових перевірок діяльності працівників юридичної особи щодо виконання (реалізації) антикорупційної програми; 3) проведення експертизи організаційно-розпорядчих, юридичних, виробничих та фінансових документів, а також їх проектів.

Розділ IX *«Умови конфіденційності інформування Уповноваженого працівниками про факти порушень антикорупційних вимог»* та розділ X *«Процедури захисту працівників, які повідомили інформацію про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення»* присвячено роботі з викривачами корупції на підприємстві. У цих розділах закріплюються сучасні стандарти, політики, практики та гарантії захисту прав викривачів та умови конфіденційності інформування про факти вчинення корупційних чи пов'язаних із корупцією правопорушень.

Розділ XI *«Врегулювання конфлікту інтересів в діяльності працівників юридичної особи»* обов'язки працівників, що виникають у зв'язку із виникненням реального чи потенційного конфлікту інтересів, та заходи самостійного та зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів.

У розділі XII *«Порядок надання працівникам роз'яснень та консультацій Уповноваженим»* визначається процедура звернення засновників (учасників), керівника та працівників юридичної особи до Уповноваженого з питань щодо тлумачення окремих положень антикорупційної програми, а також встановлюється строк розгляду таких звернень.

У розділі XIII врегульовано *«Порядок проведення періодичного підвищення кваліфікації працівників у сфері запобігання та виявлення корупції в юридичній особі»*. Типова антикорупційна програма встановлює, що підвищення кваліфікації працівників юридичної особи у сфері запобігання та виявлення корупції здійснюється з метою надання базових знань з питань антикорупційного законодавства, підвищення рівня виконання вимог антикорупційної програми, фор-

мування антикорупційної культури, а також виховання нетерпимості до корупції. Підвищення кваліфікації здійснюється відповідно до затвердженого керівником тематичного плану-графіка на кожне півріччя, який готується Уповноваженим. Важливим положення Типової антикорупційної програми також є закріплення витрат часу на підвищення кваліфікації у сфері запобігання та виявлення корупції, що визначається у відсотках по відношенню до загального обсягу робочого часу на півріччя.

Розділ XIV *«Застосування заходів дисциплінарної відповідальності до працівників, які порушують положення антикорупційної програми»* встановлюється порядок дій керівника юридичної особи та Уповноваженого у разі наявності інформації, що свідчить про ознаки порушення працівниками вимог антикорупційної програми.

У розділі XV *«Порядок проведення внутрішніх розслідувань»* окремо врегульовано особливості проведення внутрішнього антикорупційного розслідування та встановлено процедуру інформування уповноважених державних органів, у випадку підтвердження інформації щодо вчинення на підприємстві корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення.

І, нарешті, останній розділ XVI має назву *«Порядок внесення змін до антикорупційної програми»*. У цьому розділі визначається, що саме керівник юридичної особи забезпечує організацію механізмів зворотного зв'язку та інші внутрішні процеси, спрямовані на підтримку та постійне вдосконалення антикорупційної програми. Типова антикорупційна програма визначає, що зміст антикорупційної програми може бути переглянутий за результатами: 1) звіту про оцінки корупційних ризиків у діяльності юридичної особи; 2) здійснення нагляду і контролю за дотриманням антикорупційної програми, а також оцінки результатів здійснення передбачених нею заходів; 3) аналізу практики виконання Уповноваженим своїх посадових обов'язків; 4) проведення Уповноваженим анкетування, обговорення та консультацій із працівниками, керівником, засновниками (учасниками) юридичної особи, а також з діловими партнерами Юридичної особи щодо удосконалення антикорупційної програми.

Антикорупційна програма юридичної особи має свої **особливості обговорення та затвердження**. Так, Закон України «Про запобігання корупції» закріплює, що антикорупційна програма затверджується лише після її обговорення з працівниками юридичної особи, а її текст повинен перебувати у постійному відкритому доступі для працівників юридичної особи (ч. 3 ст. 62). В свою чергу, Типова антикорупційна програма рекомендує розмішувати текст антикорупційної програми на офіційному веб-сайті юридичної особи.

Методичні рекомендації Національного агентства з питань запобігання корупції щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб¹ містять загальні настанови щодо підготовки антикорупційної програми. Так, на початку процесу розробки антикорупційної програми юридичній особі слід визначити зовнішні та внутрішні фактори, які є суттєвими для мети її діяльності і впливають на здатність досягати ефективних результатів при запровадженні та подальшому виконанні нею антикорупційних заходів. До переліку цих факторів, зокрема, належать:

- а) розмір і структура юридичної особи;
- б) місцезнаходження юридичної особи і сфери, в яких вона працює або планує працювати;
- в) масштаб і складність діяльності юридичної особи, в тому числі рівень складності бізнес-процесів;
- г) кількість філій, представництв, які контролюються юридичною особою;
- д) перелік усіх ділових партнерів юридичної особи;
- е) характер і обсяг відносин юридичної особи з особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- є) законодавчі, контрактні чи професійні обов'язки і зобов'язання юридичної особи.

¹Рішення Національного агентства із питань запобігання корупції від 22.09.2017 № 734 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб». URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/category/organizatsiya-roboty-upovnovazhenyh/materialy-shho-stosuyutsya-antikoruptsiynih-program/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-pidgotovky-ta-realizatsiyi-antikoruptsiynih-program-yurydychnyh-osib>.

Кожен із зазначених факторів береться до уваги, щоб забезпечити оптимальний розподіл ресурсів юридичної особи та концентрацію її зусиль на визначенні та реалізації адекватних антикорупційних заходів.

Вищенаведене означає, що кожній юридичній особі рекомендується не просто відтворювати положення Типової антикорупційної програми, а ретельно визначати індивідуальний підхід до наповнення змісту програми, акцентуючи увагу на тих антикорупційних заходах чи інших складових програми, які відповідають особливостям юридичної особи і необхідні для мінімізації ризиків саме у її діяльності. В той же час не слід розглядати таку пораду як привід до невключення антикорупційних заходів загального характеру, закріплених у Типовій антикорупційній програмі, адже недостатня їх регламентація може бути кваліфікована як відсутність належного контролю і призвести до юридичної відповідальності як керівництва, так і самої юридичної особи.

Тим не менш, чинне законодавство та судова практика дозволяє багатьом компаніям або зовсім не створювати комплаєнс програми, або використовувати так званий «one size fits all» підхід, тобто створювати комплаєнс програми «для галочки» (повністю виконуючи вимоги законодавства, але не здійснюючи реальної превенції корупційних ризиків). Такі програми є абсолютно нефункціональними, досить часто скопійовані з сайтів інших організацій, та не коштують паперу який на них витрачається¹.

Які ж причини такого стану речей? На наш погляд, до основних таких причин належать: 1) формалізм вітчизняної правової системи та правозастосовчої практики; 2) недосконале антикорупційне та кримінально-правове законодавство; 3) неготовність українського бізнесу протидіяти корупції, адже переважна частина підприємства втягнута у корупційні практики; 4) відсутність професійних комплаєнс офіцерів в Україні; 5) не значний досвід щодо запровадження та функціонування антикорупційних програм; 6) корупція в державних органах тощо.

¹ Антикорупційний комплаєнс в діяльності українських компаній як один із механізмів превенції корупції. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9695/GURETI75.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Окремо поговоримо про *Уповноваженого*. Згідно із ч. 5 ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції» в юридичних особах, для яких антикорупційна програма затверджується обов'язково, для її реалізації призначається особа, відповідальна за реалізацію антикорупційної програми (Уповноважений).

Правовий статус Уповноваженого визначається ст. 64 Закону України «Про запобігання корупції». Відповідно до цієї статті Уповноважений є посадовою особою юридичної особи, що призначається відповідно до законодавства про працю керівником юридичної особи або її учасниками (засновниками) у порядку, передбаченому ухваленою антикорупційною програмою. Уповноваженим може бути фізична особа, яка здатна за своїми діловими та моральними якостями, професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні обов'язки.

Закон також визначає перелік осіб, які не можуть бути призначеними на посаду Уповноваженого. до яких відноситься: 1) осіб, що мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість; 2) осіб, що за рішенням суду визнані недієздатними чи дієздатність яких обмежена; 3) осіб, звільнених з посад у державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування за порушення присяги або у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, – протягом трьох років з дня такого звільнення (ч. 3 ст. 64 Закону України «Про запобігання корупції»).

Несумісною з діяльністю Уповноваженого є робота на посадах, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», а також будь-яка інша діяльність, яка створює реальний чи потенційний конфлікт інтересів з діяльністю юридичної особи. У разі виникнення обставин несумісності Уповноважений у дводенний строк з дня виникнення таких обставин зобов'язаний повідомити про це керівника юридичної особи з одночасним поданням заяви про розірвання трудового договору за власною ініціативою (ч. 4 ст. 64 Закону України «Про запобігання корупції»).

Частина 5 ст. 64 Закону України «Про запобігання корупції» також встановлює вичерпний перелік підстав дострокового звільнення Уповноваженого з посади, серед яких:

- 1) розірвання трудового договору за ініціативи Уповноваженого;
- 2) розірвання трудового договору з ініціативи керівника юридичної особи або її засновників (учасників);
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я відповідно до висновку медичної комісії, що створюється за рішенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;
- 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним або обмеження його цивільної дієздатності, визнання його безвісно відсутнім чи оголошення його померлим;
- 5) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього;
- 6) смерті.

Важливими гарантіями діяльності Уповноважених є процедура письмового повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції про звільнення особи з посади Уповноваженого та необхідність надання згоди Національним агентством з питань запобігання корупції на розірвання трудового договору з Уповноваженим з ініціативи керівника юридичної особи або її засновників (учасників). *Процедура надання такої згоди* врегульовано Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 15.09.2020 №408/20 «Про затвердження Порядку надання згоди Національним агентством з питань запобігання корупції на звільнення особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми»¹.

Відповідно до цього Наказу, з метою отримання згоди Національного агентства з питань запобігання корупції на звільнення особи з посади Уповноваженого керівник юридичної особи або її засновники (учасники) вносять у письмовій формі подання про надання згоди на розірвання трудового договору до Національного агентства. Таке подання складається у довільній формі та має містити інформацію про:

- 1) прізвище, ім'я та по батькові Уповноваженого, дату його призначення на посаду, засоби зв'язку з Уповноваженим;

¹ Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 15.09.2020 №408/20 «Про затвердження Порядку надання згоди Національним агентством з питань запобігання корупції на звільнення особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE35317.html.

2) підставу для розірвання трудового договору з обґрунтуванням причин, що зумовлюють необхідність звільнення Уповноваженого;

3) накладені на Уповноваженого дисциплінарні стягнення за два останніх роки його роботи на посаді;

4) обізнаність керівника юридичної особи або її засновників (учасників) з тим, що Уповноважений повідомляв про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону.

До подання додаються завізований керівником юридичної особи або її засновниками (учасниками) проект розпорядчого документа про звільнення Уповноваженого із зазначенням підстав розірвання трудового договору та засвідчені в установленому порядку копії:

1) розпорядчого документа про призначення на посаду Уповноваженого;

2) матеріалів щодо застосування до Уповноваженого заходів дисциплінарного стягнення, у тому числі пояснення Уповноваженого, за попередні два роки до внесення подання (у разі якщо він звільняється за порушення трудової дисципліни);

3) матеріалів службового розслідування (у разі його проведення);

4) документів, які підтверджують наявність передбачених законом підстав для звільнення Уповноваженого;

5) інших документів, які, на думку керівника юридичної особи або її засновників (учасників), стосуються прийняття рішення про звільнення.

У разі якщо підставою для розірвання трудового договору з Уповноваженим є зміни в організації виробництва і праці, до подання також додаються засвідчені в установленому порядку копії:

1) діючої структури і штатного розпису, а також розпорядчого(их) документа(ів) про їх затвердження (за наявності);

2) структури і штатного розпису за попередні два роки до внесення подання, а також розпорядчого(их) документа(ів) про їх затвердження (за наявності);

3) попередження Уповноваженого щодо його можливого звільнення за ініціативою керівника юридичної особи або її засновників (учасників);

4) рішення виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), членом якої є Уповноважений, про надання згоди (відмову в наданні згоди) на розірвання трудового договору з Уповноваженим (у разі якщо Уповноважений є членом первинної профспілкової організації);

5) документів, якими підтверджується неможливість переведення Уповноваженого на іншу посаду, на яку покладено повноваження з реалізації антикорупційної програми.

Уповноважений за власною ініціативою може у письмовій формі надати Національному агентству свою позицію щодо обставин його можливого звільнення, а також додаткові документи.

Строк розгляду подання становить десять робочих днів з дня, наступного за днем його отримання Національним агентством.

3.3. Особливості юридичної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права та інших суб'єктів приватної сфери за вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень

Ефективне запобігання корупції у приватному секторі є неможливим без належного правового регулювання юридичної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права, а також інших суб'єктів приватної сфери, за вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень. В цьому контексті, слід погодитися з думкою проф. Б. М. Головкина, що притягнення винних у вчиненні корупційних правопорушень осіб до юридичної відповідальності виступає одним із найважливіших методів запобігання корупції¹. Таким чином, питання удосконалення юридичної відповідальності за зазна-

¹ Головін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. №4. С. 259.

чені правопорушення завжди є актуальними та важливими не тільки для правової науки, але для правозастосування.

Дослідженню правового регулювання юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані із корупцією правопорушення присвячені численні праці науковців з різних галузей права. Зокрема, питаннями кримінальної відповідальності за корупційні злочини та кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності цікавилася такі дослідники як П. П. Андрушко, О. С. Бондаренко, В. І. Борисов, О. Ю. Бусол, Б. М. Головкін, Ю. В. Гродецький, О. І. Гузоватий, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. О. Кашкаров, В. М. Киричко, О. Д. Комаров, О. М. Костенко, Н. О. Кочерова, В. М. Куц, М. І. Мельник, В. А. Мисливий, Д. Г. Михайленко, В. О. Навроцький, К. А. Новікова, К. К. Овод, В. І. Осадчий, О. С. Перешивко, В. В. Плекан, Я. В. Ризак, М. В. Рябенко, А. В. Савченко, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, О. В. Шевченко, Ю. І. Шиндель, Н. М. Ярмиш, О. Д. Ярошенко, І. М. Ясінь та деякі інші фахівці у галузі кримінального права.

В свою чергу, адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією, досліджували такі вчені як С. М. Алфьоров, О. І. Безпалова, К. В. Берднікова, К. Л. Бугайчук, В. Д. Гвоздецький, Д. В. Гудков, О. В. Джафарова, І. А. Дьомін, В. О. Іванцов, С. М. Коваленко, Ю. В. Коваленко, В. К. Колпаков, С. М. Кушнір, Т. О. Коломоєць, О. П. Мусієнко, В. Я. Настюк, О. Є. Панфілов, С. О. Шатрава, О. М. Шевчук, І. І. Яцків, а також інші вітчизняні адміністративісти.

Що стосується дисциплінарної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, то її вивчали такі дослідники як О. О. Губанов, В. О. Іванцов, С. М. Клімов, В. В. Середа, І. В. Шульженко та деякі інші.

Стосовно ж цивільно-правової відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення слід зазначити, що конкретні праці присвячені цьому питанню майже відсутні на вітчизняному науковому просторі. Це пояснюється тим, що відшкодування збитків та шкоди завданих внаслідок вчинення зазначених правопорушень відбувається відповідно до загальних положень цивільного законодавства щодо відшкодування шкоди.

Незважаючи на значну кількість наукових праць щодо кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, на сьогодні питання юридичної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права та інших суб'єктів приватної сфери за вчинення цих правопорушень залишаються малодослідженими.

Чинний на сьогодні Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII (далі – Закон), встановлює, що за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень уповноважені особи, перелік яких закріплено в ч. 1 ст. 3 Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку (ст. 65¹).

Як вже зазначалося раніше, Закон також виокремлює два різновиди правопорушень: корупційні та такі, що пов'язані з корупцією. Корупційне правопорушення – це діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність (п. 5 ст. 1 Закону). В свою чергу, правопорушення, пов'язане з корупцією, – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність (п. 10 ст. 1 Закону). На підставі цього, слід зробити висновок, що адміністративна відповідальність настає лише за вчинення правопорушень пов'язаних із корупцією.

Перед тим як розпочати, слід зробити декілька методологічних уточнень. Зокрема, під службовими особами юридичних осіб приватного права в рамках цього дослідження ми будемо розуміти осіб, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до

договору з підприємством, установою, організацією, – у випадках, передбачених законодавством (п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону).

Стосовно ж інших суб'єктів приватної сфери, то до них ми будемо відносити: осіб, які надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, оцінювачі, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але провадять професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді тощо); осіб, які пропонують/обіцяють чи надають неправомірну вигоду цим суб'єктам та службовим особам юридичних осіб приватного права, а також деяких інших суб'єктів приватної сфери (зокрема, особи допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні та посадові особи у сфері спорту).

Отже, почнемо із розгляду **кримінальної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення у приватній сфері**.

Ідея диференціації кримінальної відповідальності за службові злочини в публічній і приватній сферах, втілена в Кримінальному кодексі України (далі – КК України), розроблялась у вітчизняній кримінально-правовій доктрині тривалий час (щонайменше з першої половини 90-х рр. ХХ століття). Виникнення цієї наукової ідеї, яка могла розцінюватись як прояв ліберального підходу до вирішення кримінально-правових проблем, обумовленого перебуванням у стані ейфорії («риннок все розставить на свої місця»), стало реакцією на роздержавлення економіки¹.

18 листопада 2006 р. Україною було ратифіковано ключові міжнародні договори у сфері запобігання та протидії корупції, а саме: Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції та Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією. Одним із важливих положень зазначених міжнародних договорів було запро-

¹ Дудоров О. О., Коломоець Т. О., Кушнір С. М., Макаренко О. Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: колективна монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 243.

вадження кримінальної відповідальності за окремі корупційні злочини у приватному секторі, зокрема за «дачу» та «одержання хабара у приватному секторі» (ст. 7 та 8 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією), а також «підкуп» й «розкрадання майна в приватному секторі» (ст. 21 та 22 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції).

Слід зазначити, що й до підписання зазначених договорів, в Україні була встановлена кримінальна відповідальність за окремі корупційні правопорушення у приватній сфері загальними нормами, що передбачали відповідальність за злочини у сфері службової діяльності та злочини проти власності. Так, відповідно до примітки 1 до ст. 364 Кримінального кодексу України (далі – КК України) (у редакції 2001 р.), службовими особами визнавалися особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також *обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади*, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. У зв'язку з цим, за вчинення корупційного злочину у приватній сфері відповідальність наставала за ст. ст. 364, 365, 368, 369 КК України (у редакції 2001 р.), а також за ч. 2 ст. 191 КК України.

У той же час, з метою імплементації положень Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, які набрали чинності для України 1 січня 2010 р., Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI, який закріпив спеціальні норми щодо відповідальності за корупційні злочини у приватній сфері. Так, цим Законом була встановлена кримінальна відповідальність за: зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК України); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК України); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від органі-

заційно-правової форми (ст. 368³ КК України); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК України). Окрім цього, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 р. № 1261-VII шляхом внесення змін до ст. 354 КК України було криміналізовано «підкуп працівника підприємства, установи чи організації» приватного права.

Таким чином, як вже зазначалося раніше, корупційними злочинами у приватній сфері за чинним КК України необхідно вважати: ч. 2 ст. 191 КК України (у випадку вчинення привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми своїм службовим становищем) та ст. ст. 354, 364¹, 365², 368³, 368⁴, 369 КК України. Також не виключаємо можливості віднесення до корупційних злочинів у приватній сфері й інших корупційних злочинів, у випадку, якщо вони вчиненні службовими особами юридичних осіб приватного права шляхом зловживання службовим становищем (зокрема, ст. ст. 262, 308, 312, 313, 320, 357 КК України).

Слід зазначити, що віднесення до корупційних злочинів у приватній сфері «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (ст. 365² КК України) та «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» (ст. 368⁴ КК України) пояснюється тим, що переважна більшість зазначених осіб виступають суб'єктами господарювання у приватному секторі, можуть мати найманих працівників, надають публічні послуги у приватній сфері та не належать до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або прирівняних до них осіб.

Тепер щодо ознак корупційних злочинів у приватній сфері. Так, цим кримінальним правопорушенням характерні загальні ознаки корупційних злочинів. По-перше, зазначені кримінальні правопорушення належать корупційних злочинів відповідно до примітки 1 до ст. 45 КК України. Це означає, що до осіб, що їх вчинили, обмежується застосування більшості заохочувальних норм кримінального законодавства (норми інституту звільнення від кримінальної відповідальності

ті; призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; норми інституту звільнення від покарання та його відбування, зняття судимості тощо).

По-друге, досліджувані злочини як й інші корупційні злочини являють собою корупційні правопорушення та містять ознаки корупції, відповідно до Закону. Тобто їх вчинення передбачає використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Виходячи із цього, невід'ємними ознаками цих корупційних злочинів є, з одного боку, використання службових повноважень та/чи відповідних можливостей як форма діяння; неправомірна вигода як його предмет або як мета, – а з іншого: обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди як форма діяння; використання службових повноважень та/чи відповідних можливостей як його мета¹.

По-третє, вчинення окремих цих злочинів є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Так, відповідно до ст. 96³ КК України, Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст. ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368³, ч. 1 і 2 статті 368⁴, ст. ст. 369 і 369² цього Кодексу; 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у ст. ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368³, ч. 1 і 2 статті 368⁴, ст. ст. 369 і 369² цього Кодексу.

¹ Дудоров О. О. Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, Ваіте, 2014. С. 758.

По-четверте, за вчинення корупційних злочинів у приватній сфері може бути застосований такий захід кримінально-правового характеру як спеціальна конфіскація (ст. 96¹ та 96² КК України).

По-п'яте, всім корупційним злочинам властиве виключно умисне психічне ставлення до вчинюваного діяння. Це означає, що особа завжди усвідомлює, що використовує службові повноваження чи пов'язані з ними можливості всупереч інтересам служби і бажає їх використати саме так. При цьому в злочинах, передбачених ст. ст. 364¹, 365² КК України ставлення до наслідків може виражатися як у формі умислу, так й у формі необережності. Необхідно також зазначити, що мотиви та мета можуть бути різними. Проте у переважній більшості корупційних злочинів обов'язковою є наявність корисливого мотиву¹.

По-шосте, ознакою корупційних злочинів є те, що їх вчинення пов'язане з використанням особою влади, службового становища чи можливостей, які з такого службового становища випливають, або ж з пропозицією, обіцянкою, проханням надати, наданням або одержанням неправомірної вигоди від іншої особи (можливість одержання якої так само пов'язана з обійманням особою певної посади). При цьому при вчиненні корупційного злочину суб'єкт не просто використовує службове становище, а зловживає таким становищем. Зловживання проявляється у вчиненні дії або бездіяльності, що полягає у використанні особою влади чи своїх можливостей, що випливають з них, та не суперечить інтересам служби².

Окрім цього, корупційні злочини у приватній сфері мають особливості, що виокремлюють їх серед інших корупційних злочинів. По-перше, це суспільні відносини, на які вони посягають, а саме: це відносини у сфері діяльності службових осіб юридичних осіб приватного права (ст. 364¹ та ст. 368³ КК України) та інших працівників цих юридичних осіб (ст. 354 КК України), суспільні відносини у сфері діяльності осіб, що надають публічні послуги (ст. 365² та ст. 368⁴ КК України), а також суспільні відносини власності юридичних осіб

¹ Тютюгін В. І., Косінова К. С. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 394–395.

² Запобігання корупції : підручник / [Б. М. Головкін, О. Ю. Шостко, О. В. Новіков та ін.]; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. С. 34.

приватного права (ч. 2 ст. 191 КК України – в частині привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою юридичної особи приватного права). По-друге, це відповідні спеціальні суб'єкти, серед яких: службові особи юридичних осіб приватного права, особи, які надають публічні послуги, а також працівники підприємств, установ, організацій, що не є службовими особами. По-третє, особливості корупційного зв'язку між діянням та діяльністю службової особи чи іншого спеціального суб'єкта. Так, у статтях КК України про корупційні правопорушення наявні два види такого зв'язку: «використання службовою особою влади» та «використання службовою особою службового становища»¹. Стосовно корупційних злочинів у приватній сфері законодавець визначив у відповідних статтях КК України лише перший вид зв'язку, а саме: «використання службовою особою юридичної особи приватного права або особою, що надає публічні послуги, своїх повноважень». По-четверте, відносно менший ступінь суспільної небезпечності цих злочинів ніж у корупційних злочинів у публічній сфері. Зазначена ознака відбивається у видах та розмірах покарань, що передбачені за корупційні злочини у приватній сфері.

Слід також відмітити, що відповідно до ст. 477 Кримінального процесуального кодексу України, зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК України) та зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 364² КК України) належать до кримінальних правопорушень «приватного обвинувачення». А кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення є може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень.

Службові особи юридичних осіб приватного права можуть також бути суб'єктами деяких злочинів, пов'язаних із корупцією. Серед них, зокрема, такі: «Протиправне заволодіння майном підприємства,

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 6-те вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2020. С. 570.

установи, організації» (ст. 206² КК України), «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» (ст. 209 КК України) та деяких інших.

Щодо *адміністративно-правової відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, у приватній сфері*, то, як вже було зазначено, вона може наставати лише за вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, адже за вчинення корупційних правопорушень цей вид юридичної відповідальності не встановлюється.

Перелік адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, міститься у Главі 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). До таких правопорушень на сьогодні належать: «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» (ст. 172⁴ КУпАП); «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків» (ст. 172⁵ КУпАП); «Порушення вимог фінансового контролю» (ст. 172⁶ КУпАП); «Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» (ст. 172⁷ КУпАП); «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень» (ст. 172⁸ КУпАП); «Порушення встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (ст. 172⁸⁻¹ КУпАП); «Невжиття заходів щодо протидії корупції» (ст. 172⁹ КУпАП); «Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням» (ст. 172⁹⁻¹ КУпАП); «Порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля» (ст. 179² КУпАП).

Слід зазначити, що вказані вище адміністративні правопорушення розраховані переважно на суб'єктів публічної сфери, а саме: осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону) та осіб, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону). Наведене зумовлено тим, що більшість антикорупційних вимог, заборон та обмежень поширюються Законом виключно на зазначених суб'єктів. У зв'язку з цим, у при-

мітках до адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, вказуються саме ці особи як можливі суб'єкти їх вчинення.

Але КУпАП передбачає декілька складів адміністративних правопорушень, суб'єктами яких можуть бути також й особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією (п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону). Зокрема, це ч. 2 ст. 172⁸ КУпАП, яка передбачає відповідальність за незаконне розголошення або використання в інший спосіб особою у своїх інтересах чи в інтересах іншої фізичної або юридичної особи інформації про викривача, його близьких осіб чи інформації, що може ідентифікувати особу викривача, його близьких осіб, яка стала їй (їм) відома у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень.

Зазначена норма здійснює адміністративно-правову охорону права викривача на конфіденційність та анонімність (п. 6 ч. 2 ст. 53³ Закону). Так, відповідно до ч. 1 ст. 53⁵ Закону, заборонено розкривати інформацію про особу викривача, його близьких осіб або інші дані, які можуть ідентифікувати особу викривача, його близьких осіб, третім особам, які не залучаються до розгляду, перевірки та/або розслідування повідомлених ним фактів, а також особам, дій або бездіяльності яких стосуються повідомлені ним факти, крім випадків, установлених законом.

Крім того, службові особи окремих юридичних осіб приватного права можуть підлягати відповідальності за ст. 172⁵ КУпАП, яка передбачає відповідальність за невжиття передбачених законом заходів посадовою чи службовою особою органу державної влади, посадовою особою місцевого самоврядування, юридичної особи, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного правопорушення. Об'єктивна сторона проступку виражається у невжитті передбачених законом заходів у разі виявлення корупційного або

пов'язаного з корупцією правопорушення (формальний склад). Вона характеризується бездіяльністю суб'єкта проступку щодо обов'язку для вжиття передбачених законом заходів у разі виявлення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення¹.

Стосовно приватної сфери, зазначена адміністративно-правова норма поширюється лише на посадових осіб юридичних осіб, які є учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень (п. 2 ч. 2 ст. 62 Закону). Зазначене виходить із ч. 6 ст. 53 Закону, де зазначено, що посадові і службові особи державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, посадові особи органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи одержання повідомлення про вчинення такого правопорушення працівниками відповідних державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів, *юридичних осіб, зазначених у ч. 2 ст. 62 Закону*, зобов'язані у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно, протягом 24 годин, письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції. Отже, Закон не поширює обов'язок вжиття заходів у разі виявлення корупційного правопорушення на уповноважених осіб всіх юридичних осіб, а лише на тих, що передбачені п. 2 ч. 2 ст. 62 Закону.

Окрім цього, відповідно до Примітки до ст. 172⁹ КУпАП, суб'єктами зазначеного адміністративного правопорушення можуть також бути такі суб'єкти приватної сфери як: спортивні федерації, Національний олімпійський комітет України, Спортивний комітет України, інші спортивні організації, їхні підрозділи і посадові особи, до компетенції яких належить організація та забезпечення проведення офіційних

¹ Алісов Є. О., Мартиновський В. В., Настюк В. Я., Шевчук О. М. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення : навч. посіб. / за заг. ред. В. Я. Настюка. Харків : Юрайт, 2017. С. 70.

спортивних змагань і визначення результатів цих змагань, проведення відповідних перевірок і прийняття рішень за їх наслідками, а також посадові особи у сфері спорту (власник, акціонер, керівник чи працівник юридичної особи, яка організовує і сприяє спортивним змаганням, а також особи, уповноважені на проведення офіційного спортивного змагання; керівники і працівники міжнародної спортивної організації, інших компетентних спортивних організацій, що визнають змагання).

Слід зазначити, що спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні та посадові особи у сфері спорту можуть бути суб'єктами адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, передбачених ч. 1 ст. 172⁸ КУпАП («Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень») та ст. 172⁹⁻¹ КУпАП («Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням»). Так, відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» від 03.10.2015 № 743-VIII, зазначені особи повинні сумлінно виконувати свої спортивні, професійні та службові обов'язки, не допускати зловживань ними, не розголошувати і не використовувати в інший спосіб ексклюзивну спортивну інформацію, крім випадків, встановлених законом, утримуватися від виконання неправомірних рішень чи вказівок керівництва та від задоволення пропозицій інших осіб, що можуть протиправно вплинути на хід або результати офіційних спортивних змагань. Також цим особам забороняється розмішувати ставки на спорт щодо результатів офіційного спортивного змагання, в якому вони або їхня команда беруть участь (ч. 4 ст. 8 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань»).

На підставі вищевикладеного, можна зробити висновок, що службові особи юридичних осіб приватного права можуть бути суб'єктами адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, передбачених ст. ст. 172⁸, 172⁹ та 172⁹⁻¹ КУпАП.

Дисциплінарна відповідальність службових осіб юридичних осіб приватного права за вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень полягає в їх обов'язку відповісти перед власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за порушення трудової дисципліни, що пов'язане із вчиненням зазначених правопорушень, і понести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами трудового законодавства.

Фактичною підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності є порушення ним трудової дисципліни шляхом вчинення дисциплінарного проступку. Під дисциплінарним проступком розуміють протиправне винне невиконання або неналежне виконання працівником покладених на нього законодавством, колективним і трудовим договором чи контрактом трудових обов'язків, вчинене шляхом дії або бездіяльності¹. Що стосується юридичної підстави застосування дисциплінарної відповідальності, то в трудовому праві вона має доволі абстрактний характер, оскільки трудове законодавство, на відміну від того ж адміністративного чи кримінального, не встановлює чітких складів правопорушень, за наявності ознак яких у діях працівника, до нього застосовується дисциплінарна відповідальність².

У зв'язку з цим, виникає питання: чи є вчинення працівником юридичної особи приватного права корупційного чи пов'язаного із корупцією правопорушення дисциплінарним проступком? При відповіді на зазначене питання слід виходити із того, що корупція у приватній сфері являє собою використання службовою особою юридичної особи приватного права наданих їй службових повноважень всупереч інтересам цієї юридичної особи з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Хоча ст. 139 Кодексу законів про працю України від 10.12.71 № 322-VIII (далі – КЗпП України), яка передбачає загальні обов'язки

¹ Дмитренко Ю. п. Трудове право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 353.

² Подорожній Є. Ю. Поняття дисциплінарної відповідальності та механізм її функціонування. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «ПРАВО»*. 2014. Вип. 1. С. 186.

працівників, прямо не встановлює такого обов'язку як належне виконання службових обов'язків, але містить положення щодо обов'язкового дотримання працівниками трудової дисципліни. Трудова дисципліна – це добросовісне й обов'язкове виконання всіма працівниками своїх трудових обов'язків, установлених трудовим законодавством, колективним договором, угодами, локальними нормативними актами, трудовим договором, а також своєчасне виконання наказів і розпоряджень роботодавця¹.

Трудова дисципліна виражається в добропорядному та належному виконанні працівниками своїх трудових обов'язків². А отже вказівка у ст. 139 КЗпП України на обов'язок працівників додержуватися трудової дисципліни охоплює собою всі інші обов'язки працівників, які прямо не зазначені у цій статті, але є необхідними для нормальної та продуктивної праці. У зв'язку з тим, що вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення службовою особою юридичної особи приватного права суперечить належному виконанню посадових обов'язків та інтересам власника юридичної особи, то такі діяння слід вважати порушенням трудової дисципліни, а отже й дисциплінарним проступком.

Окрім цього, на наш погляд, вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення окремими категоріями працівників можна взагалі вважати одноразовим грубим порушенням трудових обов'язків, за яке трудовим законодавством передбачена можливість розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (п. 1 ч. 1 ст. 41 КЗпП України).

Слід також сказати, що на відміну від КЗпП України, Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII містить чіткий перелік дисциплінарних проступків державних службовців (ч. 2 ст. 65), серед яких, зокрема: невиконання або неналежне виконання

¹ Вапнярчук Н. М. До питання про інститут трудової дисципліни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО»*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 172.

² Прогонюк Л. Ю. Особливості правового регулювання дисципліни праці у новому Трудовому кодексі України. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «ПРАВО». 2010. Вип. 14. С. 85.

посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) та доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень (п. 5); перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу злочину або адміністративного правопорушення (п. 7); використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб (п. 9). Зазначений перелік дисциплінарних проступків спрощує правозастосування та відповідає п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

На підставі цього, підтримуємо думку тих вчених у галузі трудового права, які вважають за необхідне визначити перелік дисциплінарних проступків у КЗпП України. На наш погляд, серед таких дисциплінарних проступків повинні бути обов'язково вказані аналогічні проступки, пов'язані із зловживанням повноваженнями та отриманням неправомірної вигоди службовими особами юридичних осіб приватного права, як і в чинному Законі України «Про державну службу».

Тепер перейдемо до особливостей дисциплінарної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права.

По-перше, притягнення до дисциплінарної відповідальності цих осіб є правом роботодавця, яким він може скористатися сам, може передати справу на розгляд трудового колективу, а може взагалі відмовитися від притягнення порушника до відповідальності¹. Цим дисциплінарна відповідальність службових осіб юридичних осіб приватного права відрізняється від дисциплінарної відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб. Так, відповідно до ч. 2 ст. 65¹ Закону, особа, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією, однак судом не застосовано до неї покарання або не накладено на неї стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю,

¹ Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. С. 321.

пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку. Таким чином, застосування дисциплінарних стягнень до службових осіб у публічній сфері за вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, по-суті, є обов'язковим.

По-друге, згідно ст. 147 КЗпП України до працівників юридичних осіб приватного права може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: 1) догана; 2) звільнення. В свою чергу, перелік видів дисциплінарних стягнень, що можуть застосовуватися до державних службовців, є ширшим (див. напр. ч. 1 ст. 66 Закону України «Про державну службу»). Крім цього, законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих працівників (частіше за все – державних службовців) й інші дисциплінарні стягнення (ч. 2 ст. 147 КЗпП України).

По-третє, порядок, умови, строки та інші питання притягнення до дисциплінарної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права врегульовано ст. ст. 147–152 КЗпП України.

Слід також зазначити, що до службових осіб юридичних осіб приватного права також поширюються обмеження, передбачені ч. 5 ст. 65¹ Закону. Так, відповідно до цієї статті, особа, якій повідомлено про підозру у вчиненні нею злочину у сфері службової діяльності, підлягає відстороненню від виконання повноважень на посаді в порядку, визначеному законом. Особа, стосовно якої складено протокол про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, якщо інше не передбачено Конституцією і законами України, може бути відсторонена від виконання службових повноважень за рішенням керівника органу (установи, підприємства, організації), в якому вона працює, до закінчення розгляду справи судом. У разі закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, у зв'язку з відсутністю події або складу адміністративного правопорушення відстороненій від виконання службових повноважень особі відшкодовується середній заробіток за час вимушеного прогулу, пов'язаного з таким відстороненням.

Цивільно-правова відповідальність службових осіб юридичних осіб приватного права та інших суб'єктів приватної сфери за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення настає у випадках, коли в результаті вчинення зазначених правопорушень було спричинено певні негативні цивільно-правові наслідки іншим учасникам цивільних відносин. Одним із таких негативних наслідків виступає шкода. У цивільному праві розрізняють майнову та моральну (немайнову шкоду)¹. В свою чергу, майнова шкода в відшкодовується, в першу чергу, через відшкодування збитків².

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) у ст. ст. 22, 23 встановлює, що є збитками, а що є моральною шкодою. Так, збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). В свою чергу, моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Стосовно моральної шкоди, заподіяної юридичній особі, то під нею необхідно розуміти немайнові втрати, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмову назву, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи піддрив довіри до її діяльності³.

¹ Ханик-Посполітак Р. Ю. Відшкодування шкоди в цивільному законодавстві: український та європейський підходи. *Наукові записки НаУКМА.* 2016. Т. 181. Юридичні науки. С. 104.

² Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Т. 6 : Т – Я. Київ : «Укр. енцикл.», 2004. С. 441.

³ Римарчук Р. М. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну державними органами та їхніми посадовими особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Юридичні науки. 2016. № 845. С. 313.

Слід зазначити, що самого факту завдання шкоди державі, фізичним та юридичним особам внаслідок вчинення корупційного чи пов'язаного із корупцією правопорушень недостатньо для виникнення зобов'язання з її відшкодування¹. Для цього повинні існувати ще й певні загальні та спеціальні умови. Зазначене впливає з того, що підставою цивільно-правової відповідальності є вчинення особою діяння, що містить склад цивільного правопорушення². До загальних умов виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди належать: 1) наявність шкоди; 2) протиправність поведінки особи, що її завдала; 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та заподіяною шкодою; 4) доведеність вини особи³. Саме ці елементи в сукупності утворюють склад цивільного правопорушення, що, як вже було зазначено, є підставою цивільно-правової відповідальності⁴.

Що стосується спеціальних умов виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої корупційним чи пов'язаним з корупцією правопорушенням, то до них належать: 1) заподіяння шкоди спричиняється спеціальними суб'єктами (особами, зазначеними у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»); 2) встановлення незаконності таких дій (заборонені законодавством; вчинені без підстав, передбачених законодавством; вчинені не в тому порядку, який для них визначений законодавством); 3) наявність вини в діях цих осіб⁵.

Цивільно-правова відповідальність передбачає покладання на правопорушника оснований на законі невігідних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав, або в заміні невиконаного обов'язку новим обов'язком або у приєднанні до невикона-

¹ Новіков О. В. Правове регулювання відшкодування збитків, шкоди, завданих унаслідок вчинення корупційних правопорушень. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 222.

² Іващенко В. В. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 68.

³ Мироненко В. п. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 27.

⁴ Микитін В. І. Цивільно-правова відповідальність за порушення майнових прав інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності. Київ, 2016. С. 32.

⁵ Боротьба з корупцією підруч. / авт. кол. ; кер. авт. кол. Є. Д. Скулиш. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. С. 234.

ного обов'язку нового, додаткового¹. Отже, цей вид відповідальності полягає у застосуванні до правопорушника заходів впливу, що мають, як правило, майновий характер². На відміну від публічно-правової відповідальності цивільно-правова відповідальність спрямована не на особу правопорушника, а на її майнову сферу, а тому вона не зачіпає особистого статусу правопорушника. Цивільно-правова відповідальність здійснюється в межах приватноправових відносин, суб'єктами яких виступають особа, що зазнала майнових чи немайнових втрат, та правопорушник³.

В антикорупційному законодавстві закріплено фундаментальне положення цивільного законодавства про відшкодування шкоди. Так, збитки, шкода, завдані державі внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, підлягають відшкодуванню особою, яка вчинила відповідне правопорушення, в установленому законом порядку (ст. 66 Закону). Фізичні та юридичні особи, права яких порушено внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення і яким завдано моральної або майнової шкоди, збитків, мають право на відновлення прав, відшкодування збитків, шкоди в установленому законом порядку (ч. 1 ст. 68 Закону).

Матеріальні та процесуальні питання відшкодування шкоди за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення врегульовані положеннями цивільного (§ 1 Глави 82 ЦК України), кримінально-процесуального (ст. ст. 61–64 та Глава 9 Кримінального процесуального кодексу України) та цивільно-процесуального (Розділ III Цивільного процесуального кодексу України) законодавства.

¹ Деревнін В. С. Цивільно-правова відповідальність: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 73.

² Шкелебей В. А. Загальна характеристика та види відповідальності за вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1 (5). С. 65.

³ Сібільов М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №2 (37). С. 83.

Більш детально особливості цивільно-правової відповідальності та інші питання усунення наслідків вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень у приватній сфері будуть розглянуті в межах наступного підрозділу.

І на останок, слід також зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 59 Закону відомості про осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, що формується та ведеться Національним агентством з питань запобігання корупції.

══════ 3.4. Усунення наслідків вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень у приватному секторі

Корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, як вже зазначалося у попередніх параграфах цієї колективної монографії, завжди спричинюють певні негативні наслідки, що проявляються в усіх сферах суспільного життя. Законом України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) було передбачено спеціальний механізм мінімізації цих наслідків, який спрямований на забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також на відшкодування збитків та шкоди, завданих внаслідок вчинення цих правопорушень.

Так, у Законі передбачено такі *способи усунення наслідків* корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень:

1) відшкодування державі, фізичним та юридичним особам збитків, шкоди, завданих унаслідок вчинення корупційного правопорушення (ст. 66 та ч. 1 ст. 68 Закону);

2) відновлення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що були порушені внаслідок вчинення корупційного правопорушення (ч. 1 ст. 68 Закону);

3) скасування нормативно-правових актів, рішень, виданих (прийнятих) внаслідок учинення корупційного правопорушення, органом або посадовою особою, уповноваженою на їх прийняття чи скасування, а також визнання актів, рішень незаконними у судовому порядку (ч. 1 ст. 67 Закону);

4) визнання недійсними правочинів, укладених унаслідок корупційного правопорушення (ч. 2 ст. 67 Закону);

5) вилучення незаконно одержаного майна шляхом конфіскації або спеціальної конфіскації за рішенням суду в установленому законом порядку (ст. 69 Закону).

Слід зазначити, що ці положення не є новелою чинного законодавства та були наявні як у попередніх антикорупційних законах (зокрема статтях 23–26 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI), так й взагалі у загальних принципах національного законодавства. Наприклад, відповідно до ст. 66 Конституції України, кожен зобов'язаний відшкодувати завдані ним збитки. А згідно зі ч. 1 ст. 15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Серед способів захисту цивільних прав та інтересів передбачено (ч. 2 ст. 16 ЦК України): визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб тощо. Окрім цього, суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Треба сказати, що обов'язок усунення наслідків корупційних правопорушень покладено на державу й чинними міжнародними договорами,

згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Так, згідно зі ст. 34 Конвенції ООН проти корупції¹ «з належним урахуванням добросовісно набутих прав третіх осіб кожна Держава-учасниця вживає заходів, відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, щоб врегулювати питання про наслідки корупції. У цьому контексті Держави-учасниці можуть розглядати корупцію як фактор, що має значення в провадженні про анулювання або розірвання контрактів, або відкликання концесій або інших аналогічних інструментів, або вжиття заходів для виправлення становища, яке склалося». Також у статті 35 цієї ж Конвенції передбачено, що «кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, відповідно до принципів її внутрішнього права, для забезпечення того, щоб юридична або фізична особа, яка зазнала шкоди в результаті будь-якого корупційного діяння, мала право порушити провадження щодо осіб, які несуть відповідальність за цю шкоду, з метою одержання компенсації».

Деякі питання усунення наслідків корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень також зазначені у Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією². Відповідно до статей 3 та 4 зазначеної Конвенції «кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві для осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, право на порушення судової справи з метою отримання повної компенсації за заподіяну шкоду. Така компенсація може охоплювати матеріальні збитки, втрачену вигоду та немайнову шкоду. Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві такі умови компенсації заподіяної шкоди: 1) вчинення відповідачем особисто або з його дозволу корупційної дії чи невжиття ним розумних заходів для запобігання вчиненню корупційної дії; 2) заподіяння шкоди позивачу; та 3) наявність причинного зв'язку між корупційною дією та заподіяною шкодою».

Передбачені Законом способи усунення наслідків корупційних правопорушень реалізуються через вже існуючі в законодавстві процедури та механізми. Розглянемо їх більш детальноше.

¹ Конвенція ООН проти корупції. ООН, 31.10.2003. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995>.

² Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією. Рада Європи, 04.11.1999. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_102.

Основною функцією зобов'язань із відшкодування державі, фізичним та юридичним особам збитків, шкоди, завданих унаслідок вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень є поновлення порушеної майнової сфери учасника цивільних відносин. Тобто правопорушник зобов'язаний відшкодувати потерпілому всі майнові втрати, понесені внаслідок вчинення правопорушення¹. У випадку відшкодування моральної шкоди поновлення порушених прав не відбувається. Однак шляхом виконання обов'язку її відшкодування порушник у такий спосіб певною мірою «загладжує» наслідки завдання такої шкоди².

Взагалі зобов'язання з відшкодування шкоди являють собою передбачені нормами цивільного законодавства цивільні охоронні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди суб'єкту цивільних прав і виражаються у праві потерпілого на відшкодування завданої йому шкоди та обов'язку особи, яка завдала шкоду, або суб'єкта, вказаного у законі, відшкодувати завдану шкоду³. Зазначені правовідносини фактично є тотожними правовідносинам цивільно-правової відповідальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 66 Закону збитки, шкода, завдані державі внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, підлягають відшкодуванню особою, яка вчинила відповідне правопорушення, в установленому законом порядку. В свою чергу, згідно ч. 1 ст. 68 Закону, фізичні та юридичні особи, права яких порушено внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення і яким завдано моральної або майнової шкоди, збитків, мають право на відшкодування збитків, шкоди в установленому законом порядку. Виходячи з цього, однією з *підстав* виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди є факт завдання майнової

¹ Калмыков Ю. Х. Возмещение вреда, причиненного имуществу. Саратов : Изд – во Саратовского ун – та, 1965. 72 с.

² Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. С. 25.

³ Там само. С. 6.

шкоди, збитків державі або ж моральної чи майнової шкоди, збитків фізичним та юридичним особам, внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення.

Але самого факту завдання шкоди державі від корупційного правопорушення недостатньо для виникнення зобов'язання з її відшкодування. Для цього повинні існувати ще й певні загальні та спеціальні умови. До *загальних умов* виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди належать: 1) наявність шкоди; 2) протиправність поведінки особи, що її завдала; 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та заподіяною шкодою; 4) доведеність вини особи.

Шкодою вважається будь-яке знецінення блага, що охороняється правом¹. Складовими частинами шкоди є майнова і немайнова (моральна) шкода. Майновою визнається шкода, яку можна оцінити у грошовому еквіваленті. Відповідно до ч. 1 ст. 1192 ЦК України майнова шкода відшкодовується або в натурі (передача речі того ж роду і такої ж якості, поладження пошкодженої речі тощо), або шляхом відшкодування завданих збитків у повному обсязі. При цьому розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі.

Згідно зі ст. 22 ЦК *збитками* визнаються: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Як бачимо, збитки – це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі.

Що стосується моральної шкоди, то під нею розуміються втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших

¹ Смирнов В. Т., Собчак А. А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. Ленинград : ЛГУ, 1983. С. 17.

негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб¹. Моральна шкода полягає: а) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; б) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; в) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; г) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ч. 2 ст. 23 ЦК України).

Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості (ч.3 ст. 23 ЦК України). Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування (ч. 4 ст. 23 ЦК України).

Згідно ч. 1 ст. 1167 ЦК України, моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини. Таким чином, для виникнення зобов'язання з відшкодування моральної шкоди, завданою внаслідок корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, необхідно наявність тих самих загальних умов, про які було зазначено у попередніх параграфах, а саме: наявність моральної шкоди; протиправність поведінки особи, яка її завдала; наявність причинного зв'язку між протиправною дією та шкодою; доведеність вини правопорушника.

¹ Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.

Стосовно **протиправності поведінки особи**, яка відповідальна за заподіяння шкоди, то це означає, що своїми діями вона порушує встановлену нормою права заборону або охоронювані законом суб'єктивні права потерпілого. Наприклад, у ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції» встановлено загальне обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища. Вчиняючи корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення, винна особа порушує, окрім іншого, передбачене вище обмеження. По-суті, визнання особи винною у вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення вже характеризує її дії, бездіяльність, рішення як протиправну поведінку.

Третьою умовою відшкодування шкоди, завданою внаслідок корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, є **наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та заподіяною шкодою**. Відповідно до ч. 1 ст. 1166 та ч. 1 ст. 1167 ЦК України, неправомірно завдана майнова та моральна шкода відшкодовується особою, яка її завдала. Таким чином, спричинена шкода має бути наслідком корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення.

Останньою умовою відшкодування шкоди, завданою внаслідок корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення є **доведеність вини особи**. Вина визначається як психічне ставлення особи до протиправної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності¹. Відповідно до ч. 2 ст. 1166 ЦК України, особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. Таким чином, цивільне законодавство виходить із принципу презумпції вини. У будь-якому випадку, притягнення особи до відповідальності за вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення вказує на наявність її вини.

Що стосується **спеціальних умов** виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої корупційним чи пов'язаним з корупцією правопорушенням, то до них належать: 1) заподіяння шкоди спричи-

¹ Цивільне право : підруч. : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. С. 738.

няється спеціальними суб'єктами (особами, зазначеними у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»); 2) встановлення незаконності таких дій (заборонені законодавством; вчиненні без підстав, передбачених законодавством; вчиненні не в тому порядку, який для них визначений законодавством); 3) наявність вини в діях цих осіб¹.

Таким чином, наявність цих загальних та спеціальних умов призводять до виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої корупційним або пов'язаним з корупцією правопорушенням.

Порядок та процедура відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, регулюються кримінально-процесуальним та цивільно-процесуальним законодавством.

Зокрема, гл. 9 КПК України, передбачені такі форми відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні: 1) добровільне відшкодування (компенсація) шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК України); 2) примусове відшкодування (компенсація) шкоди: а) цивільний позов (ч. 2 ст. 127, ст. 128, 129 КПК України); б) звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень (ч. 1 ст. 177; ч. 4 та ч. 11 ст. 182 КПК України); в) компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127, ч. 2 та ч. 3 ст. 572 КПК України); г) кримінально-правова реституція (п. 5 ч. 9 та ч. 10 ст. 100; ч. 4 ст. 374 КПК України); д) відшкодування (компенсація) шкоди завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду у випадках та порядку, передбачених законом (ст. 130 КПК України)².

Дієвим способом відшкодування шкоди, завданої державі внаслідок вчинення корупційного правопорушення, є *цивільний позов*. Цивільний позов в інтересах держави пред'являється прокурором (ч. 3 ст. 128 КПК України). Форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються

¹ Боротьба з корупцією : підруч. / [авт. кол. ; кер. авт. кол. Є .Д. Скулиш]. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. С. 234.

² Кримінальний процес : підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. С. 243.

у порядку цивільного судочинства (ч. 4 ст. 128 КПК України). Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими КПК України. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, КПК України не врегульовані, то до них застосовуються норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства (ч. 5 ст. 128 КПК України).

Визнаючи особу відповідачем чи цивільним відповідачем у кримінальному провадженні, слідчий має визначити точно якою дією чи бездіяльністю цієї особи заподіяно шкоду, якими доказами це підтверджується, а також навести відповідні розрахунки сум, що підлягають стягненню, вказати матеріальний закон, на підставі якого має вирішуватися цивільний позов¹.

Стосовно відшкодування шкоди, завданої внаслідок правопорушення, пов'язаного з корупцією, то відповідно до ч. 3 ст. 40 КУпАП, такі питання вирішується в порядку цивільного судочинства. Відповідно до ч. 1 ст. 128 КПК України, особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. Такі вимоги (реквізити) передбачені ст. 175 ЦПК України. Так, позовна заява повинна містити: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий

¹ Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 43.

індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти; 3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспоруються; 4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них; 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; 6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору; 7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися; 8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви; 9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи; 10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

Позовна заява подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право

пред'явити його в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК України).

Серед способів усунення наслідків корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень слід відмітити також **визнання незаконними актів та правочинів**, укладених внаслідок вчинення таких правопорушень. Відповідно до ч. 1 ст. 67 Закону нормативно-правові акти, рішення, видані (прийняті) з порушенням вимог Закону, підлягають скасуванню органом або посадовою особою, уповноваженою на прийняття чи скасування відповідних актів, рішень, або можуть бути визнані незаконними в судовому порядку за заявою заінтересованої фізичної особи, об'єднання громадян, юридичної особи, прокурора, органу державної влади, зокрема Національного агентства, органу місцевого самоврядування. Орган або посадова особа надсилає до Національного агентства протягом трьох робочих днів копію прийнятого рішення про скасування або одержаного для виконання рішення суду про визнання незаконними відповідних актів або рішень.

Зі змісту цієї статті вбачається два способи скасування корупційних нормативно-правових актів та рішень: 1) скасування незаконних нормативно-правових актів та рішень органом або посадовою особою, уповноваженою на прийняття чи скасування відповідних актів та рішень; 2) скасування незаконних нормативно-правових актів та рішень у судовому порядку.

Відповідно до *першого способу*, ініціатива у скасуванні нормативного акту або акту індивідуальної дії походить від органів виконавчої влади або ж безпосередньо того органу, який прийняв рішення, зумовлене корупційним правопорушенням, або ж від органу, вищого за ієрархією. Чинне законодавство не передбачає єдиної процедури скасування актів та рішень, прийнятих внаслідок вчинення корупційного правопорушення. За загальним правилом, рішення прийняті державними службовцями, посадовими особами інших органів державної влади можуть бути скасовані вищестоящими посадовими особами у випадках передбачених законом.

Стосовно локальних (корпоративних) нормативних актів юридичних осіб приватного права, то зазначені акти можуть бути так

само скасовані службовою особою, яка їх видала, або вищестоящим органом (зокрема, загальним зборами учасників) чи посадовою особою юридичної особи приватного права. В цьому випадку видається акт про скасування відповідного акту.

Другим способом скасування нормативного акту або акту індивідуальної дії є звернення до суду за заявою заінтересованої особи. Так, якщо нормативно-правовими актами та рішеннями, прийнятими внаслідок корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, порушуються цивільні права особи, то відповідно до ст. 21 ЦК України, суд визнає незаконним та скасовує правовий акт індивідуальної дії, виданий органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси. Суд визнає незаконним та скасовує нормативно-правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси. У судовому порядку також може бути скасовано будь-який локальний (корпоративний) нормативний акт чи рішення, що прийняті внаслідок корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення.

В залежності від специфіки справи, рішення про скасування нормативно-правового акту, рішення, виданого (прийнятого) з порушенням вимог Закону, приймається в порядку цивільного чи господарського судочинства.

Ще одним способом усунення наслідків корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень є **визнання недійсними правочинів**, укладених унаслідок таких правопорушень. Так, у ч. 2 ст. 67 Закону зазначається, що правочин, укладений внаслідок порушення вимог цього Закону може бути визнаним недійсним.

Згідно ч. 1 ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Стаття 203 ЦК України встановлює загальні вимоги, додержання яких є необхідними для чинності правочину. Зокрема зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а та-

кож інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Отже, однією з підстав недійсності правочину є його укладання з порушенням вимог антикорупційного законодавства, так само як і внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції», правочини у сфері підприємницької діяльності, вчинені з порушенням обмежень після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, можуть бути визнані недійсними.

У цивільному законодавстві закріплено правові наслідки недійсності правочину. Так, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування (ч. 1 ст. 216 ЦК України).

Слід зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Так, серед нікчемних правочинів ст. 228 ЦК України визначено правочини, що порушують публічний порядок. Такими є правочини, що спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення та пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним. Таким чином, окремі правочини, які укладені внаслідок корупційного правопорушення, та мають вищенаведені ознаки визнаються нікчемними.

У разі недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам такий правочин може бути визнаний недійсним. Якщо визнаний судом недійсний правочин було вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу у обох сторін – в разі

виконання правочину обома сторонами – в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за угодою, а в разі виконання правочину однією стороною з іншої сторони за рішенням суду стягується в дохід держави все одержане нею і все належне – з неї першій стороні на відшкодування одержаного. При наявності умислу лише у одній із сторін все одержане нею за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави (ч. 3 ст. 228 ЦК України).

Законодавцем також передбачено такий спосіб усунення наслідків корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень як **відновлення прав і законних інтересів** фізичних та юридичних осіб, що були порушені внаслідок вчинення таких правопорушень (ч. 1 ст. 68 Закону). Відновлення порушених прав і законних інтересів забезпечується системою правових заходів, яка у цивілістичній науці отримала назву «механізм захисту суб'єктивних прав та законних інтересів»¹. Цей механізм включає реалізацію наданих законом можливостей щодо здійснення приватною особою на свій розсуд захисту своїх прав та інтересів з обранням відповідних способів та форм захисту прав².

Способи захисту прав – це передбачені законом дії, що безпосередньо спрямовані на захист прав. Вони є завершальними актами захисту у вигляді матеріально-правових дій або юрисдикційних дій, спрямованих на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав (інтересів) або на припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до правопорушення³. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) при-

¹ Бутнев В. В. Механізм захисту суб'єктивних прав. *LEX RUSSICA (РУССКИЙ ЗАКОН)*. 2014. № 3. С. 275.

² Бернада Є. В. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які спрямовані на відновлення становища, що існувало до порушення права. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 148.

³ Якіма А. В. Правова природа відновлення становища, яке існувало до порушення права, у цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 205.

мусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 16 ЦК України). Вказаний перелік не є вичерпним, оскільки суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Розпорядження своїм правом на захист є приписом цивільного законодавства і полягає в наданні особі, яка вважає свої права порушеними, невизнаними або оспорюваними, можливості застосувати способи захисту, визначені законом або договором¹. Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення. З цією метою суд повинен з'ясувати характер спірних правовідносин сторін (предмет та підставу позову), характер порушеного права позивача та можливість його захисту в обраний ним спосіб². Для ефективного поновлення порушеного права необхідно, щоб існував чіткий зв'язок між правопорушенням та способом захисту права. Іншими словами, метою заявлених позовних вимог має бути усунення перешкод у здійсненні права, а її досягненням – визначений спосіб захисту права, який би вичерпував себе³.

Слід зазначити, що не можуть бути визнані й відновлені права, що здійснюються фізичними та юридичними з порушенням вимог законодавства. Так, право отримане особою всупереч закону (напри-

¹ Ефективний судовий захист неможливий без правильного способу захисту свого права. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/efektivniy-sudoviy-zahist-nemozhliiviy-bez-pravilnogo-sposobu-zahistu-svogo-prava.html>.

² Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України (текст). URL: https://zib.com.ua/ua/print/88249-analiz_praktiki_zastosuvannya_sudami_st16_civilnogo_kodeksu_.html.

³ Про способи захисту права у публічно-правових відносинах. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/pro-sposobi-zahistu-prava-u-publichnopravovih-vidnosinah.html>.

клад, шляхом надання неправомірної вигоди службовій особі) не може бути відновлене судом. У зв'язку з цим, суд має встановити наявність в особи суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, про захист яких особа звернулася до суду.

Способи захисту суб'єктивних прав та законних інтересів за формою їх здійснення поділяються на юрисдикційні та неюрисдикційні, залежно від того, чи вдається управнена особа до суду або іншого правоохоронного органу або здійснює захист своїми діями¹. Відповідно до ч. 1 ст. 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Судова форма захисту цивільних прав є найефективнішою та найбільш досконалою формою захисту прав, свобод і законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин².

Важливим та дієвим способом усунення наслідків корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень є також **вилучення незаконно одержаного майна**. Відповідно до ст. 69 Закону, кошти та інше майно, одержані внаслідок вчинення корупційного правопорушення, підлягають конфіскації або спеціальній конфіскації за рішенням суду в установленому законом порядку. Зазначений спосіб усунення наслідків цих правопорушень включає в себе:

- 1) конфіскацію майна як вид покарання;
- 2) конфіскацію предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, як вид адміністративного стягнення;
- 3) конфіскацію грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, як вид адміністративного стягнення;
- 4) спеціальну конфіскацію як захід кримінально-правового характеру;
- 5) стягнення в дохід держави активів, визнаних судом необґрунтованими, або інших активів, які відповідають вартості необґрунтованих активів (Глава 12 ЦПК України).

¹ Стефанчук Р. О. Цивільне право України : навч. посіб. Київ: Прецедент, 2005. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/part1/102.htm.

² Сидоренко М. В. Судовий захист цивільного права та інтересу як загальна засада цивільного законодавства України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 1.

У рамках цього підрозділу ми не будемо розглядати *конфіскацію предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення* (ст. 29 КУпАП), у зв'язку з тим, що зазначений вид адміністративного стягнення не передбачено у санкціях адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, що можуть бути вчинені у приватній сфері. Також ми не будемо досліджувати *стягнення в дохід держави активів, визнаних судом необґрунтованими, або інших активів, які відповідають вартості необґрунтованих активів* через те, що цей захід, відповідно до ч. 2 ст. 290 ЦПК України, може бути застосовано лише щодо осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону), а отже не стосується службових осіб юридичних осіб приватного права та інших суб'єктів приватної сфери.

Конфіскація майна (ст. 59 КК України) є додатковим видом покарання, що полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Відповідно до ч. 6 ст. 41 Конституції України конфіскація майна може бути застосована виключно за рішеннями суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Цей вид покарання належить до загальних (універсальних) і безстрокових (одноактних) покарань, яке може бути застосовано по суті до будь-якої особи (крім неповнолітнього) і вважається виконаним з моменту вилучення майна у винного та його передачі відповідним органам держави.

Частина 2 ст. 59 КК України встановлює, що конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України.

Що стосується корупційних злочинів, то на сьогодні конфіскація майна як вид покарання передбачена у санкціях ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 365², ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368, ч. 4 ст. 368³, ч. 4 ст. 368⁴, ч. 2 ст. 369, ч. 3 ст. 369, ч. 4 ст. 369, ч. 3 ст. 369² КК України. Як можна побачити, конфіскація майна як додатковий вид покарання передбачена за низку корупційних злочинів у приватній сфері.

Конфіскація майна може бути повною або частковою. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються (ч. 1 ст. 59 КК України). Відповідно до ч. 1 ст. 49 КВК України, конфіскації підлягає майно, що є власністю засудженого, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що знаходяться на рахунках і на вкладах чи на зберіганні у фінансових установах, а також майно, передане засудженим у довірче управління. Не підлягає конфіскації майно, що належить засудженому на правах приватної власності чи є його часткою у спільній власності, необхідне для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні. Перелік майна, що не підлягає конфіскації закріплено у додатку до Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII.

Порядок виконання конфіскації майна встановлено у гл. 11 КВК України (статті 48, 49), Законі України «Про виконавче провадження», «Інструкції з організації примусового виконання рішень», що затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5, «Порядку реалізації арештованого майна», що затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 29.09.2016 № 2831/5 та «Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним», що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340.

Відповідно до ч. 1 ст. 48 КВК України, суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили надсилає виконавчий лист, копію опису майна і копію вироку для виконання органу державної виконавчої служби, про що сповіщає відповідну фінансову установу. У разі відсутності у справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опису майна не проводилося. Виконання покарання у виді конфіскації майна здійснюється органом державної виконавчої служби за місцезнаходженням майна (ч. 2 ст. 48 КВК України). Згідно зі ст. 62 Закону України «Про виконавче провадження», виконання рішень про

конфіскацію майна та реалізацію конфіскованого майна здійснюється у порядку встановленому цим Законом. Окрім цього, розпорядження конфіскованим майном та майном, яке не підлягає реалізації, здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 3 ст. 62 Закону України «Про виконавче провадження»).

Конфіскація грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення (п. 4 ч. 1 ст. 24 КУпАП), як вид адміністративного стягнення полягає в примусовій безоплатній передачі цих грошей у власність держави за рішенням суду. Вона може бути застосована як основний, так і додатковий вид адміністративного стягнення, виключно у випадках, коли цей захід передбачено санкцією відповідної статті КУпАП. Конфіскація грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, належить до адміністративних стягнень майнового характеру¹ та не пов'язана з відшкодуванням нанесених громадянам майнових збитків². Варто зазначити, що, на відміну від ст. 24 КУпАП, у ст. 29 КУпАП про конфіскацію грошей, отриманих внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, та особливостей її здійснення вже не йдеться³.

Стосовно правопорушень, пов'язаних з корупцією, у приватній сфері, то конфіскація грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення як адміністративне стягнення застосовується лише у випадку порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (ст. 172⁰⁻¹ КУпАП). У санкції зазначеного адміністративного правопорушення передбачена обов'язкова конфіскація грошей, отриманих як неправомірна вигода заінтересованими сторонами офіційного спортивного змагання (ч. 1 та ч. 2 ст. 172⁰⁻¹ КУпАП).

¹ Романюк В. Сутність та правова природа заходів адміністративної відповідальності. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 3. С. 238.

² Адерейко Т. В. Особливості адміністративних стягнень в Україні, сучасний стан і перспективи. *«Молодий вчений»*. 2014. № 11 (14). С. 148.

³ Шестак Л. В., Веремієнко С. В. Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення: правова природа та проблеми застосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 36.

Спеціальна конфіскація (ст. 96¹ КК України) полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч. 2 і 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст. 204, 209¹, 210, ч. 1 і 2 ст. 212, 212¹, ч. 1 ст. 222, 229, 239¹, 239², ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст. 248, 249, ч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст. 363¹, 364¹, 365² КК України. Спеціальна конфіскація – це примусовий захід кримінально-правового характеру, відмінний від покарання, а, отже, не є правообмеженням¹. Через це, спеціальну конфіскацію слід відрізняти від конфіскації майна як виду покарання (так звана «загальна конфіскація»), яка полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, що є власністю засудженого (ст. 59 КК України)².

Спеціальна конфіскація застосовується на підставі (ч. 2 ст. 96¹ КК України): 1) обвинувального вироку суду; 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру; 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру. У випадках, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту, вона може бути застосована на підставі: 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності; 2) ухвали суду, постановленої в порядку ч. 9 ст. 100 КПК України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними (ч. 3 ст. 96¹ КК України).

¹ Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. С. 142.

² Пироженко О. С. Спеціальна конфіскація: загальні аспекти й еволюція вітчизняної кримінально-правової думки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. №3 (11). С. 71.

Спеціальна конфіскація є кримінально-правовим інструментом міжнародного співтовариства у боротьбі з наркоторгівлею, корупцією, тероризмом і його фінансуванням¹. Так, міжнародно-правові акти у сфері протидії корупції наполягають на тому, щоб конфіскації підлягали доходи від корупційного злочину, засоби його вчинення, або майно, еквівалентне вартості предмета цього злочину². У зв'язку з цим, ст. 96² КК України передбачено доволі широкий перелік предметів, що підлягають спеціальній конфіскації, а саме – гроші, цінності та інше майно, які:

1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна;

2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;

3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;

4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Слід зазначити, що вищезазначений перелік предметів певним чином відрізняється від того, що закріплений у ч. 9 ст. 100 КПК України, згідно якої спеціальна конфіскація застосовується до:

1) грошей, цінностей та іншого майна, які підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли на собі його сліди;

2) грошей, цінностей та іншого майна, які призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

¹ Ященко А. М. Спеціальна конфіскація: деякі аспекти застосування. *Часопис Київського університету права*. 2013. №4. С. 291.

² Нерсесян А. С. Спеціальна конфіскація активів і захист майнових прав громадян та юридичних осіб. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 349.

3) майна, що було предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом, та/або вилучене з обігу;

4) майна, яке не має ніякої цінності і не може бути використане;

5) грошей, цінностей та іншого майна, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, крім тих, які повертаються власнику (законному володільцю);

6) грошей, цінностей та іншого майна, що одержані фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від нього, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено;

7) майна (грошових коштів або іншого майна, а також доходів від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаної особи, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно.

Таке одночасне закріплення випадків застосування спеціальної конфіскації у нормах КК України та КПК України суттєво ускладнює вітчизняне правозастосування та породжує дискусії в проблемі невизначеності як понятійного апарату, так і місця спеціальної конфіскації в системі правових норм¹.

До предмета спеціальної конфіскації не належать гроші, цінності та інше майна, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочином. Спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача.

Відповідно до ч. 2 ст. 96² КК України у разі, якщо гроші, цінності та інше майно, що підлягають спеціальній конфіскації, були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація такого предмета, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості

¹ Вінник А. О. Спеціальна конфіскація майна як інший захід кримінально-правового характеру за кримінальним правом України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. С. 104.

виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, підлягають спеціальній конфіскації у третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пп. 1–4 ч. 1 ст. 96² КК України.

Висновки

Проведене наукове дослідження кримінологічних проблем запобігання корупції у приватному секторі дає підстави для таких висновків та пропозицій:

1. Під корупцією у приватному секторі слід розуміти підкуп у комерційних інтересах посадових осіб і працівників суб'єктів господарювання приватного сектору, а так само підкуп держаних службовців чи осіб, що надають публічні послуги, або зловживання повноваженнями службовими особами юридичної особи приватного права та особами, які надають публічні послуги з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третіх осіб. Цей різновид корупції належить до типу ділової корупції. Її зміст полягає в порушенні у комерційних інтересах правових основ підприємництва, основоположних засад ринкової економіки, створенні умов для максимізації прибутку, мінімізації збитків, або уникнення юридичної відповідальності за незаконне підприємництво.

Сутність корупції у приватному секторі проявляється у зловживанні правами і порушенні обов'язків особами, наділеними господарською компетенцією, спеціально уповноваженими особами, чи особами, які діють на користь юридичних осіб приватного права. В основі корупційної діяльності у цій сфері лежить комерційний інтерес, а саме: одержати економічну вигоду і здобути незаконну конкурентну перевагу.

Стратегічна мета корупційної діяльності в приватному секторі полягає у встановленні контролю за розподілом, перерозподілом матеріальних ресурсів, в управлінні фінансовими потоками, здійсненні впливу на економічну політику держави та бізнес-середовище. Тактична мета корупційної діяльності в основному зводиться до здобуття конкурентної переваги шляхом підкупу адміністрації і персоналу конкурентів, ділових партнерів, державних службовців для вирішення поточних проблем з ведення бізнесу і досягнення проміжних цілей підприємницької діяльності.

В цілому для приватного сектору економіки характерні такі ознаки: 1) комерційний зміст і спрямованість підприємницької діяльності,

що здійснюється з метою одержання прибутку на систематичній основі, на власний комерційний ризик, базується на засадах вільної конкуренції; 2) приватна власність на засоби виробництва і продукти праці, ринковий механізм регулювання ділової активності, неможливість бюджетних інвестицій і обмеженість державних дотацій; 3) суб'єктами господарської діяльності виступають юридичні особи приватного права та їх об'єднання, що створюються за ініціативою засновників (учасників) на добровільних засадах на підставі установчих документів; 4) майно, що використовується суб'єктами господарювання одноосібно або спільно для здійснення підприємницької діяльності належить їм на праві приватної власності, або інших речових прав; 5) управління господарською діяльністю, у т.ч. розпорядження майном, використання прибутку від підприємницької діяльності здійснюється власником/співвласником майна особисто, або через уповноважені ними органи; управління господарською діяльністю об'єднання юридичних осіб приватного права – через вищі органи управління; управління підприємницькою діяльністю господарських товариств здійснюється за участю власників корпоративних прав; 6) суб'єкти підприємницької діяльності несуть самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями усім належним їм майном, при цьому держава не відповідає за наслідки підприємницької діяльності у приватному секторі.

2. Корупція у приватному секторі економіки може проявлятися у двох формах: 1) підкуп в комерційних інтересах посадових осіб та працівників суб'єктів господарювання приватного сектору, а так само державних службовців чи осіб, що надають публічні послуги; 2) зловживання повноваженнями службовими особами юридичної особи приватного права та особами, які надають публічні послуги з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третіх осіб.

Суб'єктів корупційної діяльності (поведінки) в приватному можна поділити на декілька категорій: 1) службові та спеціально уповноважені особи підприємств, установ, організацій юридичних осіб приватного права; 2) працівники підприємств, установ, організацій приватного сектору, які не службовими особами; особи, які працюють

на користь таких підприємств, установ, організацій; інші особи, які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією в приватному секторі; 3) особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги.

У приватному секторі економіки можуть вчинятися такі види корупційних злочинів: підкуп службової особи юридичної особи приватного права (ст. 368³ КК); підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК) за умови, якщо ці підприємства, установи, організації належать до юридичних осіб приватного права; підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК) за умови, якщо публічні послуги пов'язані з господарською діяльністю юридичних осіб приватного права; зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права (ст. 364¹ КК); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК) за умови, що такі послуги пов'язані із здійсненням господарської діяльності; пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК), якщо це пов'язано із господарською діяльністю юридичних осіб приватного права; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) у частині майна підприємств, установ, організацій юридичних осіб приватного права.

3. При дослідженні стану корупції у приватному секторі слід враховувати, що поняття «вимірювання» та «оцінювання» не є тотожними. Вимірювання рівня корупції здійснюється за допомогою соціальних індикаторів або індексів (кількісний показник), а оцінювання корупції слід розуміти як узагальнення результатів виміру та надання відповідної оцінки щодо корупції, формулювання висновків тощо (якісний показник). Вимірювання рівня (характеристика) корупції здійснюється при оцінюванні: взаємовідносин між країнами; в окремій країні; в кожній сфері соціального життя країни (глобальне, державне та локальне вимірювання). Ключові критерії для оцінювання: реальний стан корупції (поширеність); сприйняття корупції населенням; ефективність заходів протидії корупції. Для оцінювання

рівня ж корупції існують два варіанти методик такого оцінювання в масштабах країни: 1) інтеграція результатів міжнародних порівняльних досліджень в національну антикорупційну політику, 2) проведення національних соціологічних/діагностичних/ досліджень.

На сьогодні ефективним вбачається застосування системного підходу (про що зазначається і в Концептуальних засадах національної системи оцінки рівня корупції), який включатиме, крім опитування, об'єктивні дані (індекси) вимірювання корупції, як, наприклад, статистичну інформацію про судові справи, пов'язані з корупцією, дані про корупцію в публічних закупівлях, фінансові витрати політичних партій, кількість повідомлень громадян про факти корупції тощо.

4. Сприйняття та ставлення до корупції у бізнес-середовищі відбувається по-різному. Великий бізнес асоціюється із топ-корупцією та порівнюється за рівнем корумпованості із найвищими органами державної влади, правоохоронною та судовою структурами. Мале та середнє підприємництво називаються найменш корумпованими із всіх. Такі оцінки вітчизняних підприємців співпадають з позицією іноземних інвесторів, які більш стримані в своїх оцінках щодо ситуації з корупцією в Україні. Разом з тим, більшість респондентів зауважують про зниження рівня корупції в середині бізнес-середовища у 2020 році порівняно із попередніми роками. Пов'язано це, в першу чергу, із активним проведенням просвітницької роботи серед компаній щодо особливостей запровадження добросчесного корпоративного управління.

5. За даними кримінальної статистики у приватній сфері фіксується помірний рівень корупційних злочинів. В середньому на рік обліковується близько 680 злочинів, що складає приблизно 10 % від загальної кількості зареєстрованих корупційних злочинів. За останні сім років (2013–2019 рр.) в Україні засуджено 379 осіб за вчинення корупційних злочинів у приватній сфері.

Станом на 2019 р. найбільша кількість облікованих корупційних злочинів у приватному секторі припадає на: зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК України – 52 %); на другому місці йде зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від органі-

заційно-правової форми (ст. 364¹ КК України – 29 %). Третє місце посідають два склади злочинів – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368³ КК України – 7 %) та підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК України – 7 %). Найменш поширеним є підкуп працівника підприємства, установи, організації (ст. 354 КК України – 5 %).

Судячи з офіційної статистики, для приватної сфери характерні такі форми корупції як зловживання повноваженнями, хабарництво, комерційний підкуп, привласнення/розтрата майна. Водночас, на думку правоохоронців у бізнес-середовищі найчастіше мають місце «відкати» (46 %), антиконкурентні узгоджені дії (змови) щодо утримання цін на певному рівні (38 %), купівля комерційної інформації про конкурентів (37 %), купівля-продаж інформації щодо тендерних пропозицій (34 %), хабарі за працевлаштування (33 %).

Динаміка корупційних злочинів у приватній сфері в цілому демонструє позитивну тенденцію, за виключенням окремих видів злочинів. Так, з 2014 по 2019 рр. (за виключенням 2016 р.) зафіксовано щорічний спад кількості облікованих корупційних злочинів, передбачених ст. 364¹ КК України. В цей же період відбувається суттєве збільшення кількості облікованих злочинів, передбачених ст. 365² КК України. Динаміка інших корупційних злочинів у приватному секторі залишається відносно стабільною.

6. До найбільш типових проявів корупції та недобросовісної поведінки у бізнес-середовищі належать: хабарництво, ухилення від сплати податків, зловживання під час проведення тендерних закупівель, порушення трудового законодавства, антиконкурентні дії, «відкати», лобіювання, виплата зарплати у «конвертах», необґрунтоване підвищення цін.

Найбільш розповсюдженими корупційними схемами у паливно-енергетичному комплексі є: «уступка права вимоги боргу за спожиту електроенергію третім особам», «торгівля електроенергією наперед», «постачання вугілля з невідконтрольних територій України». До найбільш розповсюджених корупційних схем при проведенні митних процедур належать: «поштовий імпорт/поштова контрабанда» «норма,

мурахи, піджаки» та «недостовірне декларування». Оподаткування господарської діяльності найчастіше супроводжується наступними корупційними схемами: «податкові скрутки» та «оформлення великого бізнесу через систему псевдо-ФОП». Що стосується тінього ринку земельних ресурсів та сільськогосподарської продукції, то тут поширеними корупційними схемами є: «формування приватних земельних банків», «емфітевзис як купівля», «сірий експорт зерна». Найбільш поширеними корупційними схемами в сфері будівництва доріг є: «завищення вартості будівельних робіт», «створення штучної кредиторської заборгованості», «антиконкурентні узгоджені дії». До найбільш поширених корупційних схем, що розповсюджені в банківській та кредитній сферах належать: «легкі кредити», «бонус плюс», «відкати від «страху»», «рух у черзі», «гуртом дешевше».

7. Узагальнення передового досвіду боротьби з корупцією дозволило розподілити всі існуючі у світі інституції, що ведуть цю боротьбу з корупцією, на три моделі (типи): 1) багатоцільові органи з правоохоронними повноваженнями; 2) служби боротьби проти корупції у структурі правоохоронних органів та 3) інституції із запобігання корупції, розроблення політики і координації дій. Першій моделі характерна найбільш широка спеціалізація та незалежність від будь-яких структур внаслідок поєднання в собі комплексу функцій – превентивної, репресивної та освітньої; інституції другого типу є менш незалежними та самостійними, до того ж із вужчою спеціалізацією; у свою чергу, третій моделі властива найбільша різноманітність форм, що організаційно втілюється в діяльності окремих служб чи органів, відповідальних за окремий напрям у протидії корупції. Напрями антикорупційної політики

8. Аналіз низки офіційних та неофіційних звітів щодо результатів реалізації антикорупційної політики у період 2014–2020 рр. дає підстави вважати, що значна частина антикорупційних заходів щодо запобігання корупції у приватному секторі, що були передбачені у Антикорупційній стратегії 2014–2017 рр. та Державній програмі щодо її реалізації, була виконана, хоча й з певним запізненням. В цей же час, не можна позитивно оцінити напрям запобігання коруп-

ції у приватному секторі у проєкті нової антикорупційної стратегії України на 2020–2024 рр. Серед недоліків зазначеної редакції антикорупційної стратегії слід назвати: відсутність опису мети запобігання корупції у приватному секторі та постановки проблеми, як це було зроблено у Антикорупційній стратегії 2014–2017 рр. Окрім цього, лише часткове відображені рекомендації, що були надані ОЄСР та національними експертами щодо перспективних напрямів запобігання корупції у цій сфері. Також деякі із перелічених напрямів антикорупційної політики у приватному секторі у проєкті визначені доволі абстрактно.

9. Проведений аналіз стану та результатів антикорупційних розслідувань у приватному секторі у передових країн світу дає можливість погодитися з наступними тенденціями: (1) стійкий тренд на збільшення розміру штрафів для юридичних осіб за закриття провадження щодо корупційного правопорушення, яке було вчинено їх посадовими особами; (2) все більш активне міжнародне співробітництво під час антикорупційних розслідувань; (3) порушення кримінальних проваджень в юрисдикціях скоєння злочинів після врегулювання позовів DOJ і SEC; (4) кримінальне переслідування посадових осіб за діяння значної давності; (5) наявність ефективної антикорупційної програми виключає (пом'якшує) відповідальність для юридичних осіб приватного права; (6) співпраця з органами слідства й наявність у компанії системи комплаєнс є аргументами для суттєвого зменшення розміру штрафів.

10. Корпоративна етика і доброчесність є потужним інклюзивним елементом і засобом підвищення боротьби з явищем корупції у приватному секторі. Світовий досвід протидії корупції у приватній сфері говорить про необхідність використання неюридичних корпоративних інструментів (Корпоративних Кодексів, правилах етичного ведення бізнесу, спеціальних фреймворках управління, у тому числі корупційними, ризиками, антикорупційних програм навчання персоналу, створення підприємницьких об'єднань), які здатні сформувати належний рівень правової свідомості у підприємницькому середовищі, що є, в наш час, головною умовою протидії корупції у приватній сфері.

11. За своєю суттю антикорупційні комунікації в приватному секторі можна умовно поділити на два напрямки. Першим можна назвати організацію внутрішніх (інсайдерських) стандартів, правил та вимог до співробітників суб'єктів приватного сектору щодо взаємодії з органами державної влади, фізичними особами та іншими юридичними особами у сфері протидії корупції. Як правило, вони є складовою антикорупційного комплаєнсу і хоча містять обов'язкові законодавчі приписи, загалом носять індивідуальний характер на кожному окремому суб'єкті господарської діяльності. Другим, – відповідно до чинного законодавства, сукупність прав і обов'язків між владними органами і суб'єктами приватного сектору в питаннях протидії та запобігання корупції.

12. Під антикорупційним комплаєнсом розуміють систему заходів, що застосовується на підприємстві, в установі чи організації з метою запобігання вчинення їх працівниками чи керівництвом корупційних та пов'язаних з ними правопорушень, а також з метою забезпечення відповідності діяльності підприємства, установи, організації вимогам антикорупційного законодавства. Система антикорупційного комплаєнсу має певні особливості та включає в себе як обов'язкові, так і додаткові елементи. До обов'язкових елементів належить наявність: антикорупційної програми юридичної особи, особи, відповідальної за її реалізацію (Уповноваженого), системи оцінки корупційних ризиків; а також сукупність антикорупційних політик, стандартів та процедур. Додаткові елементи та форми їх впровадження залежать від сфери діяльності компанії та рівня корупційних ризиків оточуючого середовища (корупційного рейтингу, країни, регіону, галузі).

До функцій антикорупційного комплаєнсу належать: виявлення й оцінка корупційних ризиків; надання рекомендацій керівництву щодо дотримання антикорупційного законодавства, правил і стандартів; розробка письмових інструкцій для персоналу компанії стосовно належного дотримання законів, правил і стандартів; оцінка відповідності внутрішніх процедур і операцій чинному законодавству; навчання персоналу компанії щодо дотримання антикорупційного законодавства,

правил і стандартів; підтримання контактів із правоохоронними та контролюючими органами, моніторинг змін антикорупційного законодавства та контроль за їх впровадженням у внутрішню нормативну базу юридичної особи, забезпечення політики інформаційної безпеки та деякі інші функції.

За своїм змістом антикорупційний комплаєнс передбачає систему контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, міжнародних антикорупційних політик (стандартів) та процедур (рекомендацій) у професійній діяльності суб'єктів господарювання та їх відносинах із регуляторними, контролюючими органами та органами кримінальної юстиції. Комплаєнс-контроль забезпечує управління фінансовими ризиками, що виникають унаслідок недотримання суб'єктами господарювання національного законодавства, корпоративних політик та антикорупційних процедур.

13. За своєю правовою природою антикорупційна програма є локальним (корпоративним) нормативно-правовим актом, тобто документом встановленої форми, що виданий від імені юридичної особи її компетентним органом згідно з встановленою процедурою, з метою регулювання відносин, що складаються в процесі діяльності цієї юридичної особи, і містить обов'язкові для виконання правила та встановлює, змінює чи припиняє правовідносини. Умовно антикорупційні програми юридичних осіб можна поділити на такі види: обов'язкові та прийняті за власною ініціативою.

Дослідження досвіду затвердження та реалізації антикорупційних програм серед вітчизняних юридичних осіб показало, що ці компанії або не зовсім не створюють комплаєнс програми, або використовували так званий «one size fits all» підхід, тобто створювали комплаєнс програми «для галочки» (повністю виконуючи вимоги законодавства, але не здійснюючи реальної превенції корупційних ризиків). Такі антикорупційні програми є абсолютно нефункціональними, досить часто скопійовані з сайтів інших організацій чи просто дублюють положення Типової антикорупційної програми юридичної особи. На наш погляд, до основних таких причин такого стану речей належать: 1) формалізм вітчизняної правової системи та правозастосовчої практики; 2) недо-

сконале антикорупційне та кримінально-правове законодавство; 3) неготовність українського бізнесу протидіяти корупції, адже переважна частина підприємства втягнута у корупційні практики; 4) відсутність професійних комплаєнс офіцерів в Україні; 5) не значний досвід щодо запровадження та функціонування антикорупційних програм; 6) корупція в державних органах.

14. Особливостями корупційних кримінальних правопорушень у приватній сфері є: 1) суспільні відносини, на які вони посягають, а саме: це відносини у сфері діяльності службових осіб юридичних осіб приватного права (ст. 364¹ та ст. 368³ КК України) та інших працівників цих юридичних осіб (ст. 354 КК України), суспільні відносини у сфері діяльності осіб, що надають публічні послуги (ст. 365² та ст. 368³ КК України), а також суспільні відносини власності юридичних осіб приватного права (ч. 2 ст. 191 КК України – в частині привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою юридичної особи приватного права); 2) відповідні спеціальні суб'єкти цих правопорушень, серед яких: службові особи юридичних осіб приватного права, особи, які надають публічні послуги, а також працівники підприємств, установ, організацій, що не є службовими особами; 3) особливості корупційного зв'язку між діянням та діяльністю службової особи чи іншого спеціального суб'єкта; 4) відносно менший ступінь суспільної небезпечності цих злочинів ніж у корупційних злочинів у публічній сфері.

Що стосується адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані із корупцією, то службові особи юридичних осіб приватного права можуть бути суб'єктами адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, передбачених ст. ст. 172⁸, 172⁹ та 172⁹⁻¹ КУпАП.

Особливостями дисциплінарної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права є: 1) це право роботодавця, яким він може скористатися сам, може передати справу на розгляд трудового колективу, а може взагалі відмовитися від притягнення порушника до відповідальності; 2) обмежена кількість видів стягнень; 3) загальний порядок, умови, строки та інші питання притягнення до дисциплі-

нарної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права врегульовано ст. ст. 147–152 КЗпП України.

15. До способів усунення наслідків корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень у приватній сфері належать: 1) відшкодування державі, фізичним та юридичним особам збитків, шкоди, завданих унаслідок вчинення корупційного правопорушення; 2) відновлення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що були порушені внаслідок вчинення корупційного правопорушення; 3) скасування нормативно-правових актів, рішень, виданих (прийнятих) внаслідок учинення корупційного правопорушення, органом або посадовою особою, уповноваженою на їх прийняття чи скасування, а також визнання актів, рішень незаконними у судовому порядку; 4) визнання недійсними правочинів, укладених унаслідок корупційного правопорушення; 5) вилучення незаконно одержаного майна шляхом конфіскації або спеціальної конфіскації за рішенням суду в установленому законом порядку.

Список використаних джерел

1. A Singapore Government Agency Website. URL: <https://www.cpiib.gov.sg/about-cpiib/mission-vision-core-values>.
2. About us / SFO – Serious Fraud Office. URL: <https://www.sfo.gov.uk/about-us>.
3. Active group. Соціологічні та маркетингові дослідження. URL: <http://new.activegroup.com.ua>.
4. Airbus Agrees to Pay over \$3.9 Billion in Global Penalties to Resolve Foreign Bribery and ITAR Case. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/airbus-agrees-pay-over-39-billion-global-penalties-resolve-foreign-bribery-and-itar-case>.
5. Alstom Pleads Guilty and Agrees to Pay \$772 Million Criminal Penalty to Resolve Foreign Bribery Charges. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/alstom-pleads-guilty-and-agrees-pay-772-million-criminal-penalty-resolve-foreign-bribery>.
6. Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/istanbulactionplan>.
7. Anti-corruption reforms in Ukraine 4th round of monitoring of the Istanbul Anti-CorruptionAction Plan. 168 с. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>.
8. Business integrity risks. URL: [https://www.saipem.com/en/governance/internal-control-and-risk-management/risk-listing/business-integrity-risks#:~:text=The %20Group %20is %20subject %20to,with %20corporate %20procedures %20and %20regulations](https://www.saipem.com/en/governance/internal-control-and-risk-management/risk-listing/business-integrity-risks#:~:text=The%20Group%20is%20subject%20to,with%20corporate%20procedures%20and%20regulations).
9. Business integrity. Anti-corruption & integrity hub. URL: <https://www.oecd.org/corruption-integrity/Explore/Topics/business-integrity.html>.
10. Business ombudsman Concil. <https://boi.org.ua/about/>.
11. Compliance. Cambridge Dictionary Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/compliance>.
12. Costante, Elisa; Sun, Yuanhao; Petković, Milan; den Hartog, Jerry (October 2012). «A machine learning solution to assess privacy policy completeness». *Proceedings of the 2012 ACM workshop on Privacy in the electronic society – WPES '12*: 91. doi:10.1145/2381966.2381979. URL: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/2381966.2381979>.
13. CPIB Organisational Structure. URL: <https://www.cpiib.gov.sg/about-us/our-work/organisational-structure>.
14. Developing an Organizational Code of Conduct. URL: <https://www.ethics.org/resources/free-toolkit/code-of-conduct/>.

15. Due diligence при получении гражданства за инвестиции. URL: <https://immigrantinvest.com/due-diligence>.
16. Due diligence, или Семь раз проверь, один – инвестируй. URL: <https://www.kp.ru/guide/due-diligence.html>.
17. Due Diligence. URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/services-2/consulting/due-diligence>.
18. Dzuiba A., Symkina A.. Prevention of corruption in the sphere of private economy: international standards and practice of their implementation/ Social and legal aspects of the development of civil society institutions: collective monograph. Warsaw: BMT Erida Sp.z.o.o., 2019. Part 1. Pp. 264–277.
19. Enterprise Surveys. Ukraine 2019. Country Profile / International Bank for Reconstruction and Development; The World Bank Group. : Офіційний сайт Світового банку. 2020.URL: <https://www.enterprisesurveys.org/en/data/exploreeconomies/2019/ukraine>.
20. Ericsson Agrees to Pay Over \$1 Billion to Resolve FCPA Case. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/ericsson-agrees-pay-over-1-billion-resolve-fcpa-case>.
21. Ethical culture doesn't exist on its own! The blog by our Chair, Prof. David Grayson CBE. Blog 12 August 2020. URL: <https://www.ibe.org.uk/resource/ethical-culture-doesnt-exist-on-its-own.html>.
22. FCPA Blog Lists / The FCPA Blog. URL: <https://fcpublog.com/lists/>
23. Former Siemens Executive Pleads Guilty To Role in \$100 Million Foreign Bribery Scheme. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/former-siemens-executive-pleads-guilty-role-100-million-foreign-bribery-scheme>.
24. G. Vermeulen. European Union's measures to combat fraud and corruption in order to break the link between European Union's funding and organized crime. URL: https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/787/292/RUG01-001787292_2012_0001_AC.pdf.
25. Goldman Sachs Charged in Foreign Bribery Case and Agrees to Pay Over \$2.9 Billion. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/goldman-sachs-charged-foreign-bribery-case-and-agrees-pay-over-29-billion#:~:text=%E2%80%9Cover%20a%20period%20of%20five,in%20fees%2C%20all%20to%20the>.
26. Harry Cassin. The 2020 FCPA Enforcement Index. URL: <https://fcpublog.com/2021/01/04/the-2020-fcpa-enforcement-index>.
27. Harry Cassin. Wall Street bank earns top spot on FCPA Blog top ten list. URL: <https://fcpublog.com/2020/10/26/wall-street-bank-earns-top-spot-on-fcpa-blog-top-ten-list>.
28. Heathfield S. Why You Need an Employee Gift Policy With a Sample Policy. URL: <https://www.thebalancecareers.com/gift-policy-1918897#:~:text=The%20>

- gift %20policy %20states %20whether,employee %20may %20accept %20 a %20gift.
29. Hong Kong Independent Commission against corruption. URL: <https://www.icac.org.hk/en/about/history/index.html>.
 30. How to Develop a Code of Conduct for Your Company. URL: <https://www.thebalancecareers.com/code-of-conduct-1918088>
 31. Jasper Johnson, Herald Mathisen, Hannes Hechler, Luís de Sousa. How to monitor and evaluate anti-corruption agencies: Guidelines for agencies, donors, and evaluators / Anti-CorruptionResource Centre. U4 Issue. 2011. No 8. C. 20. URL: <http://www.u4.no/publications/how-to-monitor-and-evaluate-anti-corruptionagencies-guidelines-for-agencies-donors-and-evaluators-2/>.
 32. KNAB. URL: <https://www.knab.gov.lv/ru/knab/functions/>.
 33. Know Your Customer in banking. URL: <https://www.thalesgroup.com/en/markets/digital-identity-and-security/banking-payment/issuance/id-verification/know-your-customer>.
 34. Lucía Ixtacuy, Julián Prieto, Mónica Wills Anti-corruption revolutions: when civil society steps in. European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building. URL: https://www.againstcorruption.eu/wp-content/uploads/2014/12/ERCAS_-WP44.pdf.
 35. Meagher P. *Anti-corruption Services – A Review of Experience* (IRIS Center for Institutional Reform and the Informal Sector at the University of Maryland). 2004. URL: http://www.iris.umd.edu/Reader.aspx?TYPE=FORMAL_PUBLICATION&ID=3dca81ee-16c2-46f6-a45c-51490fcb3b99.
 36. Mobile Telesystems Pjsc and Its Uzbek Subsidiary Enter into Resolutions of \$850 Million with the Department of Justice for Paying Bribes in Uzbekistan. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/mobile-telesystems-pjsc-and-its-uzbek-subsidiary-enter-resolutions-850-million-department>.
 37. Petróleo Brasileiro S.A. – Petrobras Agrees to Pay More Than \$850 Million for FCPA Violations. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/petr-leo-brasileiro-sa-petrobras-agrees-pay-more-850-million-fcpa-violations>.
 38. Private-to-Private Corruption. A survey on Danish and Estonian business environment / Lars Johannsen, Karin Hilmer Pedersen, Maaja Vadi, Anne Reino, Mari-Liis Soot. Aarhus, Tartu, Tallinn, 2016. 40. P. 9.
 39. Quah J. Preventing Police Corruption in Singapore: The Role of Recruitment, Training and Socialisation. *Asia Pacific Journal of Public Administration*. 2006. Vol. 28. No. 1. P. 59–75.
 40. Simple Code of Conduct Examples. URL: <https://examples.yourdictionary.com/simple-code-of-conduct-examples.html>.

41. Société Générale S. A. Agrees to Pay \$860 Million in Criminal Penalties for Bribing Gaddafi-Era Libyan Officials and Manipulating LIBOR Rate. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/soci-t-g-n-rale-sa-agrees-pay-860-million-criminal-penalties-bribing-gaddafi-era-libyan>.
42. Telia Company AB and Its Uzbek Subsidiary Enter Into a Global Foreign Bribery Resolution of More Than \$965 Million for Corrupt Payments in Uzbekistan. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/telia-company-ab-and-its-uzbek-subsidiary-enter-global-foreign-bribery-resolution-more-965>.
43. United States Office of Government Ethics. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Office_of_Government_Ethics.
44. VimpelCom Limited and Unitel LLC Enter into Global Foreign Bribery Resolution of More Than \$795 Million; United States Seeks \$850 Million Forfeiture in Corrupt Proceeds of Bribery Scheme. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/vimpelcom-limited-and-unitel-llc-enter-global-foreign-bribery-resolution-more-795-million>.
45. What is a Privacy Policy & Why it's Important to Have it on Your Site. URL: <https://www.websitespolicies.com/blog/what-is-privacy-policy>.
46. «Антикорупційна політика в Україні»: мультимедійний навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/atikoruption/lectures/lecture_7.html.
47. Адерейко Т. В. Особливості адміністративних стягнень в Україні, сучасний стан і перспективи. *«Молодий вчений»*. 2014. № 11 (14). С. 146–151.
48. Алісов С. О., Мартиновський В. В., Настюк В. Я., Шевчук О. М. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення : навч. посіб. / за заг. ред. В. Я. Настюка. Харків : Юрайт, 2017. 168 с.
49. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / О. В. Калітенко, Д. О. Калмиков, І. Б. Коліушко та ін. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 366 с.
50. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / М. І. Хавронюк, І. Б. Коліушко, В. П. Тимошук та ін. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2017. 445 с. (с. 187). URL: http://185.65.244.102/img/zstored/files/AZ_final.pdf.
51. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / [М. І. Хавронюк, І. Б. Коліушко, В. П. Тимошук та ін.]; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2017. С. 239. URL: http://185.65.244.102/img/zstored/files/AZ_final.pdf.
52. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / [О. В. Калітенко, Д. О. Калмиков, І. Б. Коліушко

- та ін.] ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 368 с. URL: [https://www.pravo.org.ua/img/books/files/1553535186shadow %20report %20on %20evaluating %20the %20effectiveness %20of %20state %20anticorruption %20policy %20implementation_short.pdf](https://www.pravo.org.ua/img/books/files/1553535186shadow%20report%20on%20evaluating%20the%20effectiveness%20of%20state%20anticorruption%20policy%20implementation_short.pdf).
53. Аналіз загальнонаціональних опитувань 2015–2018 на тему «Корупція в Україні: сприйняття, досвід, ставлення». URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/6343688805c078c5e4a6b.97852084.pdf>.
54. Аналіз Закону про БЕБ від Олексія Співака, інспектора Ради бізнесомбудсмена. URL: https://biz.ligazakon.net/analytucs/201304_byuro-ekonomchno-bezpeki-ukrani-shcho-peredbacha-priyntyaty-zakon-ta-yak-mozhlyv-nasldki-dlya-bznesu.
55. Аналіз практики застосування судами ст.16 Цивільного кодексу України (текст). URL: https://zib.com.ua/ua/print/88249-analiz_praktiki_zastosuvannya_sudami_st16_civilnogo_kodeksu_.html.
56. Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/2.1.-Assessment-Implem-UKR-1-2014-2017.pdf>
57. Антикоррупционные реформы в Украине. 3-ий раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией. С. 232. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/Ukraine-Round-3-Monitoring-Report-RUS.pdf>.
58. Антикорупційний комплаєнс : посіб. для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми / Окунев О., Бойко О., Лукін С. Київ : ПАКУ, 2018. 177 с.
59. Антикорупційний комплаєнс в діяльності українських компаній як один із механізмів превенції корупції. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9695/GURETI75.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
60. Бабяк Н. Д. Антикорупційний комплаєнс: основні засади і перспективи впровадження у вітчизняний корпоративний сектор. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2015. №4. С. 3–9.
61. Бакалінська О. О. Правове забезпечення добросовісної конкуренції в Україні: проблеми теорії і практики : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. / Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака. Київ, 510 с.
62. Беляев Ю. К. Применение инструментов комплаєнс-контроля для оптимизации корпоративного управления фармацевтическими компаниями. *Известия УрГЭУ* . 2013. № 1 (45). С.45–50.

63. Бернада Є. В. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які спрямовані на відновлення становища, що існувало до порушення права. *Часопис Київського університету права*. 2017. №4. С. 148–153.
64. Бігун В. С. Добросесність як юридичний термін і сенс. *Часопис Київського університету права*. 2019. №1. С. 28.
65. Бізнес у регіонах: інвестиційне середовище «на місцях». URL: <https://eba.com.ua/biznes-u-regionah-investytsijne-seredovysshhe-na-mistsyah/>.
66. Білецький А. Адвокатські компанії як форма участі громадськості в формуванні антикорупційної політики держави. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. С. 30–31. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_03_2017/pdf/10.pdf.
67. Більшість інвесторів розчарувалась в Україні. URL: <https://www.dw.com/uk/-54028565>.
68. Боротьба з корупцією підруч. / авт. кол. ; кер. авт. кол. Є. Д. Скулиш. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. 336 с.
69. Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні : аналітична довідка. / М. Саприкіна, А. Зінченко, Д. Ляпін, А. Данилюк, Д. Каба. Київ : ТОВ «Фарбований лист», 2011. 51 с.
70. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Бусол Олена Юріївна. Київ, 2015. 479 с.
71. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.
72. Бутнев В. В. Механізм захисту суб'єктивних прав. *LEX RUSSICA (РУССКИЙ ЗАКОН)*. 2014. №3. С. 274–283.
73. В НАЗК презентували проект Методики стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні / Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/news/v-nazk-prezentuvaly-proekt-metodyky-standartnogo-opytuvannya-shchodo-rivnya-korupcii-v-ukraini>.
74. Валиев В. Х. Комплаенс-функция в современных предприятиях природоохранного сервиса, как один из эффективных методов управления рисками. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. №2. Ч. 2. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21490>.
75. Вапнярчук Н. М. До питання про інститут трудової дисципліни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО»*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 169–172.

76. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
77. Відповідальність бізнесу за корупцію: що варто знати приватному сектору? : Методичні рекомендації щодо застосування положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Київ : Transparency International Ukraine, 2014. С. 48.
78. Вінник А. О. Спеціальна конфіскація майна як інший захід кримінально-правового характеру за кримінальним правом України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 220 с.
79. Восьний В. І. Антикорупційна політика в Україні : навч.-метод. посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 241 с.
80. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2020 : результати опитування українських організацій. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/economic-crime-survey.html>.
81. Всеукраїнська Мережі Добročесності та Комплаєнсу. URL: <https://unic.org.ua>.
82. Головкін Б. М. Антикорупційний менеджмент у митній справі. *Фіскальна політика в Україні в кримінально-правовому вимірі*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Вінниця, 26 квіт. 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 60–65.
83. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. №4. С. 254–260.
84. Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 68–72.
85. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №31-IV в редакції від 16.10.2020.
86. Гречанюк Р. Національні антикорупційні стратегії в системі запобігання корупції України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3. С. 29–25. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/36278/1/%D0%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf>.
87. Де Джордж Р. Т. Деловая етика : учебный курс для колледжей и университетов ; пер. с англ. Р. И. Столпера. М.: Прогресс ИД Ринол Классик, 2003. 736 с.
88. Деревнін В. С. Цивільно-правова відповідальність: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 70–75.

89. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади та місцевого самоврядування : монографія / автор. кол.: В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін. ; за заг. ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і проф. В. Л. Федоренка. Київ : Видавництво Ліра-К ; НАДУ, 2016. 524 с. URL: <http://academy.gov.ua/manage/pages/dop/8/files/79ef06ff-d20f-491f-81c9-d91d1eae0231.pdf>.
90. Дмитренко Ю. П. Трудове право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 624 с.
91. Довідка про стан та структуру кримінальних правопорушень Україні упродовж січня – грудня 2019 року. Київ : Офіс Генерального прокурора, 2020. 58 с.
92. Дослідження Ліній Довіри ТОП 100 Держпідприємств України. Ethicontrol. URL: https://ethicontrol.com/uk/blog/SOC_TOP-100.
93. Дудоров О. О. Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, Ваіте, 2014. 944 с.
94. Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: колективна монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 476 с.
95. Ефективний судовий захист неможливий без правильного способу захисту свого права. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/efektivniy-sudoviy-zahist-nemozhliviy-bez-pravilnogo-sposobu-zahistu-svogo-prava.html>.
96. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 №996-XIV в редакції від 14 листопада 2020 р.
97. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність із міжнародними стандартами та життя заходів з подолання корупції» від 15 вересня 2015 р. №679-VIII.
98. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відомостей про кінцевого бенефіціарного власника (контролера) юридичної особи» від 21 травня 2015 р. №475-VIII.
99. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» від 14 жовтня 2014 р. №1701-VIII.
100. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12 лютого 2015 р. №191-VIII.

101. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності» від 03 жовтня 2019 р. № 159-IX.
102. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» від 05 грудня 2019 р. № 340-IX.
103. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII.
104. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель» від 19 вересня 2019 р. № 114-IX.
105. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII.
106. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06 грудня 2019 р. № 361-IX.
107. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII.
108. Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII.
109. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 19 червня 2020 р. № 738-IX.
110. Запобігання корупції : підручник / [Б. М. Головкін, О. Ю. Шостко, О. В. Новіков та ін.] ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. 296 с.
111. Зарубіжний досвід створення та діяльності спеціальних антикорупційних органів : наук.-практ. посібник / за заг. ред. В. Гузиря. Київ : Національна академія прокуратури України, 2015. 313 с.
112. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2024 роки : проект за результатами публічного обговорення. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf>.
113. Засади методології оцінювання рівня корупції в Україні. URL: http://www.iah.com.ua/files/works_docs/74.pdf.
114. ЗВІТ UNIC: «Зміцнення засад доброчесності у взаємодії держави та бізнесу». URL: <https://unic.org.ua/news/corruption-risks-in-the-government-work-business-point-of-view-90/>.

115. Згідно з дослідженням ЕУ, керівникам не вдається ефективно формувати принципи ділової етики. URL: <https://www.ey.com/ua/uk/newsroom/news-releases/news-ey-senior-managers-failing-to-set-right-tone-on-business-ethics-finds-ey-fraud-survey>.
116. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / Б. М. Головкін, Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христюк та ін. Харків : Право, 2013. 248 с.
117. Зміни до Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (рішення від 08 лютого 2020, № 368). URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/2-1.pdf>
118. Зміцнення засад доброчесності у взаємодії держави та бізнесу. URL: https://www.dropbox.com/s/99mdblrduf5fk5/UNIC_Report_General_Population_UKR.pdf?dl=0.
119. Инструмент электронного обучения для частного сектора «Борьба с коррупцией». Управление ООН по наркотикам и преступности и Глобальный договор Организации Объединенных Наций. URL: <http://thefightagainstcorruption.org>.
120. Іващенко В. В. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №2. С. 66–69.
121. Іжевський Р. П. Корупційні «схеми» в сфері будівництва автомобільних доріг. Протидія організованої злочинності і корупції: матеріали XIX Всеукр. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 2 груд. 2019 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. С. 61–63.
122. Інвестори погіршили оцінку бізнес-клімату України до рівня 2015 року. URL: <https://eba.com.ua/investory-pogirshyly-otsinku-biznes-klimatu-ukrayiny-do-rivnya-2015-roku/>.
123. Індекс сприйняття корупції-2019 та дослідження, на основі яких він розрахований. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/>.
124. Калініченко Л. Л. Теоретичні аспекти функціонування комплаєнсу у вітчизняних банках. *Наук вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія Економічні науки*. Вип. 6. Ч. 4. 2014. С. 242–245.
125. Калмыков Ю. Х. Возмещение вреда, причиненного имуществу. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1965. 72 с.

126. Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии : терминологический словарь / под общей ред. проф. Голины В. В. Харьков : Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. 272 с.
127. Кальман О. Г., Христич І. О. Правова статистика : підручник. Харків: Право, 2004. 304 с.
128. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 42 с.
129. Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за видами економічної діяльності у 2010–2019 роках. / Державна служба статистики України: URL: ukrstat.gov.ua.
130. Кірев О. В. Типологія бізнес-комунікацій інноваційно-активного промислового підприємства Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2014. №4. С. 44.
131. Кодекс корпоративної етики НАФТОГАЗ ГРУП. URL : <https://www.naftogaz.com/files/HR/Naftogaz-Code-Ethics.pdf>.
132. Кожна третя українка/ ець готові долучитися до організованої протидії корупції. / Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/kozhna-tretya-ukrainkaets-gotovi-doluchitsiya-do-organizovanoi-protidii-koruptsii>.
133. Комірчій П. О. Правова характеристика нового антикорупційного законодавства / Громадська організація всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам. URL: <http://anticorruption.com.ua/pravova-harakteristika-novogo-antikorupcynogo-zakonodavstva-ukrayini-tastvorenih-na-yogo-zasadah-antikorupcynih-organv.html>.
134. Комплаєнс для малого та середнього бізнесу. Як ефективно боротися з корупцією. Проект USID «Впевнений бізнес – заможна громада». 2015. URL: <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/1/comics.pdf>.
135. Комплаєнс: why do we need it? *Юридична газета online*. № 19–20 (621–622), 15 травня 2018. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/komplaens-why-do-we-need-it.html>
136. Конвенція ОЕСР з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових операцій (Бельгія, 1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_154#Text.
137. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18 жовтня 2006 року № 251-V).

138. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. 01 січня 2010 р. № 251-V.
139. Корупційні ризики у діяльності органів влади: погляд бізнесу : дослідження UNIC . URL: <https://unic.org.ua/news/corruption-risks-in-the-government-work-business-point-of-view-90/>.
140. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Харонюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
141. Корупція – «внутрішній ворог» України : аналіз звіту Гельсінкської комісії / ua.news. URL: <https://ua.news/ua/koruptsiya-vnutrishnij-vorog-ukrayiny-analiz-zvitu-gelsinskoyi-komisiyi>.
142. Корупція в приватному секторі. URL: <http://iahr.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/119.pdf>.
143. Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність / Info Sapiens, НАЗК, EUACI // Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції URL: [Режиhttps://bit.ly/3f8JPuG](https://bit.ly/3f8JPuG).
144. Корупція в Україні: 2017. Аналіз результатів пілотного застосування Методики оцінки рівня корупції в Україні : офіційний веб-сайт НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/doslidzhennya-shchodo-korupciyi-v-ukrayini>.
145. Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність : звіт за результатами опитування підприємців, експертів та населення в цілому / колектив авторів. Київ : Baire, 2018. URL: https://old.nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2018/anticor_polityka/Level%20of%20Corruption%20Survey%20%28ENG%20TR%29%20D%20%20%28Re%2012W%29%20%28RT%20Checked%29%20%28UA%29.pdf.
146. Корупція у приватному секторі: аналітична довідка. URL: http://www.iahr.com.ua/files/works_docs/119.pdf.
147. Костенко О. М. «Людський фактор» – основний антикорупційний засіб. *Часопис Київського університету права*. 2014. №4. С. 8–11.
148. Костицький В. В., Томич П. М. Соціолого-правові виміри впливу законодавства на реалізацію антикорупційної політики держави. *Соціологія права* : науково-практичний журнал. 2017. №3–4 (22-23). С. 3–9.
149. Красницька Г. М. Корпоративна етика в сучасній організації. *Гілея* : науковий вісник. 2015. Вип. 102. С. 223–226.
150. Кремянская Е. А. FCPA – Закон США о коррупции за рубежом. Особенности и применение. URL: <http://www.complianceblog.ru/?p=63>.
151. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією № ETS173 від 27 січня 1999 р. (ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію

- Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 жовтня 2006 р. № 252-V). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.
152. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 6-те вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2020. 768 с.
 153. Кримінальний процес : підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред.. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
 154. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. ; 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
 155. Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.
 156. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.
 157. Кулик К. Д. Щодо питання запровадження антикорупційного моніторингу в Україні. Юридична осінь 2020 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 23 листоп. 2020 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 153–155.
 158. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, покарання (2002–2014 рр.). Київ, 2015. С. 114–115.
 159. Латвія – Рейтинг восприятія корупции. URL: <https://knoema.ru/atlas/Латвия/Рейтинг-восприятія-корупции>.
 160. Лионов А. Ю. Антикоррупционная политика Дании. *Вопросы студенческой науки*. 2020. Вып. № 5 (45). С. 352.
 161. Луков В. Этика бизнеса. *Международная жизнь*. 2004. Вип. 1. С. 77–85.
 162. Мартиненко О. А. Корпоративна етика як превентивний фактор правопорушень в ОВС України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 102–104.
 163. Марчук А., Нестеренко О. «Оцінка виконання антикорупційної стратегії: досягнення та виклики». Київ : Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції Києво-Могилянської Академії «ACREC», 2017. URL: <https://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/nalitychne-doslidzhennya.pdf>.
 164. МАУ / Відкритий офіс НАБУ. URL: <https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/schemes/mau>.

165. Международный стандарт ISO 37001:2016 : Системы менеджмента противодействия коррупции- Требования и руководство по применению. URL:<https://iso-management.com/wp-content/uploads/2019/10/ISO-37001-2016.pdf>. 66 с.
166. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.
167. Мельничук Л. С. Етичне ведення бізнесу як особливий напрям економічної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 8. Ч. 1. 2014. С. 103–106.
168. Методика стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні : офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: ftp://91.142.175.4/nazk_files/МЕТОДИКА_НАЗК_21.12.2016.pdf.
169. Методичні рекомендації щодо розробки та впровадження системи заходів щодо запобігання та протидії корупції. URL: <http://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/methodological-recommendations-for-anti-corruption-policy.doc>.
170. Методы борьбы с коррупцией в Дании в 2019 году. URL: <https://migrant-fms.ru/evropa/daniya/metody-borby-s-korrupsiej-v-danii-v-2019-godu/>.
171. Микитін В. І. Цивільно-правова відповідальність за порушення майнових прав інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності. Київ, 2016. 224 с.
172. Мироненко В. П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 24–30.
173. Михайлов М. В. Напрями протидії корупційному підкупу в Україні. II Кримінологічні читання, присвячені пам'яті професора О. Г. Кальмана : матеріали науково-практичної інтернет-конференції (21 листопада – 12 грудня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. С. 70–71.
174. Нагорнова О. В., Ожема С. В, Овчиннікова О. Р. Корпоративна соціальна відповідальність в управлінні трудовими ресурсами. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2018. Вип. 20. С. 207–214.
175. НАЗК співпрацюватиме з lifecell. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3151390-nazk-spivpracuvatime-z-lifecell-u-sferi-borotbi-z-korupcieu.html>.
176. Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 15.09.2020 № 408/20 «Про затвердження Порядку надання згоди Національним агентством з питань запобігання корупції на звільнення

- особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE35317.html.
177. Настільна книга детектива, прокурора, судді : коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2017. 522 с.
178. Настрої малого бізнесу покращуються. URL: <https://eba.com.ua/nastroi-malogo-biznesu-pokrashhuyutsya/>.
179. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Банчук О. А., Дудоров О. О., Луцик В. В. та ін. / наук. ред. Хавронюк М. І. К. : Ваіте, 2018. 472 с.
180. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / В. С. Ковальський, О. І. Миколенко, Є. Л. Стрельцов, О. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 380 с.
181. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf>.
182. Нерсесян А. С. Спеціальна конфіскація активів і захист майнових прав громадян та юридичних осіб. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 347–354.
183. Новіков О. В. Правове регулювання відшкодування збитків, шкоди, завданих унаслідок вчинення корупційних правопорушень. *Часопис Київського університету права*. 2017. №4. С. 221–225.
184. Новіков О. В., Панова С. В. Бізнес-культура як захід запобігання корупції у приватному секторі. Актуальні проблеми протидії злочинності : матеріали наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментал. темами у 2019 р. (м. Харків, 23 груд. 2019 р.) / редкол.: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. Харків : Право, 2019. С. 241–244.
185. Новіков О. В., Симкіна А. Є. Комплаєнс підхід до запобігання корупції у приватній сфері. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр./ Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2017 р. Вип. 34. С. 63–75. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/155350>.
186. Новіков О. В. О. Світовий досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. 2015. Вип. 43. С. 52–57.
187. Нонік В. В. Сінгапурська антикорупційна історія: досвід для України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1509>.

188. Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс : посібник для програми підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. Київ, Професійна асоціація корпоративного управління (ПАКУ), CIPE. 2018. 177 с. URL : <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf>.
189. Опитування: Ваше ставлення до антикорупційного законодавства URL:<https://me.gov.ua/Surveys/Detail?lang=uk-UA&id=7c20daad-669f-4f34-abfc-270ad430fa38>.
190. Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. С. 135–144.
191. П'яте щорічне опитування іноземних інвесторів. URL: <https://dragon-capital.com/ua/media/press-releases/nedovira-do-sudovoi-sistemi-posila-1-mistse-sered-pereshkod-dlya-inozemnikh-investitsiy/>.
192. Перерва П. Г. Комплаєнс-програма промислового підприємства: сутність и задачі. *Вісн. Нац. техн. ун-ту «ХПІ» Сер. Економічні науки*. 2017. № 24 (1246). С. 153–158.
193. Петрунин Ю. Ю., Борисов В. К. *Етика бізнеса*. М. : Дело, 2000. 280 с.
194. Пироженко О. С. Спеціальна конфіскація: загальні аспекти й еволюція вітчизняної кримінально-правової думки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. №3 (11). С. 70–79.
195. Питома вага державного сектору в економіці. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=3f9cbf0b-24bf-48f8-8360-04d559e41d60&tag=UpravlinniaDerzhavnimSektoromEkonomikiIs>.
196. Податківцями упереджено можливість ухилення від оподаткування за рахунок підміни товарної номенклатури. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/426677.html>.
197. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI.
198. Подорожній Є. Ю. Поняття дисциплінарної відповідальності та механізм її функціонування. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «ПРАВО»*. 2014. Вип. 1. С. 183–188.
199. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text>.
200. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265 «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної страте-

- гії) на 2015–2017 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF#Text>.
201. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. №4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.
202. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. №5.
203. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо детінізації виробництва сільськогосподарської продукції» від 27 лютого 2020 р. №3131.
204. Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями в поліції. Женева : Женевський цент демократичного контролю над збройними силами, 2012. 412 с.
205. Про Громадську раду доброчесності. URL: <https://grd.gov.ua/pro-hromadsku-radu-dobrochesnosti/>.
206. Про способи захисту права у публічно-правових відносинах. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/pro-sposobizahistu-prava-u-publichnopravovih-vidnosinah.html>.
207. Прогонюк Л. Ю. Особливості правового регулювання дисципліни праці у новому Трудовому кодексі України. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «ПРАВО». 2010. Вип. 14. С. 83–91.
208. Проект Закону «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» №3059 від 11 лютого 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68128.
209. Проект Закону «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки» №4135 від 21 вересня 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007.
210. Проект Закону «Про лобізм» №3059–1 від 28 лютого 2020 р.
211. Проект Закону «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання» №3059–2 від 02 березня 2020 р.
212. Проект Закону «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні» №3607 від 05 червня 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69055.
213. Прозорість корпоративної звітності: оцінка найбільших приватних та державних компаній України. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2017/02/ti_rating_ukr_final_web.pdf

214. Рада прийняла закон про створення Бюро економічної безпеки / Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/28/670461>.
215. Рамкове рішення Ради 2003/568/ПДВ від 22 липня 2003 року про боротьбу з корупцією у приватному секторі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_945#Text.
216. Регулярне опитування іноземних інвесторів: Спеціальний випуск. ЕВА. Dragon Capital. Centre for economic strategy. 2019.
217. Результати опитування Американської торговельної палати в Україні щодо бізнес-клімату (жовтень, 2019 р.). URL: <https://chamber.ua/ua/news/rezultati-opituvannya-amerikanskoj-torgovelnoi-palati-v-ukraini-shhodo-biznes-klimatu/>.
218. Реформи в Україні: громадська думка населення – 2019. / Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya-2019>.
219. Римарчук Р. М. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну державними органами та їхніми посадовими особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 308–314.
220. Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 22.09.2017 № 734 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0734884-17#Text>.
221. Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 19.01.2017 № 31 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0031884-17#n10>.
222. Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.03.2017 № 75 «Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-17#Text>.
223. Рішення Національного агентства із питань запобігання корупції від 22.09.2017 № 734 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб». URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/category/organizatsiya-roboty-upovnovazhenyh/materialy-shho-stosuyutsya-antikoruptsijnyh-program/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-pidgotovky-ta-realizatsiyi-antikoruptsijnyh-program-yurydychnyh-osib>.

224. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Положення про порядок атестації фахівців з питань фондового ринку» від 25.06.2020 № 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0868-20#Text>.
225. Рішення Правління Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації корпоративного управління в банках України» від 03.12.2018 № 814-рпш. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr814500-18#Text>.
226. Романюк Б. В. Світовий досвід створення та функціонування інституцій з попередження та боротьби з корупцією. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 22. С. 3–12.
227. Романюк В. Сутність та правова природа заходів адміністративної відповідальності. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 3. С. 236–240.
228. Савченко А., Коименко О. Питання національної моделі спеціальних антикорупційних органів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 136–137.
229. Самооцінка стану виконання програми розбудови доброчесності. Звіт за результатами експертного аналізу в Україні (складова платформи оборонних реформ НАТО, створеної у 2007 році на підтримку Плану дій Партнерства з розбудови оборонних інституцій, затвердженого на Саміті в Стамбулі у 2004 році). Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/>; <http://surl.li/evni>.
230. Світлана Глущенко. Що розуміти під професійною етикою та доброчесністю в контексті кваліфікаційного оцінювання суддів? *Закон і бізнес*. № 42 (1288) 15.10–21.10.2016. URL: https://zib.com.ua/ua/125930-scho_rozumiti_pid_profesiynoyu_etikoyu_ta_dobrochesnistyu_v_.html.
231. Сидоренко М. В. Судовий захист цивільного права та інтересу як загальна засада цивільного законодавства України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.
232. Сингапур – Рейтинг восприятія корруцции. / Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями в поліції. Женева : Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 61. URL: <https://knoema.ru/atlas>.
233. Системний звіт. Великі проблеми малого бізнесу. Оцінка реалізації стратегії малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року та подальші напрямки політики. URL: https://boi.org.ua/media/uploads/system_bigproblemssmalbusiness/3_2020_system_ua.pdf.

234. Сібільов М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №2 (37). С. 80–88.
235. Сливка О. А. Корпоративна етика як інструмент ефективного управління персоналом організації *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2017. № 1. С. 114–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rirpr_2017_1_20.
236. Смирнов В. Т., Собчак А. А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. Ленинград : ЛГУ, 1983. 152 с.
237. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей / Організація економічного співробітництва і розвитку країн Східної Європи і Центральної Азії. сост.: Клеменчич Г., Стусек Я. Гайка І. : OECD, 2007. 131 с.
238. Стефанчук Р. О. Цивільне право України : навч. посіб. Київ: Прецедент, 2005. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/part1/102.htm.
239. Сушко Д. Без процедури Due Diligence сложно увидеть реальное состояние дел компании и оценить инвестиционные риски. URL: <http://fdk.net.ua/article/bez-procedury-due-diligence-slozhno-uvydet-realnoe-sostoyanye-del-kompanyu-y-ocenyt>.
240. Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 184 с.
241. Теорія та практика управління суб'єктами підприємництва : колект. моногр. / за заг. ред. Т. В. Гринько. Дніпро : Видавець Біла К. О, 2020. 440 с.
242. Тіновья економіка України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaeye-v-tini>.
243. Томашевська М. О. Корпоративні акти в системі джерел права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2005. 20 с.
244. Томашевська М. О. Корпоративні норми в системі джерел права України. *Держава і право*: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. Київ, 2002. Вип. 18. С. 47–50.
245. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/11783/contents>.
246. Тютюгін В. І., Косінова К. С. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. №1 (4). С. 388–396.

247. Указ Президента України № 1001/2011 від 21 жовтня 2011 р. «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text>.
248. Україна проти корупції: економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр. : аналітична доповідь. Київ, 2018. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2018/Anticorruption_%20Report_Ukr_.pdf
249. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию ; пер. с англ. М. : АСТ ; Ермак, 2004. 730 с.
250. Ханік-Посполітак Р. Ю. Відшкодування шкоди в цивільному законодавстві: український та європейський підходи. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Т. 181. Юридичні науки. С. 103–106.
251. Харун О. А. Кодекс корпоративної етики як загальноприйнятий стандарт міжнародного бізнесу. URL: <http://global-national.in.ua/archive/20–2017/16.pdf>.
252. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією. Рада Європи, 04.11.1999. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_102.
253. Цивільне право : підруч. : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.
254. Черненко Н. Особливості вербалізації концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ у лексико-семантичному просторі латинської, англійської та французької мов. *Studia linguistica*. Вип. 8. 2014. С. 515–519. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_85.
255. Чотири кроки для покращення ділової доброчесності в Україні. UNDP Ukraine. May 24, 2018. URL: <https://undpukraine.medium.com/>.
256. Шавкун І. Г. Методологічні проблеми концепції етичної компанії в бізнесі. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2009. Вип. 39. С. 44–54.
257. Шарамко М. М. Інституціональний комплаєнс-контроль: монографія. Москва: РУСАЙНС, 2016. 138 с.
258. Шемякін О. В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ген. прокуратура України ; Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2013. 19 с.
259. Шестак Л. В., Веремієнко С. В. Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення: правова природа та проблеми застосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 35–38.

260. Шкелебей В. А. Загальна характеристика та види відповідальності за вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1 (5). С. 62–67.
261. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Т. 6 : Т – Я. Київ : «Укр. енцикл.», 2004. 768 с.
262. Якіма А. В. Правова природа відновлення становища, яке існувало до порушення права, у цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 204–207.
263. Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 146. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6–2015/yarmysh.pdf>.
264. Яценко А. М. Спеціальна конфіскація: деякі аспекти застосування. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 291–294.

Наукове видання

Головкін Богдан Миколайович
Батиргарєва Владислава Станіславівна
Новіков Олег Володимирович
Христич Інна Олександрівна
Дзюба Анастасія Юріївна
Олійниченко Ангеліна Євгенівна
Панова Світлана Василівна

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

Монографія

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України
Б. М. Головкіна

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *О. А. Лисенко*

Підписано до друку 29.12.2020.
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 16,6. Обл.-вид. арк. 13,3. Вид. № 2749.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80